

ՀԱՄԻԾԻՆ



ՌՆԹ
ԺԶ ՏԱՐԻ

Նոյեմբեր

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

ՊԱՀՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՅ
Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ

ԺԱ

1959



ԽՍՀՄԿՐԱԿԱՆ— «Եկայի շինեսցուի սուր զխառնե լուսոյ»	3
Հոկտեմբերյան Սոցիալիստական Մեծ ռեպուզիայի քաղաքականության հարցի վերաբերյալ Հայաստանի հղած շնորհավորական հեռագրերը և ստացված պատասխանները	6
Քաղվածքներ Կերազայի Հոգևոր Խորհրդի նիստերի արձանագրություններից	9
Կերազայի Հոգևոր Խորհրդի պաշտոնական հաղորդագրությունը 1959 թվականին Մայր Աթոռում ավարտված շինարարական աշխատանքների մասին	11
ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՌՈՒՄ	12
Դիպլոմային աշխատանքների պաշտպանություն Հոգևոր ճեմարանում	15
Հայր Մկրտիչ Պատույանը Սուրբ Էմիլիանում	17
Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսությունը պատմության լույսի տակ	20
Ա. Հ. — Թորգոմ պատրիարք Գուշակյան	30
Մ. ԿԱՍՊԱՐՅԱՆ—Մեսրոպ Մաշտոցը որպես գրուսույց	38
Վ. ԱԻՆՔԵԼՅԱՆ—Եզնիկ Կողբացու «Եղծ աղանդոց» գրքի աշխարհագրաբարձրագմանությունը	45
ՍԱՆԴՐՈՒ ՍԱՐԿԱՎԱԳ ԲԵՀՐՈՒԴՅԱՆՑ — Ստեփանոս Պալասաճյան	50
Ա. Խ. — Դեբեհեիկ հայիսկպասի «Հայաստան» արժանիքը	55
Հեռավոր Արևիկի հայությունը դատապարտում է Անթիլիասի ոտնձգությունների փորձը Իրանում	58
ՀԱՄԱՆՈՑ ՈՒՐՆԵՐ ՄԱՅՐ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՑ	61



ՀԱՅԿԱՊԵՏԱՆԻ ՕՍՈՒ ԷՋՄԻԱՌԻՆ

«ԷՋՄԻԱՌԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՍՀՄԿՐՈՒԹՅՈՒՆ

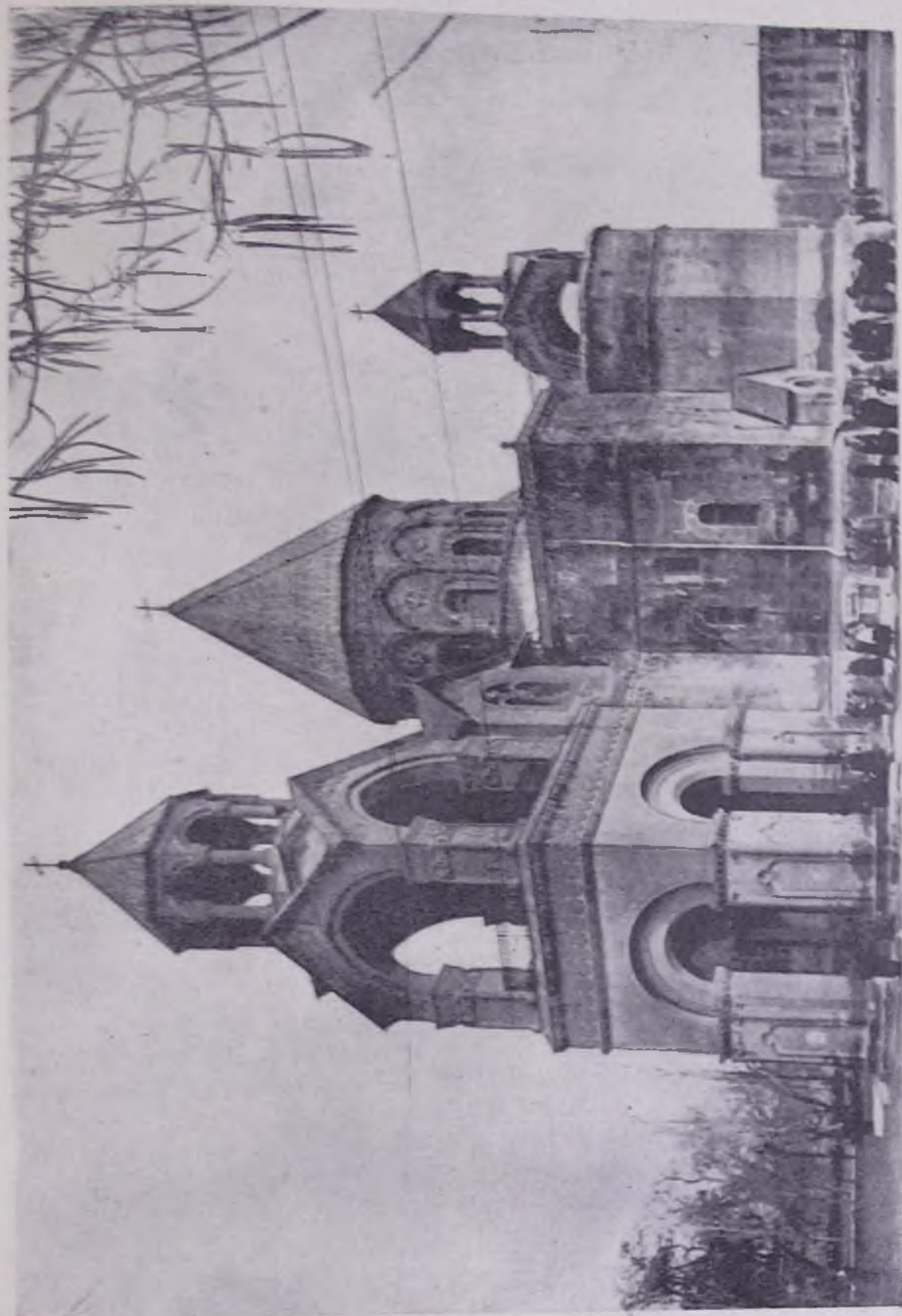
Армянская ССР, Эчмиадзин, Редакция журнала «Эчмиадзин»

Redaction of the monthly review «Etchmiadzin», Etchmiadzin, Armenian SSR

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆԱՅ ԱՌԱՋՆՈՑ

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ



Սուրբ Էջմիածնի տաճարը, Գեղարքունիքի շրջանում, Գյումրիում



Խ Մ Բ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

«ԵԿԱՑԻ ՇԻՆԵՍՑՈՒՓ ՍՈՒՐԲ ԶԻՈՐԱՆՆ ԼՈՒՍՈՑ»



Ոյեմբեր ամսի վերջերին Մայր Աթոռում ավարտվեց 1958—1959 թվականի շինարարական տարին: Ամսագրի սույն համարում հրապարակվել է պաշտոնական հաղորդագրություն 1958—1959 շինարարական տարում հիմնականում Մայր Աթոռում կատարված շինարարական աշխատանքների մասին:

Արժան է կանգ առնել 1959 թվականին կատարված շինարարական այն աշխատանքների վրա, որոնք վեհափառ Հայրապետի զխալմուրթությամբ առաջ տարվեցին և Մայր Աթոռի շրջապատում և՛ նրա սանձանքներից դուրս:

Միայն հշմարտությունը արձանագրած կլինենք այստեղ, երբ, թարգմանք հանդիսանալով հասարակաց օւրախության և խանդավառության, նշենք, որ ինչպես Մայր Հայրենիքի շինության և հայ ժողովրդի քաղաքության շենքի վրա դրված յուրաքանչյուր քար, այնպես էլ Մայր Աթոռում կատարված յուրաքանչյուր շինարարական աշխատանք անսահման գոհունակություն և հպարտություն է պատճառում թուր նրանց, որոնք հշմարիտ և ազնիվ զգացմունքներով սիրում են Հայրենիքն ու Ս. էշմիածինը, ուրախանում են այդ երկուսի հարանուն վերելքի պայծառ հեռանկարով:

Մեկ տարի է անցել այն օրվանից, երբ վեհափառ Հայրապետը, 1958 թվականի հոկտեմբերին, Մայր Աթոռում կարդացած իր հռամյա գործունեության նվիրված զեկուցագրում, «հոգեկան րավարարությամբ» ազգին էր ներկայացնում ցուցակը իր օրով և իր

անմիջական ճակողության տակ կատարված շինարարական աշխատանքների և նշում 1959 թվականի շինարարական աշխատանքների ծրագրերը:

Անցնող 1958—1959 շինարարական տարին նոր հաջողությամբ է պսակել մեր Շինարար Հայրապետի անունն ու գործունեությունը: Քարերն արդեն խոսում են, որպես կենդանի վկայություն, կատարված շինարարական աշխատանքների մասին: Վեհափառ Հայրապետը, հավատով և շինարարական ավյունով լցված, եռանդազին լծվել է և՛ շինարարական և՛ վանական-վարչական, կազմակերպչական աշխատանքների, ամեն օր մի նոր քար ավելացնելով Մայր Աթոռի և մեր ճին պատմական վանքերի վերանորոգության աշխատանքների բնագավառում:

Անցնող մեկ տարվա ընթացքում կատարվեցին ճեռեկյալ աշխատանքները.

1. ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐԻ ԱՎԱԳ ՍՆՂԱՆՐ.— Ավագ Սնդանը կառուցված է վարդազայն փղօսկրի գույն ունեցող իտալական մարմարով, քանդակված հայկական ռնով, նախարարապետ Ռ. Իսրայելյանի նախագծով: Ավայ Սնդանը աղբի անկյուններում ունի երկու արծիվներ, գործ քանդակագործ Արա Հարությունյանի: Արծիվները, Զվարթնոցի խոյակների արծիվների օրինակով, ճուրկու պարզել են իրենց քերքը և պահում են սնդանը: Ավագ Սնդանը և նրա շուրջը. բեմի հատակը և նրա երկու կողմից բեմ քարձրացող աստիճանները երեսնապատվել են Հայաստանի շատ զեղեցիկ մարմարներից մեկով՝ Աղվերանի մարմարով:

Ավագ Սեղանի տեղամասում շինարարական աշխատանքներն ճախողել են Հայկական ՄՍՄ Գիտությունների ակադեմիայի Արվեստի ինստիտուտի կողմից կազմակերպված մանրագրերի պեղումները բնմի ամբողջ մակերեսով, ղեկավարությամբ հարտաբաշխական գիտությունների թեկնածու Ալեքսանդր Սահիբյանի: Կառավարված այս պեղումներով շատ արժեքավոր նյութեր հայտնաբերվեցին: Այժմյան Ս. Սեղանի տակ, մոտ 1,5 մետր խորությամբ երևան եկան Ե դարում վաճառ Մամիկոնյանի կողմից կառուցված Ավագ Սեղանի խարխուլները, բնմը և վնասվածքները: Դրանք պահպանված էին անաղարտ վիճակում: Ավագ Սեղանի կենտրոնում հայտնաբերվեց թանձր մի կրակահան, մեղր մոխիր: Հատկանշական է, որ Ե դարի վնասվածքները գտնվում է եղել ուղիղ կրակահանի վրա, որպիսի հանգամանք, հավանաբար, հանդիսացել է հեթանոսական պաշտամունքի նկատմամբ քրիստոնեական կրոնի հաղթանակի խորհրդանշումը: Հայտնաբերված այս արժեքավոր նյութերի ցուցադրումը տեղում կազմակերպելու համար որոշվեց բնմի տակ կառուցել նկատարին հարկ-թանգարան: Ներկայումս այդ յուրահատուկ թանգարանային բաժնի շինարարական աշխատանքները ավարտված են, մուտքը, իջնոց աստիճաններով, ձևավորված է Մայր Տաճարին կից եկեղեցական արվեստի թանգարանի միջոց: Բնմի տակի պեղումներից հայտնաբերված ուրարտական կոթողը (ստելլան) դուրս է հանված Մայր Տաճարից և կցուցադրվի բակում, հատուկ պատվանդանի վրա: Բնմի ներքինահարկում հայտնաբերված թոնրածե առուցանք պահպանելու համար, բնմը հենվեց երկաթբետոնյա շորս հիմքային սյուների վրա, որոնց վրա կառուցվեց Ավագ Սեղանը:

2. ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐԻ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԳՄԲԵԹԸ.— Դեռևս 1920 թվականին փոյ եկած հարավային գմբեթը շատ նկատելի անհերքաշնակությամբ էր ստեղծում Մայր Տաճարի արտաքին տեսքի վրա, մանավանդ արևելյան կողմից դիտելիս:

Հարավային գմբեթը վերակառուցվեց նյութախառն գմբեթի օրինակով, Գիտա-ռեստավրացիոն արվեստանոցի հատուկ նախագծով: Կառուցված գմբեթի մույթերը (պլուներներ) և սյուները, շինարարական նկատառումներով, իրականացվել են երկաթբետոնյա միջուկով և ավազեղ գմբեթը, որը կառուցված է Ջրվեժի տեղական տուֆ քարից, իր գույնով և որակով հար և նման Մայր Տաճարի երեսապատ քարերին:

3. ԽՐԻՄՅԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆԻ ՎԵՐԱԿԱՌՈՒԹՅՈՒՆ.— Խրիմյան թանգարանի շենքը,

մեկհարկանի, գտնվում է այժմյան Վեհարանի բակում, կառուցված է որրորդադարից շատ խնամքով, ծածկված քարե թաղերով, հարթ տանիքով: Այս տարի առաջին հերթին ծածկվեց կտուրը փայտե երկթե ծածկերով և ցինկապատ թիթեղով, որից հետո լրվեց վերափոխվեցին հատակի սալերը գունավոր մոզաիկայով, տեղադրվեցին նոր լուսամուտներ՝ դասից մետաղյա հաղերով և ներսից դռնակներով, անցկացվեց փակ էլեկտրական լուսավորություն և տեղադրվեց կենտրոնական ջեռուցում:

4. ՇԵՍՏԱՐԱՆԻ ԱՇՏԱՐԱԿԱՅԻՆ ԺԱՄԱՅՈՒՆՅԱՆ.— Նոր Վեհարանի հողամասի պարսպապատման հետևանքով, 1958 թվականին հարց առաջացավ նրա հանգիսավոր շինությունի կապակցությամբ: Մայր Աթոռի հարտաբաշխական-շինարարական հանձնաժողովը նպատակահարմար գտավ շինությունը կառուցել քաղաքային այգու կողմից, Բաղրամյան փողոցի առանցքով, որը իր մեկ հակառակ պետք է դուրս գա Սինոգի շենքի բակի վրա:

Շինությունի տրված է աշտարակի ձև, որի վրա տեղադրված է Բաղրամյանի հայոց թեմի կողմից նվիրված ժամացույցը: Շինությունի աշտարակի նախագծի հեղինակն է Մայր Աթոռի հարտաբաշխ Արժույթի Գալիկյանը: Շինությունը պսակվում է տասներկու կողմանի սյունազարդ գմբեթով, որն իր մեջ պահում է ամեն կես ժամ հենյոգ զանգը:

Շինությունն ունի 17 մետր բարձրություն, որը համապատասխանելով Մայր Տաճարի փոքր գմբեթների բարձրության, չի հակադրվում և չի նույնանում, այլ որպես նյութախառն պարիսպը ավարտող մի ամբողջություն, մտնում է Մայր Տաճարի անսամբլի մեջ:

5. ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՆԻ ՏՊԱՐԱՆԻ ՇԵՆՔԻ ՎԵՐԱԿԱՌՈՒԹՅՈՒՆ.— Տպարանի շենքի առաջին հարկը արմատական վերանորոգման ենթարկվեց 1958 թվականին: Երկրորդ հարկը այս տարի, համաձայն նոր նախագծի, ամբողջությամբ փառվեց և հարմարեցվեց ժամանակակից տպարանի պահանջներին: Երկրորդ հարկը, ավելի քան մեկ մետրով բարձրացնելուց հետո, ծածկվեց մոնոլիտ երկաթբետոնյա ծածկով, ըստ որում զգալապես բարձրացվեցին և ավելացվեցին պատումանները:

Տպարանի շենքը լինելով երեմիայի շենքին սիմետրիկ, իր ծավալով պետք է հավասարակշռություն ստեղծի նրա հետ և հարաբերական լուծումով մտնի Մայր Տաճարի ընդհանուր անսամբլի մեջ:

Համաձայն նախագծի՝ Մայր Աթոռի տպարանը պետք է ունենա հետևյալ բաժինները.



ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐԻ ՎԵՐԱԿԱՌՈՒԹՅՈՒՆ ԶԱՐԱՎԱՅԻՆ ԳՄԵԹԸ



առաջին հարկում՝ տպագրական և կազմա-
րարական բաժիններ, երկրորդ հարկում՝
գրադարական, ցինկագրության բաժիններ,
«էջմիածին» ամսագրի խմբագրություն և ըն-
թերցարան: Առաջին և երկրորդ հարկերը
իրար հետ կապվելու են նոր կառուցվող եր-
կու աստիճանավանդակներով: Տպարանը
ստիպարվելու է ամենաժամանակակից մե-
խեններով, Ամերիկայի-հայերի նվիրատու-
րյամբ զեկված: Շենքեր ունենալու է կենտո-
նական ջեռուցում:

6. Ս. ՀՈՒՓՍԻՄԵՆԻ ՏԱՀԱՐԻ ՎԵՐԱՆՈՐՈ-
ԳՈՒՄԸ.— Անցյալ 1958 թվականին բարե-
կարգվեց Ս. Հոփսիմեի տաճարի հողամա-
սը նոր սալահատակով, մայրերով և աստի-
ճաններով: Քանդվեց ներսի վերջին հարյու-
րամյակում կառուցված ձևեր, նրա նախնա-
կան վեհ տեսքը և հիստորիկ շինարարական
կոնստրուկցիան վերականգնելու համար:
Այս տարի վերափոխվեցին ներսի ջարդված
ֆաբեր, արմատական վերանորոգման են-
թարկվեցին երկու վերնախորշերը (տրոմպ-
ները) և ներքին մակերևույթները ամբողջու-
րյամբ մաքրվեցին ձեփահան մեխանիզմով:
Արվեստի ինստիտուտի կողմից կատարված
մասնակի պեղումները ներսի սալահատա-
կում՝ հաստատեցին Տաճարի նախնական
հատակի 40 սանտիմետր ավելի խոր լինելը:
Նրա երեք պիլոնների հիմքում հայտնաբեր-
վեցին նախաբնիկ ստանդարտական կամ վաղ
բնիկ ստանդարտական շրջանին պատկանող մի կա-
ռուցվածքի հիմքի խորքը բնիկներ, իոնիկ-
ների զարդաֆանդակներով:

Այսպիսով արմատական վերակառուց-
ման ենթարկվեց աշխարհի լավագույն հա-
տարապետական հուշարձաններից մեկը՝
Հոփսիմեի տաճարը: Ի նշանավորումն այս
աշխատանքների՝ տաճարի բակում սրբա-
տաշ Լարից կառուցվեց աղբյուր-հուշարձան՝
հարտարապետ Ռ. Իսրայելյանի նախագծով:

7. ՕՇԱԿԱՆԻ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՎԵՐԱՆՈՐՈԳՈՒ-
ՄԸ (Նախագծի ղեկավար՝ հարտարապետ
Մ. Մազմանյան).— Վերակառուցվում են
Օշականի եկեղեցու հողամասի պարիսպները:
Հիմնական վերակառուցման է ենթարկ-
վել Ա. Մեսրոպի դամբարանը եկեղեցու բեմի

տակ: Քանդվել է անիմաստ կերպով կա-
ռուցված ձևերը սրբատաշ պատերի և Լարի,
բաղի վրայից: Քանդվել են տուֆե ճին սա-
լահատակը և աստիճանները և փոխարինվել
սրբատաշ սալերով և բազալտե աստիճան-
ներով: Հղկված և փայլեցված բազալտե հիմ-
նաքարի վրա դրվելու է մեծ Վարդապետի
գերեզմանաֆաբը բազալտե սրբատաշ Լա-
րից, որի վրա իր իսկ հորինած տառերով
գրվելու է ՍՈՒՐԲ ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՀՏՈՑ: Դա-
մբարան իջեցնող աստիճանների դիմաց, նա-
խասենյակում, պատի առաջ, կանգնեցվելու
է բազալտե մեծածավալ սրբատաշ Լար, որի
վրա գրվելու է Մեսրոպյան աղբյուրները:

8. ՇՈՂԱԿԱՆԻ ՎԱՆՔԻ ԱՐՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵ-
ՐԱՆՈՐՈԳՈՒՄԸ ԵՎ ՀՈՂԱՄԱՍԻ ՊԱՐՍՊԱ-
ՊԱՏՈՒՄԸ.— Վերակառուցվում են և շուտով
կավարտվեն Ս. Շողակարի վանքի հողա-
մասի պարիսպները, շարված վարդապետի
տաճիկով, բազալտե խաչիսի վրա: Եկեղեցու
շուրջը կառուցված է նոր մայր, տաճի շա-
փածո սալերից: Ամբողջությամբ վերանո-
րոգվել է եկեղեցու սալահատակը: Մոտ
օրերս սկսվելու է սեղանի կառուցումը ֆիլ-
զիտի սրբատաշ ֆաբից:

Մասնակի վերանորոգումներ կատարվե-
ցին նաև նոր Վեհարանում և շրջանային մի
շարք եկեղեցիներում: Ակսվել են արդեն Ս.
Դայանեի վանքի վերանորոգության նախ-
նական աշխատանքները:

Վեհափառ Հայրապետի անմիջական ղե-
կավարության տակ, Մայր Աթոռի հարտա-
րապետական-շինարարական հանձնաժող-
ովը կազմել է 1960 թվականի շինարարական
աշխատանքների ընդհանուր ծրագիրը:

Աստուծո օգնականությամբ և Վեհափա-
ռ Հայրապետի անմիջական ղեկավարության
տակ, ձեռն առնված կազմակերպչական աշ-
խատանքների շնորհիվ և Մայր Աթոռին կից
հարտարապետական-շինարարական հանձ-
նաժողովի անձնվեր մասնակցությամբ, վրս-
տան ենք, որ հաջորդ շինարարական տարին
կլինի ավելի արդյունավետ, ի մխրատու-
րյուն հայ հավատացյալ ժողովրդի և ի պա-
ծառություն Մայր Աթոռի:





**ՀՈՒՏԵՄԲԵՐԹԱՆ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՄԵՐ
ՌԵՎՈԼՅՈՒՅՈՒՑԻԱՅԻ ԴԱՌԱՍՈՒՆԵՐԿՈՒԵՐՈՐԴ
ՏԱՐԵԳԱՐՁԻ ԱՌԻԻՎ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ
ՀՂԱՍ ԾՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐԵՐ ԵՎ ՍՏՂՅՎԱԾ
ՊԸՏԱՍԻՈՆՆԵՐԸ**

**ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՌԵՍՊՈՒԲԼԻԿԱՆԵՐԻ
ՄԻՈՒԹՅԱՆ ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ՍՈՎԵՏԻ ՆԱԽԱԳԱՀ
ՄԵԾԱՐԳՈ ՊԱՐՈՆ ՆԻԿԻՏԱ ԽՐՈՒՇՉՈՎԻՆ**

Մ Ո Ս Կ Վ Ա

Մեծարգո Պարոն Վարչապետ.

Հայաստանյայց եկեղեցու և անձամբ Մեր անունից սրտագինս շնորհավորում եմք Ձեզ և Սովետական բարեխնամ կառավարության բոլոր անդամներին՝ Հոկտեմբերյան Մեծ ռևոլյուցիայի 42-րդ պանծալի տարեդարձի առթիվ:

Ամբողջ աշխարհի մարդկությունը և Քրիստոնեական եկեղեցին բարձր են գնահատում անհողողող եռանդով մղած Ձեր պայքարը՝ հանուն աշխարհի խաղաղության և ժողովուրդների բարեկամության:

Թո՛ղ անսասան մնա Սովետական մեծ Միությունը որպես խաղաղության հզոր պատվար: Թո՛ղ երջանիկ ապրեն ու առաջադիմեն խաղաղության մեջ Սովետական եղբայրական ժողովուրդները:

Մենք միշտ աղոթում ենք առ Աստված՝ Ձերդ Գերազանցության փառաբողջության և մարդասեր գործոց կատարյալ հաջողության համար:

Վ.Ա.ԶԳԵՆ Ա.

**ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ**

**ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ
ՌԵՍՊՈՒԲԼԻԿԱՅԻ ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՍՈՎԵՏԻ
ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԳԱՀ
ՄԵԾԱՐԳՈ ՊԱՐՈՆ ԱՌՈՒՇԱՆՅԱՆԻՆ**

Ե Ր Ե Վ Ա Ն

Մեծարգո նախագահ,
Հոկտեմբերյան Մեծ ռեյուցիայի 42-րդ տարեդարձի առթիվ հանեցե՛ք
ընդունել անձամբ Մեր և էջմիածնի միաբանության ջերմագին շնորհավո-
րանքները և բարի մաղբանքները:

Քո՛ղ Տերը անասան պանի Սովետական հզոր Միությունը որպես աշ-
խարհի խաղաղության անպարտելի պատվար և քո՛ղ ծաղկի ու առավել բար-
գավանի Սովետական մեծ Միությունը և նրա անբաժանելի մասը կազմող
մեր սիրելի Սովետական Հայաստանը:

Վ.Ա.Զ.Գ.ԵՆ Ա.

ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

**ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ
ՌԵՍՊՈՒԲԼԻԿԱՅԻ ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ՍՈՎԵՏԻ ՆԱԽԱԳԱՀ
ՄԵԾԱՐԳՈ ՊԱՐՈՆ ՔՈԶԻՆՅԱՆԻՆ**

Ե Ր Ե Վ Ա Ն

Հոկտեմբերյան Մեծ ռեյուցիայի 42-րդ տարեդարձի առթիվ հանեցե՛ք
ընդունել Մեր և էջմիածնի միաբանության ջերմ շնորհավորանքներն անձամբ
ձեզ և Սովետական Հայաստանի կառավարության անդամներին:

Աղոթում ենք առ Աստված Սովետական հզոր Միության հետագա ծաղի-
ման համար և մաղթում ենք սովետական ժողովուրդներին ստեղծագործական
նոր հաջողություններ և խաղաղ ու երջանիկ կյանք:

Սովետական մեծ Հայրենիքի դռնի երեքս քո՛ղ առավել վերաշինվի ու
ծաղկի մեր սիրելի Մայր Հայրենիք Սովետական Հայաստանը:

Վ.Ա.Զ.Գ.ԵՆ Ա.

ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

**ՍՍՌՄ ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ՍՈՎԵՏԻՆ ԱՌԸՆԹԵՐ
ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՀ
ՄԵԾԱՀԱՐԳ ՊԱՐՈՆ ՊՈՒԶԻՆԻՆ**

Մ Ո Ս Կ Վ Ա

Հոկտեմբերյան Մեծ ռեյուցիայի 42-րդ տարեդարձի առթիվ ջերմագին
շնորհավորում և ողջունում ենք Ձեզ անձամբ, Մեր և Ս. էջմիածնի միաբանու-
թյան անունից:

Աղոթում ենք առ Աստված հզոր Սովետական Միության հետագա ծաղկման
համար: Խաղաղություն, բարօրություն և նորանոր հաջողություններ Սովետա-
կան մեծ, բազմազգ Հայրենիքին:

Վ.Ա.Զ.Գ.ԵՆ Ա.

ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ՍՈՎԵՏԻՆ ԱՌԸՆԹԵՐ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳՈՐԾԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՀ ՄԵԾԱՐԳՈ ՊԱՐՈՆ ԳԱՍՊԱՐՑԱՆԻՆ

Ե Ր Ե Վ Ա Ն

Հոկտեմբերյան Մեծ ռեյտինգի 42-րդ տարեդարձի առթիվ ընդունեցիք Մեր և Մայր Աթոռի միաբանության շնորհավորանքները և լավագույն բարեմաղթությունները:

Միշտ աղոթող եմք Սովետական մեծ Միության ծաղկման ու նորանոր հաջողությանց համար: Խաղաղություն՝ ու երջանիկ կյանք՝ Սովետական բազմազգ ժողովուրդներին: Թող այդ ժողովուրդների հղթարական ընտանիքում միշտ ապրի, զարանա և բարգավաճի հայ ժողովուրդը:

Վ. Ա. Զ. Գ. Ե. Ն. Ա.

ԾԱՅՐԱԳՈՒԹՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՎԱԶԳԵՆ Ա-ԻՆ

Է Զ Մ Ի Ա Մ Ի Ն

Հայկական ՍՍՌ Գերագույն Սովետի նախագահության և անձամբ իմ անունից շնորհակալություն եմ հայտնում Հոկտեմբերյան Սոցիալիստական Մեծ ռեյտինգի 42-րդ տարեդարձի առթիվ հղած Ձեր սրտազին շնորհավորանքի և բարեմաղթությունների համար:

Ա. ՌՈՒՇԱՆԹԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԵՐԱԳՈՒԹՅՆ ՍՈՎԵՏԻ
ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԳԱՀ

Ե Ր Ե Վ Ա Ն

Սովետական Հայաստանի Կառավարության և անձամբ իմ անունից շնորհակալություն եմ հայտնում այն ռդյունների և բարի ցանկությունների համար, որ Դուք հղել եք մեզ Հոկտեմբերյան Սոցիալիստական Մեծ ռեյտինգի 42-րդ տարեդարձի առթիվ:

Ա. ԲՈՑԻՆԹԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ՍՈՎԵՏԻ ՆԱԽԱԳԱՀ

Ե Ր Ե Վ Ա Ն

Սրտազին շնորհակալություն Հոկտեմբերյան Սոցիալիստական Մեծ ռեյտինգի 42-րդ տարեդարձի առթիվ Ձեր ջանքերի և շնորհավորանքի, ինչպես սակ սովետական ժողովրդին նոր հաջողությանց բարի մաղթանքների համար:

Փխապարձաբար ցանկանում եմք Ձեզ փառալուծություն և երջանկություն:

Ա. ՊՈՒՋԻՆ

ՍՍՌ ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ՍՈՎԵՏԻՆ ԱՌԸՆԹԵՐ
ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՀ

Մ Ո Ս Կ Վ Ա

Հանեցիք ընդունել իմ անկեղծ շնորհակալությունը Հոկտեմբերյան Սոցիալիստական Մեծ ռեյտինգի 42-րդ տարեդարձի առթիվ Ձեր հղած շնորհավորանքների համար:

Ս. ԳԱՍՊԱՐՑԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ՍՈՎԵՏԻՆ ԱՌԸՆԹԵՐ
ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳՈՐԾԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՀ

Ե Ր Ե Վ Ա Ն



Ք Ա Ղ Վ Ա Ծ Ք Ն Ե Ր
ԳԵՐԱԳՈՅՆ ՀՈԳԵԿՈՐ ԽՈՐՀՈՐԴԻ ՆԻՍԵՐԻ
ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՑ

1959 թ. ՀՈՒՆԻՍԻ 6-Ի ՆԻՍԻՑ

Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի սույն նիստում հաստատվեց Ռումինիայի հայոց թեմի խորհուրդի թեմական խորհուրդը հետևյալ կազմով. Վահան Դանիելյան, ղեկավար, Գրիգոր Խամպուբճյան, փաստաբան Ա. Սիմյան, փաստաբան Պերճ Կարապետյան, Սարգիս Ընպելյան, փաստաբան Արամ Հակոբ, Ստեփան Շահինյան, Արշակ Նազարյան և Մովսես Ելեկյան:

Գերագույն Հոգևոր Խորհրդում քննության առնվեց նաև Ռումինիայի հայոց թեմական խորհրդի խնդրագիրը՝ թեմի առաջնորդի ընտրության մասին: Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը որոշեց ընդառաջել թեմական խորհրդի խնդրանքին և հանձնարարեց պաշտպանել առաջնորդի ընտրության նախապատրաստական աշխատանքներով:

1959 թ. ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 1-Ի ՆԻՍԻՑ

Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի սույն նիստում որոշունակությամբ արձանագրվեց, որ Վեհափառ Հայրապետի հոգաժողովյալ շնորհիվ, հաջողությամբ առաջ են տարվում նախկին երիմյան թանգարանի շենքի վերակառուցման և նորոգման աշխատանքները, ինչպես նաև թանգարանը նոր իրերով հարուստացնելու և ճոխացնելու աշխատանքները:

Այս առթիվ Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը նպատակահարմար դեպքում հատուկ շրջան-

րականով դիմել նաև Սփյուռքի թեմերին, ազգային-եկեղեցական և մշակութային կազմակերպություններին, ինչպես նաև անհատ անձնավորություններին, խնդրելով նրանց աջակցությունը թանգարանային իրերի հավաքման և Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի համար:

1959 թ. ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 29-Ի ՆԻՍԻՑ

Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի սույն նիստում կարգացվեց Հնդկաստանի և Հնդկաստանի Արևելքի թեմերի Հայրապետական պատվիրակ և առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Ասողիկ եպիսկոպոս Ղազարյանի սնարատները 2 թվակիր կոչ-նամակով ուղղված Նոր-Ջուղայի կրոնական խորհրդին:

Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը իր ղեկավարությամբ արձանագրելով նամակի առողջ ոգու և Մայր Աթոռի հանդեպ Հնդկաստանի և Հնդկաստանի Արևելքի թեմերի համայն կրոնական դասի, ազգային-եկեղեցական մարմինների և հավատացյալ հոգևորիկի որդեական զգացմունքների և հավատարմության մասին, որոշեց ըստ պատկանող հրատարակել «Հիմնադրամ» ամսագրում գերաշնորհ Տ. Ասողիկ սրբազանի նամակը:

Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը իր սույն նիստում կարգավորվեց Մայր Աթոռի քննիչ հանձնաժողովի գեղարվեստագիր Մայր Աթոռի միարան հոգեշնորհ Տ. Մաշտոց, Տ. Հարություն և Տ. Հուսիկ արևելաների ազգաբա-

նառերի գրություն և հաջող պաշտպանության մասին, խնդրեց Վեհափառ Հայրապետին վարդապետական աստիճան շնորհել հոգեշնորհ Տ. Մաշտոց, Տ. Հարություն և Տ. Հուսիկ արեղաներին:

1959 թ. ՀՈԳՏԵՄԲԵՐԻ 30-Ի ՆԻՍՏԻՑ

Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի սույն նիստում Մայր Աթոռի 1959 թվականի ֆինանսական և տնտեսական գործունեության մասին կարդացվեց Վերստուգիչ Հանձնաժողովի զեկուցագիրը (զեկուցող՝ Եփրեմ Ալեքսանյան և Գրիգոր Բեքմեղյան):

Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը իր գոհունակությունը արտահայտեց Վերստուգիչ Հանձնաժողովի կատարած բարեխիղճ աշխատանքի մասին, միևնույն ժամանակ որակաբար արձանագրեց, որ վերջին երկու տարիների ընթացքում անհամեմատ բարելավվել է Մայր Աթոռի տնտեսական բաժնի գործունեությունը:

Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի սույն նիստում քննության առնվեցին և հաստատվեցին Հոգևոր Ճեմարանից ոչ շրջանավարտ ամուսնացյալ և կուսակրոն քահանայության հետևյալ պայմանները.

1. Հոգևոր Ճեմարանից ոչ շրջանավարտ ամուսնացյալ և կուսակրոն քահանայության թեկնածուները պետք է լինեն մկրտված և Հայ Եկեղեցու անդամ:

2. Թեկնածուները պետք է ներկայացնեն բարի վարուց վկայագիր:

3. Թեկնածուները պետք է ունենան լրիվ միջնակարգ կրթություն և կամ համապատասխան պատրաստություն:

4. Թեկնածուները Մայր Աթոռում կամ ներքին թեմերում պետք է անցկացնեն վեցամսյա փորձի շրջան, որից հետո միայն հոգևոր իշխանությունը կորոշի ձեռնադրության հաջորդական թվականները (դպիր, կիսասարկավագ և սարկավագ, քահանա և արեղա):

6. Սարկավագության թեկնածուն կտա համապատասխան քննություն, ըստ իր աստիճանի:

7. Քահանայական ձեռնադրությունից առաջ թեկնածուները պարտավոր են հանձնել քննություններ հանձնաժողովի առաջ և նրա պատրաստած ժրագրով հետևյալ առարկաներից:

ա. Հին և Նոր Կտակարանների մեկնություն:

բ. Աստվածաբանական գիտելիքներ (Ամենասուրբ Երրորդություն, ժշամատամք-ի մեկնություն, Եկեղեցու յոթը խորհուրդներ, Եկեղեցի):

գ. Միսագիտություն (խորհուրդների կատարման կերպը, ժամակարգություն, Եկեղեցական տոմարագիտություն):

դ. Շարականագիտություն և Եկեղեցական ութ ձայների տիրապետում:

ե. Գրաբարի գիտություն (Աստվածաշնչի սահուն ընթերցում և թարգմանություն):

զ. Հայ Եկեղեցու պատմություն:

է. Հայ Եկեղեցու մատենագրություն:

8. Թեկնածուները պարտավոր են ներկայացնել մեքենագրված մի աշխատություն 40 էջի սահմաններում՝ կրոնական, պատմական, նյութերի շուրջ:

9. Աշխատության ընդունելության դեպքում, հանձնաժողովի որոշած թվականին, տեղի է ունենում հրապարակային պաշտպանություն:

10. Հրապարակային հաջող պաշտպանությունից հետո հանձնաժողովը իր վերջնական ելրակացությունը հայտնում է հոգևոր իշխանության:

11. Քննությունները հաջող հանձնելուց և ավարտաճառը հաջող պաշտպանելուց հետո թեկնածուները կատանան հոգևոր իշխանության վկայականը:

12. Քննության արդյունքի անբավարար լինելու դեպքում թեկնածուներին տրվում է նոր պայմանաժամ:

ՎԵՀԱՓԱՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ, ընթացք տալով Կահիրեում և Ս. Էջմիածնում գումարված եպիսկոպոսական ժողովների որոշումներին, Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի սույն նիստին առաջարկ ներկայացրեց հայ Շարականը նախ եկրոպական ձայնանիշների վերածելու և ապա հրատարակելու հարցը:

Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը սրտագին և մեծ գոհունակությամբ ողջունելով Վեհափառ Հայրապետի նախաձեռնությունը, որոշում ընդունեց կազմել Շարականի հրատարակության կենտրոնական հանձնաժողով, կազմված հետևյալ անվանի երաժշտագետներից՝ զուկո. պրոֆ. Խ. Փուշնարյան, պրոֆ. Ռոբերտ Աթայան և Մուշեղ Աղայան:





ԿԵՂԱՐԱՆԻ ՆՈՐ ՇԵՆՔԻ ՇՔԱՄՈՒՏՔԸ ԱՇՏԱՐԱԿԱՑՈՒ ՔԱՄԱՑՈՒՅՑՈՎ





ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀՈԳԵՎՈՐ ԽՈՐՀՐԴԻ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
1959 ԹՎԱԿԱՆԻՆ ՄԱՅԻ ԱԹՈՌՈՒՄ ԱՎԱՐՏՎԱԾ
ՇԻՆԱՐԱՐԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Սույն թվականի նշաններին Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում ավարտվեցին հետևյալ շինարարական աշխատանքները.

1. Ավարտվեց Մայր Տաճարի եռր Ավագ Աղանի կառուցումը: Ս. Աղանը կառուցված է ձեռք դե Պորտոգալոս իտալական մարմարով. նախադրված է խաչաձև խորանի վրա: Նախադրված է խաչաձև խորանի վրա: Նախադրված է խաչաձև խորանի վրա:

Ս. Աղանը ֆանդակազարդված է զուտ հայկական ոճով: Ներքևում, Աղանի երկու անկյուններում, ֆանդակված են թևատարած արծիվներ Ձվարթնոցի արծիվների նման: Ս. Աղանի բեմը և աստիճանները պատված են հայկական մարմարով:

Պատրաստ է նաև միջանցքային հայտնի եկարիչ Գրիգոր Շիրյանի կողմից նկարված Տիրամոր նկարը, որ օրենս կտրագրվի Մայր Աթոռում, զետեղելու համար նորակառուցված Աղանի վրա:

2. Մայր Տաճարի Ավագ Աղանի տակ, և դարի Ս. Աղանի և հեթանոսական կրա-

կարանի դիմաց համար քողոված զետեղված հարկը ամբողջապես բարեկարգված է և բանգարանի կողմից բացված է հատուկ մուտք, որնախառն աստիճաններով:

3. 1920 թվին փլած հառավային զմբարդ տեղ կառուցված է նոր զմբարդ, հար և նմանների, նույն տուֆ ֆառից և ամբողջովին ֆանդակազարդ: Հառավային զմբարդի կառուցման աշխատանքները կատարվեցին Հայաստանի Հեղափոխության պահպանության կոմիտեի շինարարների կողմից, բարձր որակով:

4. Ս. Էջմիածնի հյուսիսային պարսպի մեջ, ճախկին Սիմոնի շենքի մոտ, կառուցվեց 17 մետր բարձրությամբ աշտարակ, որը և միաժամանակ պիտի ծառայի իբրև հայրապետական շքամուտք: Գմբեթակիր աշտարակի վրա զետեղվեց Բուդյաչիյի հայ գաղութի նկեր հանդիսացող մեծ ժամացույցը:

ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀՈԳԵՎՈՐ ԽՈՐՀՐԴԻ





Մ Ա Յ Ր Ա Թ Ո Ռ Ո Ւ Մ

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 10-ին, ՇԱՐԱՔ, տոն «Արքոց թարգմանչաց վարդապետացն մե-րոց Մեարովբայ, Նղիշէի, Մովսիսի Քերթո-ղին, Դաթի Անյաղթ փիլիսոփային, Գրիգո-րի Նարեկացուն և Ներսիսի Կլայեցուն» Պատարագեց հոգեշնորհ Տ. Մաշտոց վարդապետ Թաշիրյանը:

Սուրբ պատարագին ներկա էր վեհափառ Հայրապետը:

Պատարագից հետո, վեհափառ Հայրապետի հանդիսադրությամբ, կատարվեց հոգեհանգստյան արարողությունը՝ երջանկահիշատակ Գևորգ Գ կաթողիկոսի շիրիմի վրա, ի հիշատակ Գևորգյան ճեմարանի հիմնադրման 90-ամյա և բացման 85-ամյա տարեդարձներին, Գերաշնորհ Տ. Հայկազուն ընդարձներին, Գերաշնորհ Տ. Հայկազուն եպիսկոպոս Արաճամյանը խոսեց Գևորգ Գ կաթողիկոսի կյանքի և գործունեության մասին, ներբողական արեց Գևորգյան ճեմարանի՝ նշելով այդ կրթական ոչախի կատարած ծառայությունները Հայ Եկեղեցու կյանքում:



ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 11-ին, ԿԻՐԱԿԻ, պատարագեց հոգեշնորհ Տ. Հուսիկ վարդապետ Սանթրույանը: Քարոզեց հոգեշնորհ Տ. Մաշտոց վարդապետ Թաշիրյանը՝ «Ժանաչի ղիմաստութիւն և զխրատ, իմանալ զբանս հանճարոյն բնաբանով, վեր հանելով թարգմանիչ վարդապետներին և նրանց կատարած գործի պատմական նշանակությունը Հայ Եկեղեցու կյանքում և հայ մշակույթի պահպանման գործում»:

Սուրբ պատարագին ներկա էր վեհափառ Հայրապետը:



ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 13-ին, ԵՐԵՎԱՆԻ, վեհափառ Հայրապետը, ընկերակցությամբ հոգեշնորհ Տ. Նղիշե և հոգեշնորհ Տ. Տիեայր վարդապետների, այցելեց Երևանի գորգագործության արհեստանոցը:

Նույն օրը վեհափառ Հայրապետը այցելեց նաև արվեստի վաստակավոր գործիչ, տաղանդավոր նկարիչ Խաչատուր Եսայանի Երևանում բացված ցուցահանդեսը և նկարիչ Երվանդ Քոչարի արվեստանոցը, ուր դիտեց Մասունցի Դավթի նորակերտ արձանը: Այդ ծավալուն գործը կանգնեցվելու է Երևանի նորակերտ երկաթուղային կայարանի հրապարակում:



ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 18-ին, ԿԻՐԱԿԻ, պատարագեց վրաստանի հայոց առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Կոմիտաս եպիսկոպոս Տեր-Ստեփանյանը: Պատարագի արարողությունները երգվեցին Թբիլիսիի հայոց Ս. Գևորգ եկեղեցու երգչախմբի կողմից՝ ղեկավարությամբ պր. Ներսիսյանի: Պատարագին ներկա էին արտասահմանյան բազմաթիվ հյուր ուխտավորներ:

Հավաքտ պատարագի վեհափառ Հայրապետը բարեհաճեց ընդունել արտասահմանյան ուխտավորներին:

Հետմիջօրեին Հոգևոր Ճեմարանի դահլիճում տրվեց ճաշկերույթ՝ ի պատիվ Թբիլիսիի երգիչների, ճաշկերույթին մասնակցեցին նաև հյուրերը և Մայր Տաճարի երգացիկ խումբը:



ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 20-ին, ՀԻՆԳՇԱՐԹԻ, Հոգևոր Ճեմարանի վերատեսչության ղեկավարությամբ, դասախոսական կազմը և ուսանողները այցելեցին Երևանի նորակերտ, հոյակապ Պետական մատենադարանը և Այ. Մյասնիկյանի անվան պետական գրադարանը: Նրանք այցելեցին արժեքավոր ձեռագրերի ցուցասրահ, ծանոթացան Մատենադարանի շենքին և այնտեղ կատարվող տարբեր աշխատանքներին, եղան ձեռագրաց մատենադարանում: Ապա ուսանողները եղան գրադարանում, ծանոթացան նաև դրադարանում:

րանի զրկածքին ու կատարվող աշխատանքներին: Երեկոյան, անմոռանալի տպավորություններով, ուսանողները վերադարձան Մայր Աթոռ:



ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 23-ին, ՈՒՐԱԹ, Վեհափառ Հայրապետից և Մայր Աթոռից հրաժեշտ առնելով մեկնեցին հյուրարար Մայր Աթոռում գտնվող տեր և տիկին Ութույանները (Փարիզից) և տեր և տիկին Ալթունյանները (Բելյուսից):



ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 25-ին, ԿԻՐԱԿԻ, Գլուխ հալի տոնին, Մայր Տաճարում պատարագեց արժանապատիվ Տ. Մկրտիչ ավագ քահանա Մկրտչյանը:



ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 26-ին, ԵՐԿՈՒՇԱԹԻ, Հոգևոր ձեմարանում իր վերջին դասախոսությունը կարգաց բժշկական գիտությունների պրոֆ. Հ. Հակոբյանը՝ «Մարմնի կազմությունը» նյութի շուրջ:



ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 31-ին, ՇԱՐԱԹ, Հոգևոր ձեմարանի ուսանողությունը, վերատեսուչ զերաշնորհ Տ. Հայկազուն եպիսկոպոս Արքահայանի զխավորությամբ, հետիոտն ուխտի գնաց Օշական՝ Ս. Մեսրոպի գերեզմանին, Երեկոյան ուսանողությունը վերադարձավ Մայր Աթոռ, հոգեպես կազդուրված և լավագույն հուշերով՝ մեծ Օշականցու շիրմից:



ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 1-ին, ԿԻՐԱԿԻ, Իջման Ս. Սեդանի վրա պատարագեց արժանապատիվ Տ. Հակոբ քահանա Հակոբյանը:

Սուրբ պատարագին ներկա էր վեհափառ Հայրապետը:



ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 5-ին, ՀԻՆԳՇԱԹԻ, Հոգևոր ձեմարանի հանդիսությունաց մեծ դահլիճում նշվեց Հոկտեմբերյան մեծ ունյուցիայի 42-րդ տարեդարձը: Ներկա էին Մայր Աթոռի միաբանությունը, Հոգևոր ձեմարանի դասախոսական կազմը, ուսանողությունը և Մայր Աթոռի պաշտոնեությունը: Հանդեսը բացեց վերատեսուչ սրբազան հայրը շնչունով, որ Մայր Աթոռի միաբանությունը և ուսանողությունը ևս իրենց քաղաքացիական սրբազան պարտքն են կատարում՝ նշելով

պետական մեծ տոնի 42-րդ տարեդարձը: Օրվա տոնի առթիվ բանախոսեց փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու Մ. Կ. Մարտիկյանը: Բանախոսությունից հետո զործադրվեց նաև զեղարվեստական մի հայտագիր բաղկացած երգերից, արտասանություններից, մեներգներից՝ օրվա խորհուրդը ոգեկոչող:

Հանդեսին ներկա էր վեհափառ Հայրապետը:



ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 8-ին, ԿԻՐԱԿԻ, Մայր Տաճարում, Իջման Ս. Սեդանի վրա պատարագեց արժանապատիվ Տ. Հովհաննես քահանա Մարությանը:

Սուրբ պատարագին ներկա էր վեհափառ Հայրապետը:

Պատարագից հետո վեհաբանում, Մայր Աթոռի ողջ միաբանության ներկայությամբ, վեհափառ Հայրապետը Ս. Գրիգոր Լուսավորչի շքանշան հանձնեց պր. Հովհաննես Բարսեղյանին, Պր. Բարսեղյանը Ղազվիում (Իրան) 1937 թվականին իր ծախսով կառուցել է մի նոր եկեղեցի և երջանկահիշատակ հորեն Ա. կաթողիկոսի հատուկ կոնդակով արժանացել է Ս. Գրիգոր Լուսավորչի երկրորդ կարգի շքանշանի և երջանկահիշատակ Գևորգ Զ կաթողիկոսի կողմից տրված օրհնության կոնդակի: Բարսեղյանը 1946 թվականին ներգաղթել է Մայր Հայրենիք: Վեհափառ Հայրապետը, շքանշանը հանձնելուց հետո, իր օրհնությունը տվեց և իր ուրախությունը հայտնեց պր. Բարսեղյանին, որ այս սուրբ վայրի մեջ առիթն է ունենում ինքը անձամբ Ս. Գրիգոր Լուսավորչի շքանշանը զետեղելու նրա կրծքին: Հովհաննես Բարսեղյանը, հուզված, իր շնորհակալությունը հայտնեց ասելով. «Այս հանդիսավոր պահին, երբ այսքան բարձր է գնահատվում անցյալի իմ ազգաշահ գործունեությունը, հուզմունքը սեղմում է կոկորդս և ես րատեր չեմ գտնում իմ ապրումները արտահայտելու, իմ խորին շնորհակալությունը հայտնելու համար, հորին շնորհակալություն եմ հայտնում Ամենայն Հայոց արժանահիշատակ հորեն կաթողիկոսին և նրա հայրոց, մեծ հայրենասեր արժանահիշատակ Գևորգ Զ կաթողիկոսին՝ նրանց հղած սրբատառ կոնդակների համար և Ամենայն Հայոց արգի Հայրապետ Սրբազնագույն Վազգեն Ա կաթողիկոսին՝ իմ անցյալի ծառայությունները այսքան բարձր գնահատելու համար, հոնարհում եմ գլուխս Հայ Եկեղեցու հավերժական փառքի առաջ»:

ԱՅՑՆԼՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 10-ԻՆ, ՇԱՐԱԹ, Մայր Աթոռ այցելեց լեհ բանաստեղծ Անժել Մանզալ-յանը, որը Հայաստան է եկել մոտիկից ծախանալու հայ ժողովրդի պատմությանը, գրականության և արվեստին, Հարգելի հյուրը այցելեց եկեղեցական արվեստի թանգարանը և մեծ ուշադրությամբ դիտեց այնտեղ պահվող արվեստի հազվագյուտ նմուշները:

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 20-ԻՆ, ԵՐԵՎԱՆԻ, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին այցելեցին Զինաստանի շինարարների արհմիությունների պատվիրակները, որոնք ծանոթանում են Հայաստանի ճարտարապետությանը և շինարարական աշխատանքներին: Պատվիրակության ղեկավարն էր Զինաստանի շինարարների

արհմիությունների նախագահի տեղակալ Տին Կեին, Հյուրերը հղան Մայր Տաճարում և եկեղեցական արվեստի թանգարանում, ծանոթացան Մայր Տաճարում կատարվող շինարարական աշխատանքներին և Մայր Տաճարի պատմության:

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 26-ԻՆ, ԵՐԿՈՒՇԱԹԻ, Մայր Աթոռ այցելեցին ԱՄՆ-ի ռադիոլուսները պատվիրակության անդամները, ղեկավարությամբ Հովարդ Ջ. Քերտիսի, Հյուրերը Մայր Տաճարում և եկեղեցական արվեստի թանգարանում լինելուց հետո եղան նաև Վեհարանում, որտեղ նրանց բարեհաճեց ընդունել Վեհափառ Հայրապետը, Ընդունելության ժամանակ Վեհափառ Հայրապետը պատասխանեց նաև հյուրերի հարցերին:

ՆԱԽՐ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՆ

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 2-ԻՆ, ՈՒՐԱԹ, Մոսկվայի հայոց նախկին ծխատեր հանգուցյալ արժանապատիվ Ս. Էմմանվել քահանա նազարյանի որդին՝ Բժիշկ Պարույր Նազարյանը Մայր Աթոռի մատենադարանին նվիրեց իր լուսահոգի հոր գրադարանի մի շարք արժեքավոր գրքերը, որոնց թվում նաև նրիմյան Հայրիկի «Հրավիրակ նրկրին Ավետյացք»-ը, Հայրիկի մականգրությամբ, «Առաջին հայ ուսանողական համագումար»-ի տպագիր արձանագրությունները, որը կազմել է արժանապատիվ Ս. Էմմանվել քահանան՝ որպես այդ համագումարի ակտիվ մասնակիցներից մեկը և քարտուղարը, «Տարագք»-ի հատուկ պատկերազարդ համարը՝ նվիրված «Մշակ»-ի հոբելյանին, բազմաթիվ գրողների, հրապարակախոսների, ականավոր հասարակական ու քաղաքական գործիչների նկարներով և այլն:

Բացի այդ, ի հիշատակ իր հանգուցյալ հոր, Բժիշկ Նազարյանը նվիրել է նաև Էմմանվել քահանա Նազարյանի մի շարք ձեռագրերը, որոնց շարքում, բացի լուսահոգի քահանայի պաշտոնական ղեկուցումներից և այլ գրություններից, կան նաև Լ. Տոլստոյին, Ա. Զեյսովին նվիրված աշխատություններ, 70—80-ական թվականներին հրատարակված բազմահատոր «Ռուսական մեծ

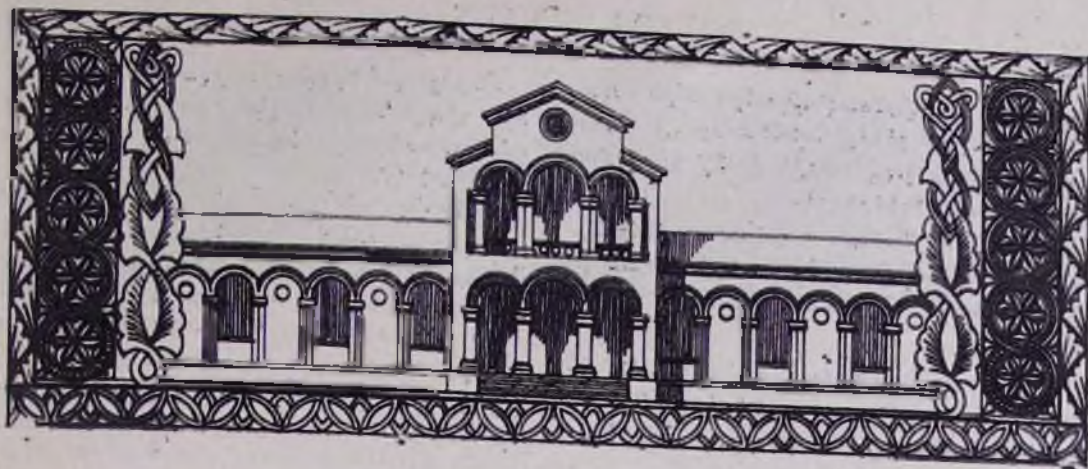
հանրագիտարան»-ի այն բոլոր հոդվածների թարգմանությունները, որոնք վերաբերում են Հայաստանի ու հայ ժողովրդի պատմության, մշակույթին, լեզվին, գրականության և այլն:

Էմմանվել քահանան քսաներորդ դարի սկզբում եղել է Մոսկվայի հայոց ծխատերը, հայտնի քարոզիչ և հրապարակախոս, անբասիր եկեղեցական և անձնվեր ազգային գործիչ, ուսուցիչ:

Նա ծնվել է Թրիխսիում, 1852 թվականին: 1870 թվականին ավարտել է Ներսիսյան ճեմարանը, 90-ական թվականներին ձեռնադրվում է սարկավագ և մի քանի տարի հետո քահանա: Որոշ ժամանակ նա ծառայել է Թիֆլիսի հայոց Վանքի եկեղեցում, ապա տեղափոխվել է Մոսկվա 1901 թվականին: Նա մնում է Մոսկվայի հայոց ծխատեր քահանան մինչև իր վախճանվելը, 1912 թվականի հունվարը: Նա թողել է գրական հարուստ ժառանգություն: Ս. Էմմանվել քահանան աշխատակցել է Ռուսաստանում լույս տեսնող բոլոր հայատիպ հրատարակություններին: Իր թարգմանությամբ լույս է տեսել Մենդիսի սկզբները պատմություն»-ը:

«Ցիշատակն արդարոց օրհնութեամբ եղիցի»:





ԻՒՊԼՈՄՅՈՒՆ ԱԺՈՍՏԱՆՔՆԵՐԻ ՊԱՅՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՀՈԳԵՎՈՐ ՃԵՄԱՐԱՆՈՒՄ

1958—1959 ուսումնական տարվա վերջավորության, Հոգևոր Ժեմարանի յսարանական բաժնի Գ դասարանից շրջանավարտ եղան հինգ ուսանողներ՝ բարեշնորհ Մանգրո սարկավազ Բեհրուդյանցը, Կարապետ սարկավազ Բենլիյանը, Ժիրայր սարկավազ Զերեմյանը և ուրարակիրներ Յուլակ Աղաջանյանը և Իշխան Մելքոնյանը:

Հաջողությամբ ավարտելով Հոգևոր Ժեմարանի վեցամյա դասընթացը, ուսանողները 1959 թվականի ապրիլին հանձնեցին կուրսային քննությունները, իսկ հունիսին՝ ավարտական քննություններ շատ զոհացուցիչ արդյունքներով, հայ ժողովրդի պատմությունից, հայ մատենագրությունից, աստվածաբանությունից և Ս. Գրոց մեկնությունից:

Հուլիս ամսվա մեջ Հոգևոր Ժեմարանի վերատեսչությունը շրջանավարտ ուսանողներին տվեց դիպլոմային աշխատանքներ՝ 50—60 մեքենագրված էջի ծավալով և հանձնարարեց ներկայացնել այն մինչև 1959 թվականի հոկտեմբերը:

Շրջանավարտները կատարեցին և այլ հանձնարարություններ և ճիշտ ժամանակին ներկայացրին իրենց դիպլոմային աշխատանքները:

Հոկտեմբերի առաջին շաբաթվա մեջ ըրենիչ հանձնաժողովը, որի կազմի մեջ էին

գերաշնորհ Տ. Սահակ արքեպիսկոպոս Հովհաննիսյանը (ի դիմաց Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի), գերաշնորհ Տ. Հայկազուն եպիսկոպոսը՝ ի պաշտոնն որպես վերատեսչ, դասախոսներ Համո Հարությունյանը, Արթուր Հատիսյանը և Պարգե Շահրապյանը՝ հանդամանորեն և առանձին-առանձին ծանոթացավ դիպլոմային աշխատանքներին և ապա, հոկտեմբերի 10-ին, համատեղ խորհրդակցությունում դիպլոմի արժանի գտավ ներկայացված հինգ աշխատություններից երեքը և որոշեց դրանց հրապարակային բանավոր պաշտպանությունը ամսի 21-ին:

Երեքշաբթի օրը, երեկոյան ժամը 5-ին, վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, Հոգևոր Ժեմարանում կայացավ շրջանավարտների դիպլոմային աշխատանքների բանավոր պաշտպանությունը:

Հանդիսության ներկա էին Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անդամները, Մայր Աթոռ Սիարանությունը, Հոգևոր Ժեմարանի դասախոսական կազմն ու ուսանողությունը, վսնթի պաշտոնեությունը:

Դիպլոմային աշխատանքների բանավոր պաշտպանության առաջին մասում, շրջանավարտները համառոտակի ներկայացրին նախ իրենց աշխատանքների ընդհանուր

Ժրագիրը և բովանդակությունը, ապա պատասխանեցին քննիչ հանձնաժողովի հարցերին, որոնք կապ ունեին իրենց դիպլոմային աշխատանքների հետ:

Բարեշնորհ Սանդրո սարկավազ Բենբույանցի դիպլոմային աշխատանքի թեման էր «Անտիվաթակառույց Ս. Էջմիածինը ամենայն հայոց»:

Բարեշնորհ Կարապետ սարկավազ Բենլիյանի դիպլոմային աշխատանքի թեման էր «Հակաքաղկեդոնական պայքարը Հայ Եկեղեցու պատմության մեջ»:

Բարեշնորհ Ժիրայր սարկավազ Ծերեճյանի դիպլոմային աշխատանքի թեման էր «Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու խորհուրդները»:

Բանավոր պաշտպանությունից հետո զնորազանց գնահատականի արժանացան Սանդրո և Կարապետ սարկավազների աշխատանքները, իսկ լավ գնահատանքի՝ Ժիրայր սարկավազի աշխատանքը:

Վերջում վերատեսուչ սրբազանը շնորհավորեց երեք շրջանավարտներին, որոնք միայլ առթիվ Վեհափառ Հայրապետից օրհնությամբ կստանան իրենց դիպլոմները:





ՀԱՅՐ ՄԿՐՏԻՉ ՊՈՏՈՒՐՅԱՆԸ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԱՇՆՈՒՍ

Մեծ Սերաստացու՝ Մխիթար աբրահոն ձեռքով 1717 թվականին հիմնված Վենետիկի Ս. Ղազարի վանքը շուրջ 250 տարի հանդիսացել է հայ մշակույթի օջախներից մեկը Ադրիականի հեռավոր ափերին։ Մխիթարյան հայրերից շատերը, Հայրենիքի ու Արարտի կարոտով, իրենց նպաստը բերել են հայ մշակույթի զարգացման և պահպանման աշխատանքներին, հատկապես եվրոպական ազգերի մեջ։ Աշխարհի մեջ, բայց աշխարհից կտրված այդ փոքրիկ կղզւում քաթախել է միշտ հայի մաքուր սիրտը, քաթախել ու ստեղծագործել։

Ս. Ղազարում են գործել Մխիթարն ու նրա աշակերտները՝ Բագրատունիներն ու Հյուրմուղները, Արիշաններն ու Ղազիկյանները։ Այստեղ են իրենց հոգին կերտել Պեշիկ-Քաշյանն ու Վարուժանը, Սերենցն ու Թերզյանը և ուրիշները։

Այսօր էլ այնտեղ շարունակվում է Մխիթարյանների մատենագրական գործունեությունը, թեև ոչ նախկին թափով ու ծավալով, բայց ուշադրության արժանի վաստակով։

Մխիթարյան ապրող սերնդի թաղմարդյուն ներկայացուցիչներից մեկն է Հ. Մկրտիչ վարդապետ Պոտուրյանը, որը հոկտեմբերի 12-ին ժամանեց Մայր Աթոռ։

Հ. Մկրտիչ Պոտուրյանը ծնվել է Պարտիզակում 1881 թվականին։ Պարտիզակը ԺԹ դարում տվել է մի շարք հայտնի եկեղեցական գործիչներ և մանկավարժներ, ինչպիսիք են Նրոյսաղեմի հանգուցյալ պատրիարք Թորգոմ արքեպիսկոպոս Գուշակյանը, նույն վանքի թաղմարդյուն միաբան Մկրտիչ, եպիսկոպոս Աղավնունին, Հովհաննես աղաղ

քահանա Մկրյանը, Վենետիկի միաբան արքա Հովհաննես Թորոսյանը, թարգմանիչ և հայագետ Հ. Արսեն Ղազիկյանը և ուրիշները։

Հ. Մկրտիչ Պոտուրյանը իր սկզբնական կրթությունն ստացել է ծննդավայրի Ներսեսյան ազգային վարժարանում, հետո հայկաթուղիների նորաբաց դպրոցում։ 1897 թվականին նա գնում է Ս. Ղազարի վանքը, որտեղ աշակերտում է Հ. Վարդան Հացունի և Հ. Արսեն Ղազիկյան վարդապետներին։ 1902 թվականին աբրա իգնատիոս արքեպիսկոպոս Այուրեղյանից ձեռնադրվում է վարդապետ, պահելով իր մկրտության անունը։ Տեսնելով նրա մեջ բորբոքված սերդեպի հայրենագիտությունը, վանքի վարչությունը նրան նշանակում է մատենագրության պետի օգնական, իսկ 1903 թվականին նշանակվում է Վենետիկի Մուրատ-Ռաֆայելյան վարժարանում որպես հսկիչ։ 1909 թվականին նշանակվում է ռադմապիպո-ի խմբագիր և միևնույն ժամանակ վանքի մատենագրախանայետ։ Այդ պաշտոնի մեջ մնում է մինչև 1911 թվականը։ 1910 թվականին, ի նպաստ Աղանայի աղետյալների, հրատարակում է «Գեղունի»-ն։ 1911 թվականին վանքից դուրս հրատարակում է «Աստղիկ» գեղարվեստական կիսամյա թերթը։ 1911 թվականի մայիսին ժամանակավորապես, որպես տնօնիչ Մխիթարյան կավածների, ուղարկվում է Տրանսիլվանիայի Նդիսարեթուպոլիս քաղաքը։ Այդ գաղութում Հ. Պոտուրյանը հայրենասիրական շարժում է առաջ բերում՝ կազմակերպելով հայկական երեկույթներ և կարդալով հայադիտական դասախոսություններ։ 1912 թվա-



կանի օգոստոսին նորից վերադառնում է Մ. Ղազար և ստանձնում վանքի մատակարարի պաշտոնը: 1913 թվականին Եղիսարեթուպուլիս քաղաքի հայ կաթոլիկ ժողովրդի կողմից հրապիրվում է որպես օգնական ժողովրդագետ, որտեղ մնում է մինչև առաջին վերադասում, որտեղ մնում է մինչև առաջին համաշխարհային պատերազմի վերջը և սկսած 1920 թվականից՝ վերջնականապես հաստատվում Ռուսիայի Բուխարեստ քաղաքում, երբ վերաքաղվում է ազգային վարժարանը և ինքը դասավանդում է հայոց լեզու: Նույն թվականից լույս է ընծայում «Մասիս» շաբաթաթերթը: Բայի այդ նա ինքնագիր կամ թարգմանական հրատարակություններով հայ մեծասքանչ լեզուն, գիրն ու գրականությունը տարածում է օտար երկիրներին տակ ծնված հայ նոր սերունդին մեջ:

1928 թվականին Ֆրումոսայի հայ կաթոլիկները ընտրում են Հ. Պոտուրյանին իրենց ժողովրդագետ: Նա իր տպարանը այնտեղ տեղափոխելով հրատարակությունները շարունակում է իր նոր բնակավայրում: 1934 թվականին սկսում է հրատարակել «Հայ մամուլ»-ը և պատրաստել «Հայ հանրագիտակ»-ը:

Հ. Մկրտիչ Պոտուրյանն իր գրական գործունեությունն սկսել է պատանի հասակից. դեռ ուսանողական սեզանից, 1901 թվականին նա իր անդրանիկ գրախոսական է ստորագրում «Բազմավեպ»-ի մեջ: Հ. Ղեվոնդ Ալիշանը իր «Հայապատում» մեծածավալ աշխատության հատուկ անունների ցանկի պատրաստությունը իրեն է վստահում, որով նրա առաջ է քաջվում հրաշալի մի աշխարհ՝ գրականությունը և բանասիրությունը: Ալիշանի գնահատանքը միանշանակ է նրա ինքնաբերական հակումներին, նրան միանգամ ընդմիջտ մղում է դեպի հայագիտությունը և բանասիրությունը: Երկար ժամանակ նա «Բազմավեպ»-ի մեջ հանդես է գալիս իր հոդվածներով և մատենագրական, երաժշտական, ճարտարապետական ուսումնասիրություններով: 1902 թվականին հրատարակում է «Մթազան հայկազունք» գրքույկը և «Ջարդանկար» Մլախ թագուհույ Անտարանին՝ ուսումնասիրությունը: Արշակ Զոպանյանի առաջարկով սկսում է ուսումնասիրել միջնադարյան հայ տաղասացներին և 1905 թվականին հրատարակում է «Կոստանդնուպոլսի ընդկայքի և իր քերթվածները», 1907 թվականին՝ Առաքել Սյունեցու «Աղամագիրք»-ը՝ բաղադրելով բազմաթիվ ձեռագրերի հետ և անելով մատենագրական, լեզվական և պատմական կարևոր ճշտումներ: 1908 թվականին հրատարակում է

«Քնարիկ» ամսագիրը: 1910 թվականին՝ «Հայ մամուլ» 15 տարվա մեջ պատկերազարդ գիրքը, նույն տարին՝ «Սև էջը» ազգային նորավեպերը, որը երկրորդ անգամ տպագրվում է Ֆրումոսայում 1930 թվականին: 1922 թվականին հրատարակում է «Մխիթար և Մխիթարյանք» գրքույկը: 1923 թվականին՝ «Մասիս» տարեցույցը, նույն թվականին՝ «Դիցավան» տարեգիրքը, որը գրական հավաքածու է արտասահմանյան ժամանակակից հայ գրողներից, «Գաղուսի ձայն» շաբաթաթերթը, որից միայն հինգ համար է լույս տեսնում: 1924 թվականին հրատարակում է «Փարոս» շաբաթաթերթը, նույն տարին՝ «Դիցավան» գրական ամսագիրը: 1925 թվականին՝ «Ռումանահայ տարեգիրք»-ը, նույն թվականից մինչև 1929 լույս է ընծայում «Երկիր» շաբաթաթերթը: 1930 թվականին հրատարակում է «Մարտիրոս Ղրիմեցի և իր քերթվածները» աշխատությունը, «Կարմիր լուսին» հուլիսյան նորավեպերի հատորը: Հ. Պոտուրյանը աշխատակցել է հայ պարբերական մամուլի զանազան հանդեսներում: 1938 թվականին հրատարակել է «Հայ հանրագիտակ»-ի առաջին հատորը: Հ. Պոտուրյանը, հովվական գործին զուգընթաց, անդուլ և մեղվաչան կերպով շարունակել է աշխատակցել հայ պարբերական մամուլին, բայց հիմնականում նրա ուղարկության կենտրոնում է մնում «Հայ հանրագիտակ»-ի մյուս հատորների կազմությունը, որի վրա նա ցարդ աշխատում է:

Հ. Մկրտիչ Պոտուրյանը մեր վաստակավոր մտավորականներից մեկն է և իր առանձնահատուկ տեղն ունի հայ բանասիրության մեջ:

Հոգևոր հովիվ, մատենագիր, հրատարակիչ, խմբագիր՝ Հ. Պոտուրյանն իր Հայրենիքից հեռու, օտար երկիրների տակ, թափառական հայրենաշունչ մտավորականի տիպարն է եղել ավելի քան կես դար:

«Անոր կյանքը, օրինակելի համբերության մեջ և անկուն ճիգով բեռնավորված, կյանքը եղած է հայ գրագետին, որ քալած է իրեն սահմանված Գողգոթային ճամբաներին՝ զրկանքի ու տառապանքի խաչը իր հագթ ուսին, նպատակին սեռնած ու անկե կախարդված փառքի հանգրվան մը հասնելու տենչանքով» («Գաղուսահայ տարեգիրք», Բուքրեշ, 1941 թ., էջ 14):

Նույն տարեգիրքը, Հ. Պոտուրյանի գրական գործունեության 40-ամյա հոբելյանը նշելով սրանից 18 տարի առաջ, այսպես է արտահայտվում. «Սա կենսագրական մը չէ: Հ. Մկրտիչ Պոտուրյանի կենսագրականը գրելու համար դեռ շատ առանձին կա: Երբ 35—

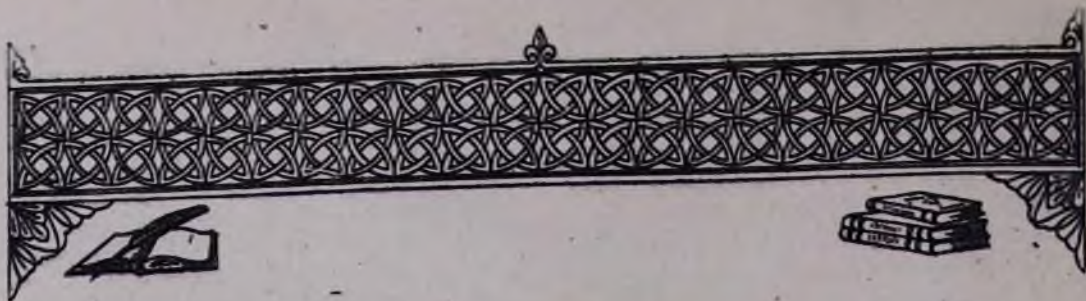
30 տարի հետո ան արձակուրդ շնորհն գրելու և ազոթելու գործին, նաև իր... հալակավոր պայուսակին, այն ատեն է, որ քրոնիկագիրը պիտի ընեն «բազմաշարժար» կրոնավորին կենսագրականը»:

Անցել են 18 երկար տարիներ այդ տողերի վրայով, և այսօր Հ. Պոտուրյանը վերադարձել է իր Հայրենի երկիրը, տարիներով օտարության ծովում անծուփ տատանվող նավարենկ խլիպի վերջապես ափ է նետվել իր Հայրենի երկրում, նրա սիրտը եղող մայրաքաղաք Երևանում ու հողին եղող Ս. էջմիածնում, որոնց կարոտն ու սերը երգեց տարիներով այնքան հեռուներից: Այսօր, երբ շնորհիվ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին՝ Հ. Պոտուրյանը «հայրենադարձ» է եղել դեպի իր պապերի տունը, ստանալով նոր կյանք, կարող ենք հուսալ, որ նա իր «հուլակավոր պայուսակ»-ի նոր էջերը կբաշխի հայ մամուլին, նոր ավյունով և վերածնված Մայր Հայրենիքից նոր ներշնչումներով:

Հ. Պոտուրյանը իր հոկտեմբեր 22-ի նամակով դիմել էր Վեհափառ Հայրապետին այն մասին, որ «1920 թվականին ի վեր սիրտս ու աչքերս ուղղված մնացին դեպի իմ ազատ Հայրենիքը և կուղեի հոն թուիլ ու ապրիլ Արարատի շուքին տակ և Երասխի շուրին մոտիկ...: Միակ խնդրանքս է, որ Ձերդ Վեհափառությունը ինձ շնորհեր համեստ բնակարան մը էջմիածնի վանքին մեջ և միջնորդեր մեր հայրենի բարեխնամ կառավարության մոտ, որպեսզի արտոնվիմ ընդմիջտ բնակիլ Հայրենի հողին վրա և Ս. էջմիածնի Տաճարին շուքին տակ, ու այս կերպով իմ պատրաստելիք բանասիրական երկերովս իմ նպաստի լուսման բերեմ հայրենի մտավորական գանձարանին»:

Վեհափառ Հայրապետի բարեհաճ արտոնությամբ ընթացք է տրված Հայր Պոտուրյանի սրտառու խնդրանքին և Մայր Աթոռում նրան հատկացվել է բնակարան բոլոր հարմարություններով, որպեսզի այնտեղ անցկացնի հայտնի Մխիթարյան Հ. Պոտուրյանը իր խաղաղ ժերությունը՝ Հայրենի հողի վրա, Ս. էջմիածնի հովանու տակ:





Պ Ա Տ Մ Ա - Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԼՈՒՅՍԻ ՏԱԿ*

1936 թվականի Հուլիսի 8-ին վախճանվեց Բարգեն կաթողիկոսը և թաղվեց Հալեպի Ս. Քառասնից Մանկանց եկեղեցում: Կիլիկյան Աթոռը որոշեցավ: 1939 թվականին, 91 տարեկան հասակում, վախճանվեց նաև Սահակ Բ կաթողիկոս Խապայանը: Աթոռը կրկին այրիացավ:

Այստեղ արժի արձանագրել պատմության համար, որ Սահակ և Բարգեն կաթողիկոսների ժամանակից սկսյալ որոշ շրջանակներ փորձում էին հակադրել Անթիլիասը էջմիածնին: Երուսաղեմի պատրիարք Թորգոմ արքեպիսկոպոս Գուշակյանը «Միոն» ամսագրի 1937 թվականի Հունիսի համարում «Անհարկի փութկոտություն» առաջնորդողի մեջ, հանգամանորեն քննության առնելով նման քայլի ոչ միայն ճանարդար, այլ նաև վնասակար լինելը, գրում էր հետևյալը.

«Անթիլիասի Կիլիկյան կաթողիկոսարանի գետինին՝ պատվական բարերարի մը շնորհիվ՝ ազգապատկան դառնալը բնական է, որ պիտի ծնունդ տար անկեղծ ուրախության, և զոհ ենք անշուշտ, որ ընդհանուր է այդ կերպով տեղի ունեցած արտահայտությունը:

Համամիտ չենք կրնար ըլլալ սակայն այդ առթիվ հրապարակ նետված այն տեսության, թե ուրեմն ա՛յ ժամանակն է, որ խորհրդի կարելիության մը վրա՝ ձևացնելու համար հայ եկեղեցական վարչության թեմական պարագրուքուն մը, կազմված՝ իսլամ կամ մասնավորաբար արաբ նրկիրներու մեջ ապրող հայ գաղութներու միությամբ, որուն նվիրապետական կեդրոնն ըլլա Անթիլիաս:

Եթե այս կարծիքին դիտումն է ընդարձակել և այդ կերպով զորացնել Լիբանանի և Մուրիո Կիլիկյան այդ նորակազմ թեմը, մենք կխորհինք, թե հակառակ արդյունք մը միայն ձեռք պիտի բերվի այդ կերպով: Իսկ եթե կմտածվի, թե էջմիածին կարող չէ այլևս ներկա դրության մեջ իր հոգևոր իշխանությունը լրիվ գործադրել ամեն կողմ, և հետևաբար պետք է չափով մը գեթ թեթևցնել իր վրա ծանրացող բեռը ի նպաստ Կիլիկյան Աթոռին, այս վերջինին տալով Մայր Աթոռոս փոխանորդության տիտղոս մը նույնիսկ, ինչպես էր դեռ երեկ Կոստանդնուպոլսո Պատրիարքության պարագան, մենք կնկատենք դարձյալ, թե ոչ միայն անարդար պիտի լիներ այդպիսի արարք մը, այլ նաև վնասակար:

Խոսելով առաջին կետին վրա նախ, պիտի ուզենեք ըսել, թե այդ չէ երբեք Կիլիկյան կաթողիկոսական կեդրոնին ու թեմին բարպավաճման բանավոր և գործնական կերպը կամ միջոցը: Վարչական մարմինները կամ դրուքյունները, անոնք մանավանդ, որ կրոնաբարոյական բնույթ ունին, ընդարձակվելով չեն զորանար բնավ. բայց զորանալի վերջ կրնան ընդարձակվիլ, եթե սակայն իրենց նկարագիրը կամ գոյապատճառը իրենց հարկադրեն զայդ: Անթիլիաս ներքնապես գորանալու պետք ունի այժմ և ոչ թե ընդարձակվելու: Իր ներկան դեռ վատուժ վիճակին մեջ, ընդարձակումը ճապաղում միայն պիտի նշանակեր իրեն համար, այսինքն լայնորեն չլատում ուժերու:

Հոգեւույս Բարգեն Վեհի և Եահն արքեպիսկոպոսի օրով իսկ, այսինքն հրա դեռ այդ

* Երուսաղեմի «էջմիածին» ամսագրի 1938 թվականի Ը—թ և Ժ համարներից:

կրոնաստանին մեջ կապրելին և կգործեն անհամեմատ աստիճանով բարձր կարողություն ներկայացնող երկու հոգևորականներ, այդ տեսակ իղձ կամ մտածող գետին չդրող երբեք այդ հողին վրա 1932-ին, նզիր-տուհին Անթրիպս վերադարձին, նրուաղծած այցելած ատեն, երբ մտերմորեն հարցուցին ողբացյալ Վեհին, թե ինք տեղեկություն ունե՞ր արդյոք ռուսա էծիպսինն-ին մեյ, երեսնց Աթոռը ՄԵՐձավոր Արևելքի Հայոց Կաթողիկոսությունն որակված ըլլալեն, ինք քաջորոշապես հավաստեց ո՛չ միայն անտեղյակ, այլ նաև բոլորովին անհամամիտ ըլլալը այդպիսի բանի մը: Լոկ խոսք չէր որ կը ներս նույնը գործնապես ալ ցույց տվալ, երբ Լեմերիկային և այլուտ բարեկամներ խնդրե՞ր էին, որ Աստվածաշունչի թարգմանության ժո-դարյան հորեկյանին գլուխ անցնի, պատասխանե՞ր էր, թե ՄԵՐձայր Աթոռո պատկանալ գործն և այդո՛ւ ՄԵՐձ անծանոթ չեն արդարև թունդ կրիկեցիի ոգվով մշակած իր պատմաքննական հայացքները Կրիկյան Աթոռին անցյալին և նույնիսկ ապագային մասին: Բայց շատ ավելի քաջ ճանչցած են և նկարագրի այն պարկեշտությունը, որով ինչպես բուն Աթոռակալը, Սաճակ Վեհ, նույնպես և իճճ ողբացյալ Աթոռակիցը վերաբերվեցան միջոտ Մայր Աթոռո ճանդեպ, ոչ մեկ ատեն խտրելով որևէ ռոնձգության մասին՝ Ընդհանրական Հայրապետության շրջանակեն ներս, այս կամ այն կերպով կամ տիրուղոսով (ընդգծումը խմբագրությանն է):

...Արդ, ինչպես ակնարկեցինք վերև, Անթրիպսի, որուն ներկա վիճակը որևէ ատենն ավելի այժմ իսկապես պետք ունի ներքին ուժեղացումի, պետք է խնայել որևէ նոր և ավելի ծանրություն: Գետնի մը տիրանալը անոր համար թեև առավելություն և օրհնություն է անշուշտ, բայց չէ ամենայն ինչ, մասնավանդ թե սկզբնավորություն է նոր կարիքներու: Կարելի է ըսել, թե մերկ հող մըն է ան՝ զի եղած շենքերը անցողական պետքերու համար կանգնված հասարակ շինվածքներ են տաղավարի ձևով հարդարված, որոնք երկար չեն կրնար տոկալ ծովեզրի այդ տոթին և թացության մեջ: Հարկ է հետզհետե կառուցանել հոն դպրոց, միաբանության բնակարան, աշակերտաց ննջարան, տպարան, մատենադարան, հավաքման կամ հանդեսներու սրահ, և հետո, եթե ոչ ամենեն առաջ, Մայր Տաճար Կաթողիկոսական Աթոռի: Բայց ես թույլ պիտի տալի ինձ ըսել, նյութական այդ բոլոր շինությունն առաջ՝ կազմավորել և զորացնել անոր մեջ հոգևորական և մտավորական կյանքը, այն ուղղությամբ և ոգվով՝ զոր հոն սկսած և ըստ բավականին հառաջացուցած էին Բարգեն Վեհն ու Շահն:

...Անթրիպսը սիրողները պետք է անոր նկատմամբ իրենց համակրությունները այդ ուղղության վրա գնեն, և ցանկան, որ իր թերևս անձուկ բայց կարևոր շոյանակին մեջ անիկա արդյունավորվի իրոք և իրավամբ:

Այս մասին ունինք դեռ ըսելիքներ: Բայց առայժմ նայինք մեղալին մյուս երեսը:

Բայց մենք չկրցինք հասկնալ նախ, թե ուսկի՞ց հանկարծ ծագեցավ էջմիաթիւնը այս խնդրույն խառնելու իղձը: Եթե փոխանակ լով գետնի գնման, Կաթողիկոսարանի, Տաճարի և միաբանարանի և այլն շինություն իսկ կատարված լինե՞ր այսօր հոն, պետք պիտի լինե՞ր արդյոք Ընդհանրական Հայրապետության թեմական քարտեզին վրա զեղչումներ կամ իրավասությանց մեջ փոփոխություններ կատարելու: Ի՞նչ կամ ի՞նչ կարգի արևմտյան հայության հետ պատերազմեն առաջ Մայր Աթոռո ունեցած հարաբերությունները կամ անուց հանդեպ իր պարտականությունները՝ զորս այսօր իրք թե շկարեմա գործադրել ան պատշաճօրեն:

Մեր ըմբռնումով, այդ հարաբերությունները կամ պարտականությունները գլխավորաբար սա կերպերուն կվերածվին. կրոնական, նվիրապետական, եկեղեցա-իրավաբանական: Ըստ այսմ:

ա) Ընդհանրական Հայրապետը, իրեն գերազույն ուղղիչը, ուսուցողը և ավանդապահը Հայաստանյայց հավատքին, կհսկե ժողովական օրենքներով և կանոններով, հայրապետական հրահանգներով և տնօրինություններով և հաստատուն ավանդություններով ճշտարանված և ճանչցված հայ դավանության անթերի գործադրությունը վրա, այդ մասին հարկավոր եղած բացատրությունները տալու կամ այդ առթիվ գոյացած վեճերը վճռելու հեղինակությամբ, ի հարկին եկեղեցական ժողովու գումարումով:

բ) Իրեն Գլուխ Հայ Եկեղեցվու նվիրապետական կազմին, կօրհնե Ս. Մյուսոնը, որով կկատարվին հոգևոր շնորհաբաշխությունները, կձեռնադրե եկեղեցվու բարձրագույն աստիճանավորները, այսինքն եպիսկոպոսները, անոնց ի հարկին տալով նաև պատիվ և տիտղոս արքություն, և, ըստ արժանյաց, կկատարեն տվյալություն վարձուց և պատվու նշաններու:

գ) Իրեն վերին դատավոր եկեղեցական ատյանի, կընդունի և նկատի կառնե կրոնական և եկեղեցական, և այդ նրկութի վերաբերող վարչական հարցերը, որոնք իրեն կամատուցվին կամ որոնց ինքը պետքը կտեսնե միջամտելու: և, ի հարկին խորհրդակից ժողովներու հետ միասին քննելով, վճիռ կարձակե անոնց մասին. և կկատարե պատ-

ժական ամեն տնօրինություն կապելու և արձակելու

Ի վերջո, Գերագույն Պետի և քարծրագույն վերահսկողության իշխանությունը հանգամանորեն և գիտակցությամբ գործադրելու համար պարբերաբար կդրվեն հանուն իր հոգևոր տեսչություն, պատվիրակներ և նվիրակներ, այցելելու, գործոց և պարագայից տեղեկանալու, և ոգևորելու և մխիթարելու համար:

Այս է, հրեղհանություն, Ամենայն Հայոց Հայրապետի դիրքը վերաբերմամբ իր հոգևոր հոտին, մասնավորաբար այն վիճակներում, որոնք արտաքին և նույնատեսակայն մարզեն, որում թեմական վիճակներում ազգային ժողովրդական կամ եկեղեցա-հասարակական գործոց մասին ավելի սերտ իրավասություններ ունեն Ազգի Անհր, իրեն պատրիարքը ուսանալուց, Այդպիսի մասնավոր իրավասություններ ունի էջմիածին դեռ Ամերիկայի կամ Նվրդայի այն հայ գաղութներում հանդես եկող, որոնք համար վաղուց, հրիմյանի օրով կամ հետո մասնավոր կանոնադրություններով իրավակարգեր էին սահմանված:

Տեղե է հիմակ հարցնել, թե էջմիածին ցարդ ե՞րբ քերտցավ մատնանշված այդ պարտականությանց մեջ՝ հանգեցավ իր անվերապա վիճակներում և մասնավորաբար անոնց, որոնց առիթով է, որ կորվի հարցը: Ոչ ոք պիտի կարենա հաստատական պատասխան տալ այս հարցումին. զի ակնհայտ է և բացատրության անկարգ՝ էջմիածնի գործն ու ընթացքը այս մասին (ընդգծումը խմբագրությանն է):

... էջմիածին որևէ առանձին ավելի պետք ունի Սփյուռքի բովանդակ հայության հավատարմության. ու մենք ամենքս ամեն ժամանակի գերիվերո աստիճանով հարկադրված պետք է գզանք ինքզինքնիս կատարելու անոր հանդես մեր պարտականությունը:

Հոգևոր վերագործողության գործը, որ պաշտոնն է Մայր Աթոռ, իր պատվական Գահակալը ահա կկատարե որքան խոհական՝ նույնքան քաջարթուն կերպով, Պետք չէ շարժել պատվանդանը, այսինքն ժողովուրդին անխախտ սիրով և գրավականը դեպի Լուսավորչի նվիրական Գահը, ո՛րևէ չափով, ո՛րևէ կերպով (ընդգծումը խմբագրությանն է): Ընդհանրական Մայր Աթոռը չի դժգոհիր, երբ կիրիկյան մասնավոր կաթողիկոսության Աթոռին հանդես ամենքս ցույց տանք չերմ համակրանք, և քաջալերական անվերապա վերաբերմունք անոր զարգացման և զորացումին համար. բայց Ազգին իսկ հանդես արդարամիտ մնալու կարիքը կաղդարարե մեզի, թե պետք չէ զաչն մոռնալ՝ զայս հիշելու համար. Սա՛ պատմական հարկա-

դրանքներու ծնունդ՝ կպահանջե որ անտարակույս իր գոյության պատճառը, իսկ ան՝ մեր ազգային և կրոնական իդեալին հետ կապված անհամեմատ սրբություն՝ ամենքս կհրավիրեն իրեն նկատմամբ անհանգիստ պարտականություն:

Զայս արժան է առնել և զայն լիտողույս. այս պետք է լինի, այս հարցին մեջ մանավանդ, մեր ուղեգիրը: Տարբեր ընթացք, ըստ մեզ, անհարկի փութկոտություն է միայն:

1940 թվականին կաթողիկոս է ընտրվում Պետրոս արքեպիսկոպոս Սարաճյանը, որը Բարգեն կաթողիկոսի մահից հետո ընտրվել էր կաթողիկոսական ընդհանուր փոխանորդ: Ուսանալով չորս ամիս հետո վախճանվում է: Կաթողիկոսական փոխանորդ է ընտրվում Նիկոլ արքեպիսկոպոս Կարոյանը, որի օրով պատրաստվում է կիրիկյան կաթողիկոսական ընտրության կանոնադրությունը 1941 թվականին՝ Կանոնադրություն կաթողիկոսության Հայոց Մեծի Տանն կիրիկիոս խորհրդի տակ, 36 հոգավածներից բաղկացած, որի երկրորդ գլխի՝ Բենյամինյան Ս. Կաթողիկոսի 11-րդ հոգավածով, կիրիկիոս կաթողիկոսի ընտրության մասնակցելու իրավունք է նախատեսվում Մայր Աթոռին՝ երկու ներկայացուցչով:

Ըստ այդ կանոնադրության (հոդված 28, կետ աԳ), կաթողիկոսական տեղապահ է ընտրվում հազ արքեպիսկոպոս Աղապահյանը:

1941 թվականի ապրիլին Մայր Աթոռում հրավիրվում է Ազգային-եկեղեցական ժողով՝ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի ընտրության համար ժողովին ներկա է լինում նաև կիրիկյան Աթոռի տեղապահ հազ արքեպիսկոպոս Աղապահյանը: Համաշխարհային երկրորդ պատերազմի պատճառով, Սփյուռքի թեմերի շատ պատգամավորներ չեն կարողանում ներկա գտնվել ժողովում: Ուստի ժողովը որոշում է հետաձգել Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի ընտրությունը մի քանի ամիս ժամանակի: Էջմիածնում գումարված այս ժողովը Գևորգ արքեպիսկոպոս Զորեքյանին միաձայն ընտրում է Ամենայն Հայոց Հայրապետության Տեղակալ:

1943 թվականի մայիսի 10-ին Անթիլիասում գումարվում է կիրիկյան թեմերի պատգամավորական ժողով՝ տեղապահ հազ արքեպիսկոպոսի նախագահությամբ: Կաթողիկոս է ընտրվում Հյուսիսային Ամերիկայի հայոց առաջնորդ Մայր Աթոռի նվիրակ Գարեգին արքեպիսկոպոս Հովսեփյանը: Պատերազմի պատճառով Մայր Աթոռ չի կարողանում մասնակցել այս ընտրության:

Գարեգին արքեպիսկոպոս Հովսեփյանը, բնակ Ամերիկայում գտնված ժամանակ, իր

ապագա գործունեության համար կազմել էր մի ծրագիր, որը հրատարակում է Անթրիխասի կաթողիկոսության պաշտոնաթերթ «Հասկա» ամսագրում, 1944 թվականին, «Ամեր իղձերն ու հույսերը որպես կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիո» խորագրի տակ, Տանն Կիլիկիո ընտրյալ մեծահմուտ հայրապետը գրում էր. «...Դորանից հետո, իբրև Հայ Եկեղեցու բարձրագույն պաշտոնյաներից մեկը, մեր առաջին իղձը կլինեն Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի և Մայրաքույն Պատրիարքի ընտրությանը կատարված տեսնել խորհրդային իշխանության և Հայաստանի կառավարության բարեհաճ և բարյացակամ տրամադրության տակ, ինչպես արտահայտվել է երիցս»:

Մայր Աթոռի երկարատև թափուր մնալուց հետո, պատերազմի հետ կապված պատճառներով, ցանկալի է, որ նորա Գահակալի ընտրությունը կատարվի ամենայն փառավորությամբ և շքով ոչ միայն խորհրդային երկրներին, այլև Միությունի հայության եկեղեցական և աշխարհիկ պատգամավորների լիակատար մասնակցությամբ:

Իսկ մենք, իբրև Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիո, կկամենայինք մեզ ենթակա եպիսկոպոսների հետ նույնպես ներկա լինել ընտրության և ապա գլխավորել նորընտիր Ամենայն Հայոց Հայրապետի և Կաթողիկոսի ձեռնադրության և օծման սրբազան արարողությունը: Այդ կլինե՞ր պատմական արժեքով մի դեպք, եկեղեցական-համազգային նշանակությամբ, շեշտելով Հայաստանյայց Եկեղեցու անբաժանելի միությունը՝ բոլոր բարձր Աթոռների սերտ գործակցությամբ:

Այս ընդհանուր, բայց սրտագին ցանկության կկամենայինք կցել մեր իղձերն ու հույսերը Կիլիկիո Աթոռին նկատմամբ: Կիլիկիո Աթոռը Մայր Աթոռի համեմատությամբ շատ նսեմացած էր, աղքատ, նույնիսկ Կիլիկիայում եղած ժամանակ, իսկ իբրև փախստական Անթրիխասում հաստատվելուց հետո, առանց եկամուտների, կալվածների, դրամական հասույթների...:

Բայց Կիլիկիո Աթոռը դեր ունի կատարելիք. նա իր դերը ունի կատարելիք ոչ միայն իր չորս եպիսկոպոսություններին կամ առաջնորդություններին համար, որպիսիք Բելլուքի, Հալեպի և Դամասկոսի վիճակներն են Սուրիո մեջ և Կիպրոսը, պատմական շատ հիշատակներով կապված մեր Կիլիկյան շրջանի պատմության հետ, այլև այդ սահմաններից դուրս...» («Էջմիածին», 1944 թ. հունիս, էջ 20—21):

Այնուհետև նորընտիր կաթողիկոսը, դեռևս իր Աթոռը չմեկնած, Ամերիկայի առաջնորդարանի «Հայաստանյայց Եկեղեցի» պաշտոնաթերթի 1944 թվականի № 9-ում, «Հայ

եկեղեցական և ազգային կյանք» խորագրով տակ իր հայտնի հոդվածում, ուժգին հակահարված էր հասցնում Ամերիկայի թեմը Ս. Էջմիածնից անջատելու և Անթրիխասին միացնելու տխուր փորձերի հեղինակներին: «Պայքար» օրաթերթի 1944 թվականի հունիսի 21-ի համարում մի ոմն Փափազյան առաջարկել էր Ամերիկայի թեմը բաժանել Ս. Էջմիածնից և միացնել Անթրիխասին: Այդ առթիվ գրում է Գրեգորի Վեհր. «Հայտնում ենք մեր հավատացյալ ժողովուրդին, որ հարգելով իսկ պր. Փափազյանի անձնավորությունը և բարի նպատակը Հայաստանյայց եկեղեցին զորացնելու մտահոգությամբ, նրա վերջին առաջարկության, այսինքն Ամերիկայի թեմը հանել էջմիածնի վերահսկողությունից և ենթարկել Կիլիկիո Կաթողիկոսության, ոչ միայն ճանաչելով չենք, այլև համարում ենք ոչ օգտակար: Հայոց Հայրապետությունը և եկեղեցին մի է և էջմիածնի Հայրապետը ավագ եղբայրն յուր պաշտոնով և դիրքով, Կիլիկիո Կաթողիկոսությունը, ինչպես նաև Երուսաղեմի և Կոստանդնուպոլսի Պատրիարքությունները յուրաքանչյուրին յուր հնարավորությունների և պայմանների և սահմանների մեջ պահելով հանդերձ, յուր ներքին վարչական ձևակերպությունները պետք է օժանդակ հանդիսանա եկեղեցու ամբողջականության և բարոյական ներգործության զարգացման, Մասնավորելով խոսքը մեր մասին, պիտի հայտնենք, որ իբրև ընտրյալ կաթողիկոս Տանն Կիլիկիո, ոչ միայն էջմիածնի դեմ հյուսիսի շափ հակառակ քայլ չենք անել, այլև մեր բոլոր հարկավորություններով պիտի աշխատենք պահպանել մեր բարի և եղբայրական հարաբերությունները, օժանդակ հանդիսանալով նրան նույն թափան և բարոյական էջմիածնի և Ամենայն Հայոց Հայրապետության Աթոռին»:

Գրեգորի արքեպիսկոպոս Նովակիանը 1945 թվականի ապրիլի 8-ին ձեռնադրվեց կաթողիկոս և հունիսի 2-ին ուղևորվեց Ս. Էջմիածին, Կիլիկյան թեմի պատգամավորների հետ, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ընտրության և օծման հանդիսություններին նախագահելու:

1945 թվականի հունիսի 16-ին Ս. Էջմիածնում բացվում է Ազգային-եկեղեցական ժողովը: Հունիսի 18-ին, ժողովի երկրորդ նիստում, քննության է առնվում 14 հոդվածներից բաղկացած «Ազգային-եկեղեցական ժողով գումարելու հատուկ կանոնադրություն»-ը, որի 5-րդ հոդվածում ասվել է, որ «Ամերիկայի Կաթողիկոսը, Երուսաղեմի և Կոստանդնուպոլսի պատրիարքները ժողովի նախաթոռ անդամներն են: Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հիմնադրության դեպքում»

Ազգային-եկեղեցական ժողովին նախագահում են Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսը, երուսաղեմի և կամ Կոստանդնուպոլսի պատրիարքները (6-րդ հոդված)։

Ի պաշտոնն Ազգային-եկեղեցական ժողովի անդամ են Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսը իր եպիսկոպոսներով և ժրուսաղեմի ու Կոստանդնուպոլսի պատրիարքները։

Ազգային-եկեղեցական ժողովի անդամ են նաև Ս. Էջմիածնի, Մեծի Տանն Կիլիկիո, Ս. Ծրուսաղեմի միաբանության, Կոստանդնուպոլսի Պատրիարքության մեկական ներկայացուցիչները (հոդված 10)։

Հունիսի 22-ին գումարվում է ընտրական ժողովը Մայր Տաճարում, Գարեգին կաթողիկոսի նախագահության տակ, որը հանդես է դալիս գեղեցիկ, արտառուկ ճառով։

Եմանկալի պայմանների մեջ մենք հավաքված ենք այստեղ մեր կաթողիկոսն ընտրելու, Առաքին անգամն է մեր ամբողջ պատմության ընթացքում, որ Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսը ներկա է գտնվում կաթողիկոսական ընտրությանը, Այսպիսի ժողովի գումարումը մեր պատմության մեջ հազվագյուտ է. շատ քիչ է պատահել, որ այսպիսի ներկայացուցչություն հավաքված լինի։ Ազգային-եկեղեցական ժողովին են ներկայացել հեռավոր Ամերիկայի հայության ներկայացուցիչները, Եգիպտոսի, Անգլիայի, Ֆրանսիայի, Բալկանյան երկրների հայերի պատգամավորները և խորհրդային երկրների ու թեմերի առաջնորդներն ու ժողովրդական ընտրյալները։ Որոշ տեղեկություններ կան, որ Հարավային Ամերիկայի պատգամավորները նույնպես ճամբա ելած են, բայց տեղի հեռավորության և ճանապարհի դժվարությունների պատճառով դեռ չեն հասել։

Արտաքո կարգի նշանակություն ունի այս համագումարը, որովհետեւ թե՛ մեր երկրամասի և թե՛ գաղութների այս ներկայացուցչությունը հանդես է բերում մեր Եկեղեցու միասնությունը։

Երգմամբ սկսեցինք այս ժողովը Ազգի և Եկեղեցու անունով, կկամենայի, որ ժողովը նվիրական և սրբազան մնար իր պարտավորությունների հանդեպ, կկամենայի այնպիսի ընտրություն կատարվել, որ ընտրյալը լինել Ազգի ընտրյալը, Կաղոթեմ այս դարավոր եկեղեցու սրբազան կամարների տակ, որ Տեղը առաջնորդն մեզ և մենք պատասխանատու չմնանք մեր խղճի և ժողովրդի առաջ (սէյ-միածին, 1945 թ., հունիս-հուլիս, էջ 37)։

Ինչպես հայտնի է, 1945 թվականի կաթողիկոսական ընտրության արդյունքը եղավ այն, որ կաթողիկոս ընտրվեց ազգընտիր տեղակալ Գևորգ արքեպիսկոպոս Զորեքյանը։

«Հասկա-ի 1945 թվականի օգոստոս-հոկտեմբեր համարում Գարեգին կաթողիկոսը գրում էր «Ազգային ժողովը և նրա նշանակությունը խորագրով հոդվածում. «Կատարվեց ինչ որ հայության իղձն էր տարիններից ի վեր, և կատարվեց լավագույն կերպով. Հայ Ազգային-եկեղեցական ժողովն էր այդ, Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի փառավոր և միաձայն ընտրությամբ։

Բացառիկ երևույթ էր մեր պատմության մեջ տեսնել համայն հայության ներկայացուցչությունը հոգևոր և աշխարհիկ դասերի Մայր Աթոռի կամարների տակ, սկսած Բուենոս-Այրեսից, Հյուսիսային Ամերիկայից, Եվրոպայի բոլոր գաղութներից, Եգիպտոսից, Պաղեստինից, Լիբանանից, Սիրիայից, Պարսկա-Հնդկաստանից, նստած կողք-կողքի խորհրդային Հայաստանի և Միության հեռավոր թեմերի պատգամավորների հետ, Տասնյակ հազար մղոններով իրարից հեռու ընկած տարածությունները, ծովերն ու օվկիանոսները, ներկա ժամանակի հետ կապված ճանապարհորդական դժվարությունները մեծածախս, չէին կարողացել արգելք լինել ներքին մղման և բուռն ցանկության, համախմբվել հինավուրց Տաճարի սրբազան կամարների տակ և կատարել իրենց պարտականությունը դեպի Եկեղեցին։ Այս ակնհայտնի, ամենքի համար տեսանելի և հասկանալի արտաքին ապացույցն էր, թե հայ ժողովրդի համար ո՞րքան մոտ է Հայաստանյայց Եկեղեցին յուր Մայր Աթոռով և Ամենայն Հայոց Հայրապետությամբ, որ իբրև մագնիսական ուժ իրար էր բերել այդպիսի հոծ թվով ներկայացուցչություն աշխարհի ամեն անկյուններից, ուր հայություն կա խմբված։

... Ուշադրության արժանի և բացառիկ երևույթ էր ժողովականների մեջ երևան եկած ներդաշնակ և փոխադարձ հասկացողության գալու տրամադրության հոգին։ Մենք չենք տեսել այդպիսի մի մեծ ժողով, համակված սիրո և համերաշխության այնպիսի հոգով, ինչպես այստեղ։ Հարավային Ամերիկայից մինչև Ռուսաստանի խորքերի պատգամավորները, տարբեր երկրների և պետությունների, տարբեր լեզուներով, սովորույթներով և օրենքներով դեկավրովոզ ազգերի միջից եկած, շատ և շատ խնդիրների մեջ էլ, բնականաբար, տարբեր հայացքներով և ըմբռնումներով... զգում էին այստեղ մի, մի մեծ իրար հետ կապված մտաբոլորության մասերի ներկայացուցիչներ և անդամներ։ Այդ միության ներքին, մղիչ ուժը և՛ եկեղեցական էր և՛ հայրենասիրական։

... Միության այս կապը և գիտակցությունը երևան եկավ և շեշտվեցավ և մի այլ կողմից, թե մի է, անբաժանելի Հայաստանյայց Եկե-

ղեցին, որքան և վարչական տեսակետով տարբերություններ լինեն յուր մասերի մեջ, նրուսադեմի Պատրիարքությունը յուր ներքին կառավարության մեջ այլ ձև ու կերպարանք ունի, Կոստանդնուպոլսո Պատրիարքությունը այլ էր յուր սահմանադրական կազմակերպությամբ, իսկ ավելի առաջ յուր աթոռակալների դիրքով Օսմանյան պետության մեջ, Կիլիկիո Կաթողիկոսությունը այլ, յուր անկախ և եկեղեցական պետի ավանդություններով, բայց ընդհանուր միության գաղափարը միշտ պահպանված, որ այս անգամ առանձնապես շեշտվեցավ: Ներկա էին նախ և առաջ նրուսադեմի պատրիարքն անձամբ ու Կոստանդնուպոլսո պատրիարքական տեղապահը, իրենց պատգամավորներով, և ոչ թե ներկայացուցիչներով, ինչպես սովորական էր: Իսկ Կիլիկիո Կաթողիկոսությունը ոչ միայն առաջին անգամն էր մասնակցում Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ընտրության, այլև կաթողիկոսն անձամբ ներկա էր ժողովին յուր եպիսկոպոսներով և աշխարհիկ պատգամավորներով: Ընտրողական նիստը և օծման արարողությունները կատարվեցին նորա նախագահությամբ, նիստերի ժամանակ ղույզ կաթողիկոսներն իրար կողքի, համակամ և միասիրտ՝ իրեն հոգևոր հարազատներ, ժողովի գնալիս և գալիս միշտ ընթերակից իրար պատրիարքի հետ, իսկ օծման գնալու և վեհարան հետ գալու թափոնների ժամանակ մինչև իսկ ամպհովանու տակ, նորընտիր Հայրապետի ցանկության համեմատ, աջ և ձախ ժողովրդին օրհնելով, որ սրտառուլ տեսարանի տպավորության տակ, հափշտակության էր հասած յուր տպավորության մեջ: Այս միության և եղբայրության հանգամանքը շեշտվեցավ նաև նորահաստատ սահմանադրության մեջ, որի մի հոդվածն է. «Հայաստանյայց եկեղեցու միասնականությունը զբխավորված է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսով, պատշաճ հարաբերություն պահելով Կիլիկիո Կաթողիկոսության հետ: Որոշվեցավ նույնպես Հայաստանյայց բոլոր եկեղեցիների մեջ անխտիր պատարագի ժամանակ հիշել Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի անվան հետ Կիլիկիո Կաթողիկոսի, նրուսադեմի և Կոստանդնուպոլսո պատրիարքների անունները: Հայտնի է մեր ժողովրդին, որ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի անունը չէր հիշատակվում Կիլիկիո Կաթողիկոսության թեմերում, և Ամենայն Հայոց Հայրապետության եկեղեցիներում Կիլիկիո Կաթողիկոսի անունը: Սրանով էլ ժողովը կամեցավ շեշտված լինի Հայաստանյայց եկեղեցվո միությունը»:

Ազգային-եկեղեցական ժողովը իր երկրորդ նիստում որոշում է նաև համազգային շքով և հանդիսությամբ տոնել Հայրապետական Ա-

թոռի Սահյ էջմիածին հայրենադարձության 500-ամյաէր, Գարեգին կաթողիկոսի գլխավորությամբ:

Ազգային-եկեղեցական ժողովը այդ հարցի անդունդում է Գարեգին կաթողիկոսի հետևյալ քանաձեռն. «Անդրադատնալ Ս. էջմիածնի և Ամենայն Հայոց Հայրապետության կատարած դերին անցած 500 տարիների ընթացքում, նշանակում է սրել և թուսավորել ժողովրդյան միտքը և գիտակցությունը այդ երկարատև շրջանի մասին, այս մտքով ժողովը օգտակար է համարում և որոշում է 1945—1946 տարին հայտարարել Մայր Աթոռի վերահաստատման հոբելանական տարի, ընդունելով միևնույն ժամանակ Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսության հարատևությունը, նույն ժամանակի ընթացքում, որ ոչ միայն չի խանգարել եկեղեցվո միության գաղափարը, այլև նման դեր է կատարել ազգապահպանության գործում իրեն եկեղեցական թեմերի մեջ, ինչպես և նրուսադեմի և Կոստանդնուպոլսի պատրիարքությունները» (էջմիածին, 1945 թ., հունիս-հուլիս, էջ 32):

Ազգային-եկեղեցական ժողովը փակվեց հունիսի 25-ին: Բոլոր պատգամավորները ուրախ էին, տեսնելով մանավանդ ձեռք բերված ազգային-եկեղեցական միասնությունը, որի սրտառուլ խորհրդանշանը հանդիսացան երկու կաթողիկոսները, Մեծ ու Փոքր Մասիսները միմյանցով ամբողջացած, զեղեցկացած և հզորացած: 1945 թվականի էջմիածնի ժողովը արտակարգ երևույթ էր իր ազգային-եկեղեցական կուռ միասնականությամբ, ուր սրբագործվեցին մեր նվիրապետական Աթոռների օրտագին հարաբերությունները և ուր հույակվեց մի անգամ ևս, որ մի է Հայաստանյայց Առաքելական եկեղեցին և մի է հայոց Հայրենիքը:

Գևորգ Զ Կաթողիկոսը ժողովի փակման իր սրտառուլ ողջերթի ճառում ասել էր.

«Պատգամավոր մեր զավակներն իրենց խոհական գործերով և իմաստուն խոսքերով հմայեցին մեզ: Ժողովը ցույց տվեց շատ ընդգծելի կողմեր»:

Տեսնում եմ հայ ժողովրդի դեպի Ս. էջմիածինն ունեցած անհուն սերը. այդ սերն է, որ Ձեզ հեռավոր վայրերից առաջնորդել է մինչև այստեղ, առ ոչինչ դարձնելով ճանապարհորդական նեղություններն ու դժվարությունները:

Հայ եկեղեցին ցարդ բարոյական տեսակետով միասնական էր, բայց իրավական տեսակետով ոչ: Տանն Կիլիկիո վեհափառ կաթողիկոսը նկատի լառնելով երկար ճամփորդության հետ կապված դժվարությունները,

անձամբ եկավ իբրև ուխտավոր և ճշմարիտ ու դրական միասնականության հիմքը դրավ։ Այսօր տեսա համերաշխության ոգին վերադարձած մեր մեջ, որի համար պիտի ազդե՞մ, որ այն մշտնջենական դառնա։

Տեսա ձեր բուռն զգացմունքը դեպի Ս. էջմիածինը և դեպի մեր սիրելի Հայրենիքը. որ բարձր վերելքներով փառավորվում է Պիտի ազդե՞մ Հայրենիքի և պետության զորացման համար։

1946 թվականի ապրիլին Գևորգ Զ Կաթողիկոսը գրեց իր Հայրապետական առդարանիկ կոնդակը, որտեղ Մայր Աթոռի և Անթիքի հարաբերությունների մասին գրվել էր հետևյալը.

«Եղբայրական սիրո ողջույնս Քեզ՝ Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսիդ, տիրավանդ ողջույնս միաբանական ուխտիդ և Հայրապետական օրհնությունս սիրեցյալ Հոտիդ, Հոգին Հրեմելում է տեսնելով հայ եկեղեցական Աթոռներին համերաշխ դիրքը և սիրո շողկալը Մայր Աթոռի հետ, որ Մեր օրով առավել ևս պիտի զորանա, որով Ազգի կողմից ուսերին բարձած քաղցր, բայց ծանր լուծը պիտի թեթևանա և դուրանա կոչմանս հետ կապված պարտքին կատարումը։

Ցավ է ինձ, որ Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսական Աթոռը գրկված է իր պատմական տեղերից, որ այնքան հարուստ է հայ ժողովրդի կույտության և պատմական հուշարձաններով, որոնց հետ անքակտելիորեն կապված է Կիլիկիո հայ ժողովուրդը։ Սակայն միևնույն ժամանակ է, որ այդ տարագիր և աստանդական Աթոռը այսօր դառնում է կայուն և հաստատուն։ Առավել ևս ուրախ եմ, որ այդ Աթոռը բազմել է Մեր Հոգեկից հարազատ եղբայրը՝ Տանն Կիլիկիո շնորհազարդ Գարեգին Ա Կաթողիկոսը, Մեզ հետ միասին սնված ու դաստիարակված Ս. էջմիածնի Հոգեկո ժնաբանում։ Երջանկահիշտակ Գևորգ Դ-ի և հայոց Հայրիկի ազգասիրական, հայրենասիրական և կրոնական զգացմունքներով ներշնչված, նոցա զգայուն և քնքուշ հոգու արտահայտությունները տեսած ու վայելած, Մեզ հետ անշուշտ պիտի պայքարի եկեղեցական և ազգային միասնության և համերաշխ գործունեության գաղափարները կյանքի մեջ իրացնելու և նոցա իրավական քնույթ տալու համար, որոնց սկիզբը գրվեցավ Ազգային-եկեղեցական ժողովում։

Հոգով ուրախ եմ նաև, որ Սուրբո զաղթական, արվուսաքամ ու տանջված հայ ժողովրդի բնկորները հուսադրելը, միևնույն ժամանակ, դաստիարակելն ու նոցա հոգեպես զորացնելը Քեզ է վիճակված։ Մաղթում եմ Տիրոջը, որ արևշատության պարզեն Քեզ և

մարմնով ու հոգով զորացնեն, որ իբրև երկրորդ Մովսես, Սուրբո հայ ժողովուրդը Ավետյաց երկիր առաջնորդես, որպեսզի իբրև Ազգ ամբողջանանք, հոգեկոր, ազգային և պետական կենտրոն ստեղծենք ի միևնույնություն համայն Ազգի և հոգեկոր դասին։

Ամենայն Հայոց վեհափառ Հայրապետի անդրանիկ կոնդակը տպվեց Վանակում։

Կիլիկիո շնորհազարդ Կաթողիկոս Գարեգին Ա-ը Գևորգ Զ Կաթողիկոսի անդրանիկ կոնդակի մասին Վանակում 1946 թվականի 6-րդ համարում, «էջմիածնի» և Կիլիկիո Աթոռները խորագրով հոգևածում անում էր հետևյալ խորհրդածությունները.

«Մեզ անհուն ուրախություն է պատճառում կոնդակի ընդհանուր մտայնությունը, որ սիրո և միության գաղափարն է, և որ արտափայլում է ամեն մի պարբերության մեջ, բայց հատկապես սրտագին հարաբերությունը բոլոր Աթոռների հետ և ջանք այդ հարաբերությունը դարձնել ավելի սերտ, իրար լրացնող և դեպի նույն նպատակին ուղղված, որ Հայաստանյայց եկեղեցու միասնությունն է, համերաշխությունը և բարեբար ազդեցությունը հոտի ամբողջության վրա։

Ս. Հայրապետը անցած ժողովը համարում է իրավամբ բացառիկ երևույթ մեր պատմության մեջ, չոր լրիվ կազմով և ներկայացուցչությամբ բոլոր Աթոռների և եպիսկոպոսությունների հոգեկոր և աշխարհիկ պատգամավորներով, շեշտելով մանավանդ մեծ Աթոռների գահակալների մասնակցությունը։

«Ենթանեմք զուրախության Մեր և զգոհունակության հոգեկոր եղբոր Մերում Ս. Գարեգին շնորհազարդ Կաթողիկոսի Տանն Կիլիկիոյ, որ ընդ եկեղեցական և աշխարհական պատգամատուրք խրովք նպաստաւոր եղև յոյժ միասնականութեան Հայաստանայց եկեղեցւոյ և բարձր տրամադրութեան ժողովականաց և առհասարակ յաջող վերջաւորութեան ժողովոյս ըստ ամենայն մասանց։ Զնոյն յայտնեմք և ամենապատիւ պատրիարքին Նուսահեմի Ս. Կիրեղի և տեղապանի Կոստանդնուպոլսոյ Ս. Գեորգայ աբեպիսկոպոսի Արսլանեանք։

Այս խոսքերն ընդունելով որպես առհավատյա եղբայրական սրտագին հարաբերության, պատասխանում ենք, թե պարտականություն ենք համարում մեր բոլոր ումերը, գրիչը, խոսքը, փորձառությունն ու պաշտոնի ենդինակությունը ի սպաս դնել բոլորանվեր, ընդհանուր Հայաստանայց եկեղեցւոյ փառին, պայծառութեան և բարոյական ոգեղեցւոյան զօրացման համար (ընդգծումը խմբագրությանն է)։

Ընդունելով Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի գերագահ դիրքը, կկամենայինք, որ ըստ ամենայնի պահպանվեր նրանց պատշաճ հարաբերությունը ըստ պաշտոնի և կոչման, ինչպես այլ գծվեցավ Սահմանադրության մեջ: Միասնությունը լպետք է շփոթել միապետության հետ և ոչ ընդհակառակը: Միասնականությունը կամենում ենք իրականացած տեսնել գիտակցական փոխադարձ ձգտումների միության մեջ, իրար զորավիճ ու նեցուկ լինելու և Աթոռների սերտ գործակցության մեջ, յուրաքանչյուրը յուր պարտքի և իրավունքի շրջանում: Մենք, իբրև Կիլիկիո Հայրապետական Աթոռի Գահակալ պատրաստ ենք Մեր կարելին բերել, հավերժացնելու ավելի սերտ, ավելի գիտակցական և միևնույն ժամանակ ավելի շրջահայաց հարաբերություն Մայր Աթոռի հետ, առաջնորդվելով միշտ առաքյալի խոսքով, թե «գիրն սպանանէ, այլ հոգին կեցուցանէ»: Կյանք բերող հոգին է Եկեղեցու համար ամենից կարևորը, որ պիտի զորացնենք և հավերժացնենք փոխադարձ համերաշխությամբ և գործակցությամբ:

Վերջին տասնյակ տարիներում ռեթոռների ավելի սերտ և համերաշխ գործակցության գաղափարը էշմիածնում զբաղեցրել է մտքերը, և Կիլիկիո Աթոռի կողմից առանց պատասխանի չէ մնացել: Դորա հետևանքն էր, որ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ընտրության կանոնադրության մեջ մտավ նաև Կիլիկիո Կաթողիկոսության մասնակցությունը: Ուրախ ենք, որ այդ մեծ քախտը Մեզ վիճակվեցավ իրագործած տեսնել, անձամբ մասնակցելով և նախագահելով ընտրողական ժողովին» (Գարեգին Կաթողիկոս, «Դիպի լույս և կյանք», Անթիլիաս, 1947 թ., էջ 313—314):

1945—1952 թվականներին, Գարեգին Վեհի գահակալության օրերին, երկու Աթոռների համագործակցությունը շարունակվեց հօգուտ Հայ Եկեղեցու և ի մխիթարություն մեր ժողովրդի:

1952 թվականի հունիսին վախճանվում է Գարեգին Վեհի, խոր սգի մեջ թողնելով Ամենայն Հայոց Հայրապետին, միաբանության, հայ հոգևորականության և հավատացյալ ժողովրդին:

Մայր Աթոռի պաշտոնաթերթի նույն ամսրվա խմբագրականը նվիրվել է հանգուցյալ հայրապետին, ռշարենասեր հայրապետի մահը վերնագրով, որտեղ ընդորշելով մեծ հանգուցյալին, ասվում է. «1934 թվականին նա նշանակվեց Կաթողիկոսական լիազոր նվիրակ: Պառակտվել էր տարագիր Սփյուռքը: Նա որպես քաղցրություն ցող և հաշտության աղավնի, իր քաղցր հոգով հանդար-

տեցրեց բորբոքված կրքերը, և բոլորին հաջողվեց համախմբել Մայր Աթոռի և վերածնվող Հայրենիքի շերմացնող գաղափարի շուրջը: Հայրենիք և Եկեղեցական միադնություն, ահա նրա առաքելության ալֆան ու օմեգան... Նրա գահակալությունը Մեծի Տանն Կիլիկիո պատմական Աթոռին եղել է կարճ, բայց փառավոր գործունեությամբ բեղուն: Նրա շնչով ու ղեկավարությամբ Կիլիկյան աստանդական Աթոռը ապրեց կրոնական, ազգային, մշակութային վերելքի մի նոր շրջան:

...Ամենայն Հայոց Հայրապետությունը և Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսությունը իրար հետ շաղկապվեցին ավելի սերտ սիրով և եղբայրությամբ:

... Ցանկալի է, որ հետ այսորիկ ավելի ամրապնդվի Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու միասիրտ համերաշխությունը, որի համար իր ողջ կյանքը նվիրեց երջանկահիշատակ Գարեգին Վեհի: Էշմիածինն ու Անթիլիասը ունեն միևնույն մեկնակետն ու նպատակը—հայ ժողովրդի հոգում վառ պահել քրիստոնեական հավատի շահը, կրոնական, ազգային ավանդությունները, հայ մշակույթի սերը, նվիրվածություն Հայրենիքին, և արտասահմանում աճող մեր նոր սերունդի դաստիարակությունը տանել այդ ուղղությամբ: Նպատակների նույնությունը ստեղծել է գործակցության, համերաշխության, միասնության լուրջ, անմիջական և գործնական գաղափար: Հարկավոր է պաշտպանել մեր ժողովրդի միասնությունը և մշակութային ընդհանրությունը: Հարկավոր է պաշտպանել հավատացյալ հայ հատը թշնամիների հարձակումներից, վատ ու պայծառ պահել հոգիների մեջ հավատի հուրը, կրոնի սրբությունները, հայրենի նվիրականությունները: Երկու Հայրապետական Աթոռներն էլ, այժմ մանավանդ, ունեն կատարելիք պատմական խոշոր դեր: Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցին, այսօր ավելի քան մի այլ ժամանակ, կարիք ունի Գարեգին Վեհի նման նվիրված, շիտակ, անկեղծ, հավատավոր հոգևորականների, որոնք վառ պահեն հայ հավատը հայ սրտերում, հանուն Ամենայն Հայոց Հայրապետության, հանուն Ս. Էշմիածինի:

Հանուն Վեհափառ Հայրապետի, Գարեգին Կաթողիկոսի թաղմանը ներկա եղան Ս. Վահան արքեպիսկոպոսը և պրոֆ. Առաքել Առաքելյանը:

Գարեգին Ա Կաթողիկոսի մահից հետո, միաբանական ընդհանուր ժողովի կողմից կրկին անդամ Տեղապահ է ընտրվում Խալարքեպիսկոպոսը: Միաբանական ընդհանուր ժողովի դիմանք, իր նախագահ Տ. Զա-

րոհ հայկականոսի ստորագրութեամբ, հաղարթեպիսկոպոսի Տեղապահ ընտրութեան մասին հաղորդում է Ամենայն Հայոց Հայրապետին:

«Հաճուցեով հաղորդում ենք Ձերդ Վեհափառութեան՝ միաբանութեան անունից հաղարթեպիսկոպոսի կաթողիկոսական տեղապահ ընտրվելու մասին»:

Ամենայն Հայոց Հայրապետը ընտրութեանը հետևյալ նամակով:

«Տանն Կիլիկիո երջանկահիշատակ Գարեգին կաթողիկոսի կարգումը Ձեզ՝ ի կենդանութեան՝ Ընդհանուր տեղակալ՝ նշանակ է նորա առ Ձեզ տաժած վստահութեան և իմաստուն կարգադրութեան: Աթոռիդ միաբանութեան կատարած ընտրութեանը՝ գրավական է նորա խոհական և համերաշխ գործունեութեան: Հայ եկեղեցական Աթոռները, եպիսկոպոսները և վանական ծայրագույն վարդապետները՝ իրենց բարձրագույն գրգռողներով՝ զարգացրել են հայ ժողովրդի ազգային ինքնագիտակցութիւնը, նորա պայքարող ոգին հանուն Ազգի և Հայրենիքի, վառ ու կենդանի են պահել նորա մեջ հավատարմութեան զգացմունքը Հայ Եկեղեցուն, նորա եկեղեցական դավանանքին և ազգային ու կրոնական սովորութիւններին. սույնպէս նաև ջանք շեն խնայել պահպանելու նորա ֆիզիկական գոյութիւնը, որի շնորհիվ Հայ Ազգը կենդանի է մնացել ցայսօր:

Այսօր, միջազգային փոխարարներութեանց շախմատային լարված պայմաններում, Հայ Եկեղեցուն դեկավարներին, վարից վեր, պահանջվում է միութեան և համերաշխ գործունեութեան, մեր նախնայաց անձնվեր նվիրվածութեանը Ազգին և Եկեղեցուն, այլև մեր Ազգի հատկաժայլ բեկորների ամբողջացում ազգասովորութեան միջոցով, ամբողջական կուտ միութեան Հայրենի երկրում:

Աղոթենք Բարձրալիւն, որ պարգեն մեզ բոլորիս կար և ուժ, պահպանեն մեր հավատարմութեանը՝ հայ պատմութեամբ մշակված վերահիշյալ ազգային ավանդներին, որպեսզի արժանանանք հայ ժողովրդի գոհունակութեան ու օրհններին և օտարների հարգանքին:

Աստվածային օրհնութեան ենք հայցում Ամենապատուութեանը, Աթոռիդ միաբանութեան և հավատացյալ հայ ժողովրդի վերաջ:

Հայ ժողովուրդը, ի սփյուռս աշխարհի, Գարեգին կաթողիկոսի վախճանումով մտահոգվում էր Կիլիկիո կաթողիկոսութեան վիճակով: Միաբանութեանը և ժողովուրդը ցանկանում էին համերաշխութեանը, որը ոչ միայն պատիվ էր բերելու Կիլիկիան Աթոռի միաբանութեանը, այլև ճշմարտութեամբ կրթների Հովսեփյան Գարեգին Ա բազմերախտ

կաթողիկոսի մահից հետո Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսական Աթոռի ճակատագրով մտահոգված հայերի սրտերը: Հուսալի է, որ միաբանական ժողովի ցուցադրած համերաշխ գործունեութեանը շարունակվի հետագայում ևս Կիլիկիո կաթողիկոսութեան ենթակա բոլոր թեմերի բոլոր ժողովներում և այդպիսով, ինչպէս նշվել է Ամենայն Հայոց Հայրապետի պատասխանում, միջազգային քաղաքական փոխարարներութեանների ենթակա լարված պայմաններում, ողջ հայ ժողովրդին կապահովի իր նյութական և հոգեվոր ուժերն Ազգի, Հայրենիքի և աշխարհի խաղաղութեան օգտին միայն ի սպաս դնելու Բարենպաստ դրութեանը» («Էջմիածին», 1952 թ., № 11—12, էջ 11):

Մայր Աթոռի բարի ցանկութեաններն էին վերոգրյալ տղերքը, ցանկութեաններ, որոնք արտահայտում էին հայ ժողովրդի իղձերն ու շահերը:

1953 թվականին «Էջմիածին» ամսագիրը, հոկտեմբերի իր Ամենայն Հայոց Ընդհանրական Հայրապետութեանը և Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսութեանը խորագրով խմբագրականում, հանուն Վեհափառ Հայրապետի, գոհունակութեամբ գրում էր, որ «Կաթողիկոսական ընդհանուր փոխանորդ ամենապատիվ Տ. Խաղարթեպիսկոպոսի խոհուն և շրջահայաց վարչագիտութեամբ, Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսի ընտրութեան նախապատրաստական աշխատանքները վերջանալու վրա են և մոտ ժամանակներս Անթիլիասի Հայրապետանոցում կընտրվի արժանավորագույն եկեղեցականը և այդ արժանավոր ընտրութեամբ մի անգամ ևս կփառավորվի Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցին՝ ի մխիթարութեան Կիլիկիան թեմերի հայ հավատացյալ ժողովրդի և ի սփոփանս Ամենայն Հայոց Ընդհանրական Հայրապետ Նորին Ս. Օմութեան Տ. Տ. Գևորգ Զ հայրենասեր կաթողիկոսի:

... Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսի ընտրութեան հարցը այսօր, սակայն, Կիլիկիան թեմերի մասնավոր ու տեղական հարցը չէ միայն, այլ նաև՝ Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցուն ընդհանուր հարց, որը շոշափում է Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցուն կենսական շահերը և առնչվում է մեր ազգային-եկեղեցական կարևոր մի հարցի՝ միասնականութեան հարցի հետ:

... Գարեգին Վեհը՝ իր գրական-քանասիրական, պատմական, կրոնական չգերազանցված վաստակների հետ, Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսութեան ավանդ թողնելու մի կենդանի և հոգևոր ժառանգութեան: Պահպանողականութեան և էջմիածնասիրութեան բոցավառ զգացումն էր, որով նա ապրեց և ստեղծագործեց ավելի քան 60 տարիներ:

... Կիլիկյան թեմերի հայ հավատացյալ ու հայրենասեր ժողովրդի, Անթիլիասի հոգևորականության, ազգային-եկեղեցական թեմերի, մամուլի, մտավորականության օլաավո, խզնի, ճայրենասիրութլաճ և եկեղեցասիրութլաճ զործն է՝ ընտրել ալնալիսի մեկին, որ վառ աահի Կիլիկիո աանդուխտ բայց հայրենասեր ու ազնիվ ժողովրդի հոգում նախնյաց հայրենասիրական ու էջմիածնասիրական բուցավառ ոգին ու զգացումը, ընտրել ալնալիսի մեկին, որ ալսօրվա բարդ ու դժվար ալամաններում կարենա բարձր աահել Մեծի Տանն Կիլիկիո աատմական Աթոռի հմայքը, կարենա խորացնել իր Աթոռում սրտազին ավանդութլուն դարձած հայ ազգային-եկեղեցական միասնութլունը, նախանձախնդիր լինի նախնյաց ոգով, աչքի լուսի աեն աահել-աահալանելու Հայաստանայց Առաքելական Եկեղեցու առաքելահաստատ կարգն ու կանոնը, մեր դարավոր Եկեղեցու յօրահատուկ ազգային սրբազան ալասդութլունները, Հայաստանայց Առաքելական Եկեղեցու ինքնուրույնութլունը, ազգային նկարագիրը, ուղղափառութլունը, ժողովրդական սկզբունքները, և աշխատի ալեկի քան երբեք սերտացնել կապը Ս. էջմիածնի և Մայր Հայրենիքի հետ:

Հարկ է կազմակերպված անցկացնել Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսական ընտրութլունը՝ Հայաստանայց Առաքելական Եկեղեցու ընդհանրականության և հայ հավատացյալ ժողովրդի միասնականութլան սկզբունքներով, Պատմական ալդ ընտրութլունը հարկ է վերածել հայ ժողովրդի միասնականութլան և Հայաստանայց Առաքելական Եկեղեցու միութլան տունի, հայ ժողովրդի սիրո և հարգանքի, խմբվածութլան տունի՝ իր

Մայր Եկեղեցու և նրա արժանավոր քաչ հովվի շուրջը:

Զպիտի տարվել կուսակցական ամուլ ալաքարներով, որոնք ո՛չ մի լավ բան լնն խոստանում մեր Եկեղեցուն և ժողովրդին, բացի նրանից, որ կարող են վարկաբեկել հայ խաղաղասեր ու աշխատունակ ժողովրդի բարի անունը և շարայահել, մեզ հյուրընկալող ազնիվ և բարի արար ժողովրդի համբերութլունն ու հանդուրժողութլունը:

Մեծի Տանն Կիլիկիո նոր կաթողիկոսի ընտրութլունը ալալծառ ու անհերքելի ապացույցը աետք է լինի Հայաստանայց Առաքելական Եկեղեցու միութլան և հայ ժողովրդի միասնականութլան, մի փայլուն ինքնարուխ սրտազին ալտ՝ Կիլիկյան ժողովրդի և թեմերի հայրենասիրութլան և էջմիածնասիրութլան: Այսօր, ալեկի քան երբեք, ալդ ընտրութլունը մեզ աետք է դրսևորվի Կիլիկիո հայ ժողովրդի կամքի, ձգտումների, դորժողութլունների միասնութլունը: Ալդ է աահանշում Հայաստանայց Առաքելական Եկեղեցու և հայ ժողովրդի գերադույն շահը, ալդ են աահանշում ժամանակի ոգին և հանգամանքները:

Վեհափառ Հայրապետի հրավերով, եադ սրբազանի տեղապահութլան օրերին, Կիլիկիո կաթողիկոսութլան Անթիլիասի դպրեվանքի վերատեսուչ Տ. Դերենիկ եպիսկոպոս Փուլալանը եղավ էջմիածնում: Սրբազանը Հոգևոր Ծնմարանի սարկավազներին մի քանի ամիս աատվածաբանութլուն դասավանդեց, ալս կերպով ամրապնդելով նաև կապը Հոգևոր Ծնմարանի և Անթիլիասի դպրեվանքի ուսանողութլան միջև, ուսանողներ, որոնք վաղը լինելու էին մեր Եկեղեցու ծառայութլան նվիրված մշակներ:

(Շառունակելի)



ՅՈՐԳՈՄ ՊԱՏՐԻԱՐԲ ԳՈՒՇԱԿՅԱՆ

(1874—1939)



Եպտեմբեր ամսին լրացավ Նրու-
սաղեմի պատրիարք Հոգեւոյս
Տ. Թորգոմ արքեպիսկոպոս Կու-
շակյանի ծննդյան 85, իսկ փե-
տրովարին՝ մահւման 20-ամյակը:

Թորգոմ պատրիարքը ի դարի հայ Հոգե-
ւորականութեան ամենաինքնատիպ և բազ-
մազանգուստակ մեծութիւններից մեկն էր որ-
պես եկեղեցական, որպես հասարակական-
ազգային գործիչ և որպես մտավորական:

Թորգոմ պատրիարքի գործունեութիւնը
ընդգրկել է շափազանց ընդարձակ հորիզոն-
ներ, Ավելի քան 40 տարի նա նվիրումով և
շնորհութեամբ ծառայել է Հայ Եկեղեցուն և
հայ ժողովրդին, Փառավոր և պատասխա-
նատու է եղել նրա անցած գործունեութեան
ուղին և լի՝ արտեռանդ արդյունավորու-
թեամբ:

Թորգոմ արքեպիսկոպոսը որպես Հոգեւո-
րական միշտ գտնվել է իր ազգային-եկեղե-
ցական պարտականութիւնների կատարման
բարձրութեան վրա և հաճախ ի գին իր առող-
ջութեան և կյանքի, անվարան զնացել է
այնտեղ, ուր եկեղեցու ձախը, իր ժողովրդ-
դի հոգսը և Ամենայն Հայոց Հայրապետի
հրամանը նրան կանչել են դեպի գործ, գե-
պի առաքելութուն և ծառայութուն:

Բազմազան պատմաբան և բանասեր
Ա. Ալպոյանյանը իր «Թորգոմ պատրիարք
Գուշակյան» արժեքավոր մենագրութեան
մեջ (Կահիրե, 1940 թ., 710 էջ), սպառիչ
կերպով խոսելով Թորգոմ պատրիարքի
կյանքի, գործունեութեան և մատենագրական
վաստակի վրա, իրավամբ նրան ներկայաց-
րել է որպես «ծառայալուստն և նվիրումի
մտրդ»:

Դժվարին բայց արդունավոր և պատաս-
խանատու է եղել Թորգոմ պատրիարքի ան-
ցած գործունեութեան ուղին և մեծապես ու-
սանելի, նա իր եկեղեցական և ազգանվեր
գործունեութեամբ, իր ճշմարտապես առա-

քինազարդ ու անբասիր կենցաղով, Հայ Ե-
կեղեցու հանդեպ ունեցած պաշտամունքի
հասնող իր սիրով ու նվիրվածութեամբ և
մեր դասական, գոհաբերվող հայրապետե-
րի տեսականով ու կերպարով լուսավոր և
անմոռաց հիշատակ է թողել ի դարի մեր
ազգային-եկեղեցական տարեգրութեան մեջ:

Թորգոմ պատրիարքի կյանքը պայծառ
քարոզ է եղել իր դավանած զաղափարների
և սկզբունքների:

Թորգոմ պատրիարքը ծնվել է 1874 թվա-
կանի սեպտեմբերի 14-ին (հին տոմարով),
Նիկոմիդիայի վիճակի Պարտիզակ գյուղում:
Սրբազանը իր ծնողների 7 զավակներից
հինգերորդն է եղել, նախնական կրթութիւն-
ը ստացել է գյուղի Ներսէսյան-Շուշանյան
վարժարանում, որի ընթացքն ավարտել է
1890 թվականին և նույն տարվա նոյեմբե-
րին ընդունվել Արմաշի դպրեմանքը, աշա-
կերտելով Մաղաքիա եպիսկոպոս Օրման-
յանին և Ողիշե վարդապետ Դուրյանին:

Դպրեմանքի վեցամյա շրջանը ավարտում
է փայլուն հաջողութեամբ և 1896 թվակա-
նին կուսակրոն քահանա է ձեռնադրվում ու
1897 թվականից նշանակվում Արմաշի դպ-
րեմանքի հայոց լեզվի և ֆրանսերենի ուսու-
ցիչ, և ապա փոխ տեսուչ (1897 թ.), ու 1906
թվականին՝ լիազոր փոխ վանահայր Արմա-
շի դպրեմանքին, հաջորդելով Դուրյան սըր-
բազանին, որն ընտրվել էր Զմյուռնիայի հա-
յոց առաջնորդ եպիսկոպոս է օծվում 1910
թվականին:

Օրմանյանի և Դուրյանի վանահայրութեան
տարիներին Արմաշի դպրեմանքում դաս-
տիարակվեց եկեղեցու սպասավորութեան և
Ազգի ծառայութեան նվիրված, հավատարիմ
և խոստումնալից Հոգեւորականների մի սե-
րունդ. որ հենի իրենց ստացած դաստիա-
րակութեամբ ու ներշնչումներով, խանդով ու
եռանդով նվիրվեցան իրենց պարտականու-

թյան, ստանձնելով իրենց առաջադրված որ-
քան հոգևոր նույնքան վարչական պաշտոն-
ները, տաճնապի մը հաջորդող ժամանակա-
շրջանի մը մեջ, և փրկեցին Հայ Եկեղեցիին
վարչական ու հոգևոր կազմալուծումը, որ
հայկական շարժերուն անխուսափելի հե-
տևանքը պիտի ըլլար:

կորով ու ուժ ներշնչելու Անոնք գործերին Ես-
կապես ժողովրդանվեր ոգիով և զգացումնե-
րով Ազգին և Եկեղեցիին համար (Այսպիսի
յան, էջ 2—3):

Համաշխարհային առաջին պատերազմի
տարիներին, արմաշական գործունյա և ար-
ժեքավոր եկեղեցականներէջ շատերը, Ե-



ՔՈՐԳՈՍ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԳՈՒՇԱԿՅԱՆ

Անոնք ո՛չ միայն անգլուխ լթողուցին ա-
ղետահար թեմեր, մեծ նվիրումով գալառ
փութալով և աղետին հետևանքները դարմա-
նելու հետամուտ ըլլալով, այլ աշխատեցան
հոգևոր սփոփանքով և մխիթարութեամբ
քաջայերեմ, ժողովուրդը և անոր բարոյական

րոնք դավառական առաջնորդարաններու
զլուխ կգտնվեն», համասար շափով ապրե-
ցին իրենց եկեղեցու և ժողովրդի արյունոտ
Գողգոթան և ճհավատո նահատակներու
դասակից եղան և մարտիրոսութեան փառա-
պսակով սրբացան», Դիպվածով ազատված-

ներից մեկն էր թորգոմ սրբազանը, «ծառա-
յության ու նվիրումի ոգին խտացնող Արմա-
շի դպրեմականի աշակերտներու գերազանց
մեկ տիպարը» (Այսպաճյան, էջ 46)։

Թորգոմ պատրիարքը իր հասարակական-
եկեղեցական շարժունեությունն սկսում է
1896 թվականից, երբ ուսուցչության է կոչ-
վում Արմաշի դպրեմականում։ Կրթական գոր-
ծը, մանավանդ ուսուցչությունը, նրա հոգու
ամենաքաղցր աշխատանքն էր և պիտի լի-
ներ Արմաշում, Անրաստիայում և Նրուսա-
դեմում, Կրթության հանձնաժողովը սերը Ազ-
գին և Եկեղեցուն ծառայելու ազնվական կո-
չումից էր սկիզբ առնում։ Նա հավատում
էր կրթության բարեփոխի և իր կյանքի իմաս-
տը գտնում հայ ժողովրդի ծոցում կրոնա-
կան ու կրթական կրկին առաքելությանը։
Նա շարունակ ուսավ և սովորեցրեց։

1907 թվականին, քաղմակողմանիորեն
զարգացած, խորապես ուսումնասիրած հայ
մատենագրությունն ու պատմությունը, նա
անհրաժեշտ գտավ հայ ժողովրդին ճանաչել
քաղաքական հայկական ապրումներին և սո-
վորությունների մեջ, խոստումնալից հոգևորա-
կանի առաջ քաղվում է գաղափար հայ ժողո-
վրդին և Եկեղեցուն ծառայելու ընդարձակ
դաշտ։ Ու նա մեկնում է Սեբաստիա, առաք-
կայորեն սերտելու ազգային արժեքները հայ
հոգի վրա, խորապես նվիրվելու համար
նրանց ծառայության և դաստիարակության
գործին։ Նա շփման մեջ է մտնում ժողովրդ-
դի կյանքին, հոգու, մտածումների հետ, հով-
վական իր պաշտոնին լծորդելով ուսուցման
գործը, դպրոցական գործը։

Մինչև 1913 թվականը մնում է Սե-
բաստիայում, կազմակերպում է թեմը, կեն-
դանացնում է եկեղեցական բնմը իր սքան-
չելի քարոզչությամբ, իր անմիջական հովանա-
վորությամբ և գործում մասնակցությամբ
զարկ տալիս դպրոցական գործին, իր շուրջն
է հավաքում ժամանակի լավագույն երիտա-
սարդ տարրերին, կազմում նրանցից ընտիր
ուսուցչական խումբ, որի մեջ աչքի էր ընկ-
նում Վարուժանը։ Սեբաստիայում ամուր
հիմքի վրա է դրվում դպրոցական գործը,
բացվում են գիշերային դպրոցներ, հոգ է
տարվում ազդեցիկ դաստիարակության հա-
մար Այսպես՝ առաջնորդական-հովվական
իր պաշտոնին ձեռնհասորեն լծորդում է
դպրոցավարական գործը, հանդես բերելով
խոհուն և լուրջ մտավորականի, գործնական
ուզով դաստիարակված հոգևորականի սի-
քուն շնորհներ։

Նրա առաջնորդության տարիներին Սե-
բաստիայի հայությունը ապրեց ազգային
կրթական և կրոնական զարթոնքի մի շրջ-
յան։

Այն տարիներին, երբ թուրքական գրա-
քնությունն ահեղ թաթր ծանրանում էր հայ-
կական ամեն մի իմացական շարժման վրա,
Թորգոմ սրբազանը հայոց պատմության դա-
սականությունն է հաստատում Սեբաստիա-
յի հայկական դպրոցներում և զարկ տալիս
նոր սերնդի հայեցի դաստիարակությանը,
ուսանողության մեջ շեշտելով և արմատա-
վորելով ազգային շունչ ու զգայնություն։

Թորգոմ սրբազանի եկեղեցական-հասա-
րակական գործունեությունը զսպանակվում
էր երկու սկզբունքներով՝ եկեղեցի և կր-
թություն, եայ ժողովրդի եղբայր և իմացա-
կան լուսավորություն։ Այս երկու մտածում-
ները միացել էին նրա մտքի և զգացմունք-
ների մեջ, Կրթությամբ, լուսավորությամբ բա-
րիբր և հավատի սերը պետք է լինեին նրա
համար հայ ժողովրդի ազգային, բարոյա-
կան, մտավոր զարգացման լծակը։ Եկեղե-
ցին պիտի ամրոցացներ դպրոցի գործը,
խոս ուսումնական գործը պիտի ամրոցաց-
վեր և բեղմնավորվեր Եկեղեցու աշակեր-
տյամբ։

Այս մտածումների լույսի տակ, իր առաջ-
նորդության տարիներին և պատրիարքու-
թյան օրերին, Սեբաստիայում, Եգիպտոս-
ում, Նրուսադեմում, եկեղեցու բնմը դառ-
նում էր հանգիստ բարոյախոսական դասա-
վանդության ամրիներ, իր կրոնաբանությամբ և
ազգայնությամբ քարոզչների հզոր շեշտների տակ։

Ուր էլ որ գնաց, ինչ միջավայրում էլ որ
գործեց, ինչ պայտոններ էլ որ վարեց, ամեն
տեղ իր ավագ մտահոգությամբ առարկան ե-
ղավ իր գտնված միջավայրերի կրոնական և
ազգային կյանքի կազմակերպումը, ոգևո-
րությունը, միասնությունը։ Եվ իրենք էլ պա-
տահականություն չէր այն հանգամանքը, որ
Թորգոմ սրբազան ամեն տեղ աշխատում էր
ստեղծել ավելի ճշմարիտ և մնայուն ազգա-
յին կյանք և ավելի խոր կրոնական ըմբռ-
նում։

Թորգոմ սրբազանը եղել է ծանրաբուհ,
կրթասեր և կրոնանվեր հոգևորականի տի-
պար։ Ենպիսկոպոսական թե առաքին շուք
և թե՛ բարոյական օծություն, ծանրություն
կցուցանա իր վրա, — գրել է նրա մասին
«Բյուզանդիոն»-ը դեռևս 1913 թվականին։

1914 թվականի հունիսին — ընտրվում է
Եգիպտոսի առաջնորդ Այս առթիվ Սուրեն
Պարթևյանը գրում է. «Նա «ծանոթ էր մեզի
իրեն թրքահայ եկեղեցականության ամենն
խոհուն ու համակրելի գեմքերին մինչև Կաթո-
ղիկոսական ընտրության առթիվ կովկասա-
հայ մտավորականության վրա իր թողուցած
լավագույն տպավորությունն ամուր տիպար
մը կնկատեինք իր արժանիքին համար»
Թորգոմ սրբազան անշուշտ չպաշտպանեց

թաղանթներում, Եկամտ հավատարմագրի և հույսերով, իր առաքելության խորունկ գիտակցությամբ, և զայն հաջողապես ի պուրիս հանելու հաստատ վճռականությամբ: Հնդկահայերը սիրազեղ խանդավառությամբ և ջերմանալով զգացումներով բնորոշվեցին սրբազան նվիրակը՝ իբրև կենդանի հոգին նահատակվող հայության, ցողելով անոր Ս. Աշք իրենց արցունքներով (ս. 110):

Եվ անվիրակը որչափ խառնի ու աշխատանքի, նույնքան սրտի մարդ եղավ հրեղեղահայտց մեջ, իր բարձրության մեջ խոնարհ, դուրահաղորդ և ընկերական, մոտեցավ բոլորին անխտիր:

... Իր անսահման հետաքրքրության շնորհիվ ոչ մեկ բան մնաց իրեն անծանոթ, հնդկահայ անցյալին ու ներկային, Թղթատեց դիմանական տոմարները, բացավ բոլոր հին ծրարները և ուսումնասիրեց ինչ որ անհրաժեշտ ուներ հայ կյանքին հետ: Այցելեց հին ու նոր գերեզմանատները, քաղաքներու, լեռներու, անտառներու մեջ և հավաքեց բոլոր տապանաքարերու արձանադրությունները:

Սիրեց այսպես իր առաքելությունը և սիրեց շուշանյանի ուր որ տեսավ: Այս սիրտ պատմությունը քան տարի շարունակ պատմեց իրեն հատուկ խանդով, Հնդկական աշխարհի խորհրդավոր պատկերներով շքրաշանկված (ս. 119—120):

Հետագայում Թորգոմ սրբազանը դեպի Հնդկաստան կատարած իր ուղևորության տպավորություններն ու խոհերը ամփոփեց մի արժեքավոր հուշագրի մեջ, «Հնդկահայքս բնդհանուր խորագրի. տակ»:

1929 թվականի ագոստոսի 9-ին Թորգոմ սրբազանը Նորից Ամենայն Հայոց Հայրապետի կողմից որպես Հայրապետական լիազոր ներկայացուցիչ ուղարկվում է Եվրոպայի հայոց թեմը և ամբողջ ութը ամիս շրջում է Ֆրանսիայի, Անգլիայի, Բելգիայի, Շվեյցարիայի, Իտալիայի, Գերմանիայի, Ավրստրիայի, Գնեստովակիայի, Յուգոսլավիայի հայաբնակ քաղաքները, ուսումնասիրում է Եվրոպայի հայոց թեմի կազմակերպության հարցը և մի բնութագրական գեկույցով ներկայացնում Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին:

Եվրոպայի հայկական կենտրոններում իր կատարած առաքելության մասին Թորգոմ սրբազանը գրել է. «Ուրախ եղա շատ, մեր ժողովուրդին այս կոտորակալ մասունքներուն մեջ, գրեթե ամեն տեղ, կենդանի գտնելով ինչ որ անսուտ գրավականն է իր առաջին վատարանն և հայրենական սրբություններն հեռացած համայնքի մը հոգևոր ու բարոյական կենդանությունը. այսինքն հո-

վառք՝ Աստուծո նախախնամող սիրտին, և անասան հույս՝ իր ապագայի վրա, և ինչ որ պտուղն է այդ երկու առաքելություններուն, հոգի պարկեշտության ու աշխատասիրության, որ ստեպ օտարներուն իսկ զմայլանքը կրենադատե դեպի այս դժբախտ Ազգը»:

Ավա՛ղ, միայն, որ հունձքին այս առատության հանդեպ հույժ սակավ է՝ մշակներուն թիվը, և ես խորապես կտրտմիմ հոգով՝ երբ կխորհիմ՝ թե որքան վաղա՜նցուկ կրնա ըլլա լոկ այցելության մը առթած տգեղությունը, եթե բարի հոժարություններ պակասին ի վերջո՝ ամրապնդելու համար եկեղեցական ընդհանուր կազմակերպության մը ազդեցիկ կենսական այս ձեռնարկը (ս. 3343):

Թորգոմ սրբազանի համոզումով, Եվրոպայի հայ քաղաքներում ձևալ նկեղեցիներ պիտի ըլլար առաջնորդ հասարակության կյանքին, անոր շուրջը պիտի խմբվեին զաղուկի կրթական և բարեգործական ուրիշ ձեռնարկներ: Եվրոպայի հայ քաղաքները փրկվի օտարացումի և անոր կյանքը երկարաձգվի հայ նկեղեցիին հովանիին տակ (Արարչական, էջ 526):

Արշակ Զոպանյանը, Թորգոմ սրբազանի Եվրոպա կատարած այցելությունից հետո, գրում էր. «Անհիկա, Եվրոպայի բոլոր վիճակներուն մեջ քննական պատկեր մը կատարել է հետո, տրամադիր էր զոհացում տալ այն փափագին, զոր մանավանդ Փարիզի մեջ զինքը մոտեն ճանչող ու հարգողներ կհայտնեին, այն էր զինքը տեսնել Եվրոպայի առաջնորդ բնորոշ, կեղծոնա-տեղի ունենալով Փարիզը, բայց Փարիզի հայությունը չգիտցավ հարկ եղած նյութական միջոցներուն հայթայթումը կազմակերպել, որպեսզի այդ ծրագիրը իրականանար...»:

Թորգոմ սրբազանի պես հմուտ, հայրենասեր ու հանկուցիչ հայ եկեղեցական մը ինչքան քաղաքապետներն արգելադրեցին կրնալ կատարել ըսվանդակ Եվրոպայի հայության իբրև առաջնորդ, ու մանավանդ Փարիզի պես քաղաքակրթության մեծ կեդրոնի մը և ֆրանսահայ սովոր ու քաղաքատար դադուքին մեջ, Ան, հուսախար ու դառնացած, ելավ գնաց. մենք կորսնցուցինք մեծ պատեհություն մը, ազգային դատը կորսնցուց մեծ ուժ մը այս համաշխարհային կեդրոնին մեջ (ս. 142):

Խորհուրդ մարդկան, կամքն Աստուծո:

1930 թվականի ապրիլին վախճանվում է Գուրյան պատրիարքը, մայիսին՝ Ամենայն Հայոց Հայրապետը: Եվ վշտահար ու սրտի յորմոքով, Թորգոմ սրբազանը նվիրվում է

ծգի պտուսում իր պաշտոնի սովորական պարտականություններին, մինչև 1931 թվականի հուլիսը, երբ ընտրվում է Երուսաղեմի հայոց պատրիարք, հաջորդելով իր այնքան սիրելի ուսուցչին՝ Դուրյան պատրիարքին:

Քորզում սրբազանը իր լուսնամյա պատրիարքության շրջանին (1931 նոյեմբեր 25—1930 փետրվար 10) իր ազգային-եկեղեցական, կրոնական-կրթական, վանական-վարչական կազմակերպչական բեղուն գործունեությամբ հանդիսացավ Ս. Աթոռի երախտաշատ հայրապետներից մեկը, նրա օրով բարձր և կազմակերպված հիմքերի վրա դրվեց Երուսաղեմի ժառանգավորաց վարժարանի ուսումնական մակարդակը՝ կրոնական միջնակարգ վարժարանի իր ծրագրով, ինչպես նաև առհասարակ դպրոցական գործը Պաղեստինում, Ճոխացրեց Դուրյան մատենադարանը, հիմնեց Քարգամանյաց Դուրյան գրական մրցանակը, Ս. Աթոռի տպարանը օժտեց արագատիպ էլեկտրաշարժ մամուլով, վանքի միաբանության մեջ հաստատեց վանական կարգապահություն և ոգի՝ Ս. Տեղյաց անահանջ ծառայության և ազգային իրավունքների պաշտպանության, այնքան ձեռնհասորեն խմբագրեց «Արիոն»-ը՝ այն լցնելով իր հոգու, մտքի, սրտի բազմազան շնորհներով, Ամեն տեղ էր նա իր մեծ սրտով, մտքով, խորհուրդներով, իր կենդանի խոսքը հասցնում էր ամեն տեղ, նրա նախաձեռնից էր վերստին Հայ Եկեղեցուն և հայ ժողովրդին վերաբերող ոչ մեկ խնդրի ու գործի:

«Արիոն»-ը Քորզում պատրիարքի օրով դարձավ Հայ Եկեղեցու ծանր հրետանին, իր հույսկապ խմբագրականներով, իր սքանչելի «Նոթք» և «Երջ»-երի մեջ ընդգրկում էր հեղինակություն, իմաստությունը դադարախորհի ողջ կյանքը, հայ հոգին, հայ միտքը՝ իր լուսավոր և սովորատու կողմերով: Քորզում պատրիարքը այնտեղ շողափում, լուսաբանում էր մեր ազգային-եկեղեցական կյանքի հետ կապված բազմաթիվ հրատապ հարցեր՝ պայծառությամբ և խոհականությամբ: «Սփյուռքի մեջ Հայ Ազգության պահպանումը՝ Հայաստանյայց Եկեղեցիով միայն» ահա այն սկզբունքը, որով գործում, գրում և ղեկավարում էր Քորզում սրբազանը:

«Արիոն»-ի 1936 թվականի հոկտեմբերի համարում «Ո՛ւր է Մայր Աթոռն Եվրակը» առաջնորդող հոդվածում Քորզում պատրիարքը գոհունակությամբ գրում էր, որ «անհիկա կրցավ ամեն տեղ ազգային զգացումի և քիտակցության երկարատև պայծառություն մը հառաջ բերել ամեն շրջանակներին ներս»:

Սա վ. Ամերիկա, Քորզում պատրիարքը տազնապով հայտնում էր. «Սրտատրոփ և ակնկառույց կապառենք իր բարի լուրերուն, որոնք «Հայրենիքի խաղերկա-ներու շափ անուշ պիտի ազդեն մեր սրտերուն»:

Եվ այս առթիվ, խորհրդածելով Ամերիկայի հազադուրթի կյանքում բույն դրած անախորժությունների տխուր հետևանքների մասին, գրում էր. «Պետք է լռեն կիրքերը. պետք է ամենեն ավելի ու քուրբ կողմերուն վրա իշխեց զիջողության ոգին. պետք է ամենքը բուրվի Մայր Աթոռն առաջալիք շուրջ և լսեն անոր խաղաղության խորհուրդները... Եվ իրակը պետք է երգը իր շրթունքին դառնա Հայաստան, ի Ս. էջմիածին, Ամենայն Հայոց Սրբազնագույն Հայրապետին հաղորդելու համար Սփյուռքի հայության ողորդական համբույրն ու հարգանքը»:

«Արիոն»-ի 1937 թվականի մարտի համարում, «Բուն վերքը» (ամերիկահայ ելույթի առթիվ) խմբագրականում, խորապես ուսումնասիրելով Ամերիկայում արհեստականորեն ստեղծված տազնապի ներքին ծալքերը, զայրույթի, դատապարտության կծու խոսքերով էր ընդգծում «Փառսային վիճակի հանգած այն կյանքը, որ ամերիկահայության էր դեռ մինչև երեկ, երբ մերժվեց խաղաղության ձիթենին ի ձեռին»:

Եվ իրակը՝ Գարեգին արքեպիսկոպոս Նովսեփյանի հաշտարար առաջարկը, «զործին վերջին վայրկյանին հանկուտ վերիվայր ջրելով երկուստեք գրեթե համաձայնությամբ հախապատրաստված կարգադրությունը» (բոլոր ընդգծումները մերն են — Ա. Ն.):

Ամերիկահայ այդ տազնապի առթիվ կանգ առնելով Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի մտահոգությունների վրա, գրում էր, որ «Նուրի վեհափառություն Տ. Խոսեան Ա. Կաթողիկոս այս ցավոտ խնդրույն մեջ սկզբին իսկ ցույց տվավ իր բարձր անաշատությունը, երբ երկպառակության առաջին օրեն հեռագրով պատվիրեց ողորդյալ Ղևոնդ արքեպիսկոպոսին՝ շանալ առաջըն առնել երկփեղկումին, թույլ չտալով, որ դաշնակցականք մեկուսանան. ու նույն ոգով էր դարձյալ, որ վերջին անգամ ևս անվերապահորեն և անմիջապես հայտնեց իր համամրտությունը՝ նվիրակ սրբազաններին իրեն առաջարկված կերպին, ի՛նչ հարկ իրեն համար՝ ծամածուռ միջոցի, երբ պիտի կրնար սոսկ լուսնամբ նույնիսկ հայտնել իր ժրտական պատասխանը»:

Ոչ. մեզի համար ավելի բանավոր և գործնական կթվի խորհիլ, որ քիչ մը աճապարանք դրված ըլլա խնդրին մեջ, առանց բուրդի տրամադրությունները մշակելու, առանց մտքերու ամ-

բողոքապետ հաստնացման սպասելու՝ ձեռնարկելով գործիչ։

Ամերիկահայ կյանքի «բուն վերջը», ըստ Թորգոմ սրբազանի ճիշտ ընտրողման՝ Հայաստանյայց նկեղեցին զգալի զարմանք է մեծ ներքին փառափառական խաղաղությանը։ Ահա է արդարև աղետը, բուն վերջը Ազգին հոգիին։ Այս հույժ կարևոր հարցի մասին խորացնելով իր մտքերը, գրում էր. «Թող լըսվի երբեք, թե նկեղեցին քաղաքական իշխանության մը ձեռքը խաղաղիք է դարձած, այսինքն քաղաքականության կծառայի։ Այսպիսի դատում մը ընելու համար շատ հեռուները, մինչև Երևան կամ Մոսկվա երթալու պետք չկա։ Նկեղեցին, հայ ժողովուրդին կրոնական և բարոյական գոյության այդ կազմը, քաղաքականության կուլտի ծառայեցնել ահա ավելի քան կես դարե, այսինքն այնպիսի թվականն մ'ի վեր, երբ դեռ այդ տեսակետով չէինք կրնար խորհել նույնիսկ Մոսկվայի և Երևանի մասին։ Մե՛ր մեջքն, մեր ներքին կյանքն հանված թնճուկված քաղաքականությանը է, որ ընդհանրացած ճիճ մը կա շատոնց գործիք դարձնելու նկեղեցին. ու ասիկա է ինքնին մեր բոլոր դժբախտությանը ու այս վերջինին ալ մեծագույն պատճառը։

... Մանրամասնությանը առջև մի առ մի կենալու պետք չկա, բավական լինի հիշել միայն, թե սա վերջին տարիներու, մոտավոր կամ հեռավոր երկրներու մեջ մեր դեմ նյութված տեսակ մը հալածանքի կազմակերպումը՝ նվազագույն չափով մը գեթ՝ հետևանքն է մեր ազգային բարոյական ուժերը քաղաքական գործունեություն վերածելու անխորհուրդ այն մտայնության, որ ահա մինչև նոր աշխարհի հեռավոր ծայրերը կլսած է ծավալ գտնել. իսկ ամերիկահայ կնճիռն մեջ, սկզբնական վայրկյանն մինչև վերջնականը, լայն մտայնության՝ անտարակուսելիորեն։ Քաղաքականության հակառակ չենք. կընդունինք, թե իր ազգային ինքնության գիտակցությունը, իր անցյալին հուշքը և ապագային մտասնեռումը ունեցող ժողովուրդ մը, մենք կամ մենն ավելի խոնարհադույն աստիճանի վրա գտնվող մը, չի կրնար շունենալ իր ուժերուն և հնարավորություններուն հետ համեմատական քաղաքականություն մը։ Կարելի չէ և ոչ այնքանի՝ սպասել և ցանկալ նույնիսկ, որ մեր ազգային կամ հասարակական կյանքի մեջ դադրին, ցամքին հոսանքային խմորումներ ուշարժումներ, ասիկա մեծեղական բան մը պիտի ըլլար մեր ընկերային և նույնիսկ ազգային գոյության համար. բայց կարելի է և կարևոր, որ անոնք խմրվին ու խռնվին նկեղեցիին շուրջը՝ ո՛ր թե ծծելու համար զայն

բարոյապետ և նյութապետ, ո՛չ թե օգտագործելու համար անոր կարգ մը անվիճելի առավելությունները, որոնք դեռ կաման բարեբախտաբար, այլ իրենց համակրությանը և աշակցությանը օգնելու համար իրեն՝ սր կարենա ավելի կազդուրել ինչ որ ազնիվ է ու բնիկ իր մեջ, և ինչ որ զինքը ավելի սերտ կցորդության մը մեջ կպահե իր հոգևոր նկարագրին բարոյական էությունը հետ։

Բայց այդ ընելու համար պետք է, որ ընդունված ըլլար, թե նկեղեցին, քաղաքականության մեծ ու փոքրիկ այդ նկատումներն զուրս բռնված և զուտ իր կողումին ծառայած ատեն իսկ, շատ ավելի ծառայած՝ կըլլա՝ իրեն ազգային մեծ գործուն մը, լինելով, ինչպես է արդարև, ազգային կյանքի իրականության ամենն պինդ խաբիսիս, պահպանակ ամրության՝ որուն կառնած մնաց հայությունը իր պատմության ամենն փոթորկոտ շրջաններուն։

Այս հասկացողության պակասին հետևանքն է, որ կրեցինք ու կկրենք դեռ ամեն օր իրր Ազգ և ժողովուրդ. ու ամերիկահայ հարցին և անոր ելույթին մեղի տված տպավորությունը, այժմ արդեն համոզումի փոխված մեր մեջ, այդ է դժբախտաբար... (սկիռն, 1937 թ. մարտ, էջ 68—69)։

1938 թվականի ապրիլին, լուսահոգի Տ. Խորեն կաթողիկոսի մահվան առթիվ, երբ Սփյուռքում որոշ շրջանակներ փորձում էին ավելորդ կասկածի և ենթադրությունների թույնով վարակել հասարակական կարծիքը, Թորգոմ պատրիարքը չկորցրեց իր զլավատեսությունն ու վստահությունը Հայաստանի կառավարության բարեկամության և Ազգին լրջամտության մասին և սկիռն-ի մայիսի համարում հորդորում էր բուրբին, որ պամենն ավելի անհրաժեշտ է, որ Սփյուռքը իր Աթոռներով, թեմերով, ժողովներով և ժողովուրդով պահե իր հարգալից դիրքը էջ-միածնի գաղափարին հանդեպ. Գահակալը չկա ժամանակի մը համար անշուշտ, բայց կամա Գահը, իր շուրջը ունենալով իրեն նվիրյալները. պետք է պատկառ մնալ այն բոլոր տնօրինություններուն, որոնք եղած են որն է գործի և խնդրի մասին հանգուցյալ Հայրապետին օրով, պետք է զգուշանալ իրավանց և իրավասությանը որն է խնդիր հարուցանելի և հանրային կարծիքի վրդովում առաջ բերելով դժվարացնելի գործը Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդին և Տեղակալին, որոնք, անշուշտ, որն է ուրիշներն ավելի խելամուտ և իրազեկ՝ ընդհանուր կացության, կկատարեն կարևորը գիտակցորեն և սիրով Ազգին և նկեղեցիուն։

Այս կպահանջեն երանաշնորհ հանգուցյալին հիշատակին հարգանքը և Ազգին ու նկեղեցիին օգուտն և պատիվը։

Թորգոմ սրբազանի կենսագիրը՝ Ա. Ալ-պոյաճյան, նրան անվանել է Հայ Եկեղեցու «արթուն պահակ», որի ամիշտ շահագրգռու-թյան առարկա ճղավ... ընդհանուր Հայ Եկե-ղեցվո շահերը, անոր կազմակերպության ուժեղացումը, անոր Մայր Աթոռին և մյուս Աթոռներուն վիճակը... Իր այս ջերմագին վզացումը և հարումը և հավատարմությունը ղեպի Մայր Աթոռ մեծապես գնահատվեցավ հորեն Ա կաթողիկոսեն, որ 1936 նոյեմբե-րին ղինքն վարձատրեց Ս. Գրիգոր Լուսա-վորչի պատվանշանին Ա կարգի ականակուս խաչով» (Ալպոյաճյան, էջ 668—670)։

Մեծ է նաև Թորգոմ սրբազանի մատենա-դրական, քարոզչական, հրապարակագրա-կան վաստակը, որը արժանի է առանձին ու-սումնասիրության։ Նա մեծ էր որպես անձ-նավորություն, մեծ էր որպես եկեղեցական, մեծ էր որպես աղագսեր, մեծ էր որպես ու-սուցիչ ու գրագետ, քարոզիչ ու Թարգմանիչ, ուսումնասիրող ու բարոյախոս։

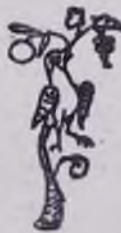
Ունեւր վեհութիւն ու շուք, օժտութիւն և գիտութիւն, շարժումների և կենցաղի ծան-րութիւն, համոզմունքների և սկզբունքների լրջութիւն, կրթված միտք և խոր զարգա-ցում, որոնք նրան պատկանելի, հեղինակա-վոր և սիրելի էին դարձնում հայկական և օտար շրջանակներում։

Թորգոմ պատրիարքի ծննդյան 85 և մահ-վան 20-ամյակին նվիրված այս արագ ուր-վագծի մեջ կարելի չէ խտացնել նրա մեծ անձնավորությունն ու գործը։

Թորգոմ պատրիարքի անունը անմահ ու պայծառ կմնա ոչ միայն Երուսաղեմի Ս. Աթոռը փառավորող մեծ հայրապետների շարքում իր անշինջ հիշատակութեամբ, այլ նաև Հայ Եկեղեցու նորագույն պատմության մեջ՝ որպես մեծ եկեղեցական ու ճշմարիտ աղագսեր, ազնվական հոգի։

Եթիշատակն արդարոց օրհնութեամբ և-ղիցի»։

Ա. 2.



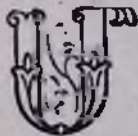


Մ. ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ

(Ավագ գիտական աշխատող)

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑԸ ՈՐՊԵՍ ԳՐՈՒՍՈՒՅՑ

(ՄՆԴՅԱՆ 1600-ԱՄՏԱԿԻ ԱՌԹԻՎ)



Եր մեծ լուսավորիչ Մեսրոպ Մաշտոցը անմահ է ամենից առաջ որպես հայ գրերը հորինող, դրանով իսկ հայ գրականություն և ազգային դպրոց ստեղծող, Հայ եկեղեցին առարական և հունական լեզուներից ազատող, Սակայն Մեսրոպը նաև մեծ լեզվաբան է և տաղանդավոր մանկավարժ:

Ահա թե ինչպես է զնահատում Մեսրոպի կատարած գործը Ղ. Աղայանը իր «Մեր տառերի ծագումը...» անավարտ հոդվածում. «...Ով լզիտե, որ հեշտ չէր կյուֆերի համար Ս. Գիրքը գերմաներեն դարձնել, ժամասցումֆյունը գերմաներեն լեզվով կատարել, Գերմանացիք գիտե, թե ինչ հանճարի տեր էր կյուֆերը, որ այդ բանը իմացավ և ի կատար ածեց, Բայց մենք հայերս լզիտեք, որ Մեսրոպը հազար անգամ մեծ է, քան կյուֆերը, կյուֆերը ամեն ինչ պատրաստ ուներ, և՛ գիր, և՛ գրականություն, և՛ շրջապատված էր անհամեմատ բարձր հանճարի տեր մարդկանցով, իսկ Մեսրոպը այդ բարեհաջող հանգամանքներից զուրկ էր և այնուամենայնիվ ասիական խավարամիտ անշարժ ու բարբարոս ազգի մեջ ոչ ասիական, այլ եվրոպական, հնչական գրեր հնարեց և եկեղեցին ազատեց ասորական և հունական լեզուներից: Մեսրոպը իր այս կարևորագույն գործով բարձրանում է ամբողջ Ասիայի մեջ այնպես, ինչպես լյառն Արարատ»:

Մեր այժմյան այրուքների տառերի կարգը և անունները Մեսրոպ Մաշտոցի դրածներն են: Բացի ը, ի, ն տառերից մյուսների առանձնը մնացել են անփոփոխ: Ըթ, ինի, նու տառանունները Մեսրոպ Մաշտոցը կոչել է եթ, ին, նո: Տառերի անվանակոչության

մեջ դեր են խաղացել թե՛ սեմական և թե՛ հունական տառանունները: Մեսրոպը օգտվել է թե՛ մեկից և թե՛ մյուսից, ընտրել է նրանց միջից իրեն ավելի հարմար երևացածները և հնչական փոքրիկ փոփոխություններ կատարելով աշխատել է հատկապես կարճ, միավանկ, դյուրահնչուն անուններ ստեղծել: Գրաճանաչության ուսուցումը հեշտացնելու նպատակով մեծ մանկավարժ Մեսրոպը կրճատել և համառոտել է սեմական և հունական ծանր անունները հետևյալ ձևով¹.

Ասորական	Հունական	Հայկական
ալաֆ	ալֆա	ալբ
բեթ	բետա	բեն
գիմել	գամմա	գիմ
զալաթ	զելտա	զա
զային	զետա	զա
թեթ	թետա	թո
մեմ	մու	մեն
նուն	նու	նու

Հետաքրքրական է, թե ինչպես հունական ալֆա երկվանկ տառանունից ստացվել է հայկական այբ միավանկ տառանունը: Ակադեմիկոս Հ. Աճառյանը գտնում է, որ ալֆա անունը միավանկ դարձնելու նպատակով կրճատված է վերջին ա ձայնավորը, հայերենի ֆ հնչյունը լուսննալու պատճառով փոխարինված է փ-ով, որը հաջորդ բն տառից ազդվելով փոխվել է ք-ի. այսպիսով ստացվել է այբ, որի մեջ չ բազմայնը փոխվել է յ կիսաձայնի՝ դյուրահնչուն դարձնելու նպատակով:

¹ Հ. Աճառյան, «Հայոց գրերը», Վիեննա, 1938 թ., էջ 385:

Մեսրոպյան տառերի անունները բաժանվում էին հետևյալ հինգ խմբերի.

1. դա, զա, ծա, ջա, չա, ոա.

2. է, ժե, խե, ճե, պե, շե, սե, ըե, քե.

3. վո, թո, հո, նո, ցո.

4. բեն, կեն, մեն.

5. լյուն, տյուն, հյուն.

Առանձին են մնում այբ, գիմ, եք, ղառ, լե, եշ, ին, ճի, փյառ տառերը:

ոները միշտ էլ՝ տառանվան սկզբնահնչյունով (այբ, բեն, գիմ, դա, եշ, զա):

Այսպիսով, տեսնում ենք, որ տառերի անվանակոչության մեջ Մեսրոպյա մանկավարժական-մեթոդական մեծ հմտություն է ցուցաբերում. Այդ տառանունները այնպես կարճ են, դյուրահնչուն և միշտ իրենց սկզբնահնչյունով սկսվող, որ շատ հեշտությամբ են անգիր արվում և հիշողության



ՍՈՒՐԻ ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ

Հատիկներն տառանունների հետ համեմատած հայերեն տառանուններն ավելի հաշող էին, որովհետև կազմված էին որոշ սիստեմով. Հատիկներն տառերն արտասանվում են մերթ տառանվան սկզբնահնչյունով (էֆ, էո, էո). իսկ հայերեն տա-

մեջ մնում, Տառերի հաշող անվանագրությամբ պիտի բացատրել, որ իրենց գոյության 1553 տարվա ընթացքում նրանք պահպանել են իրենց անունները բացի, ինչպես ասվեց, 3 անունների մասնակի փոփոխությունից:

Մեսրոպը, ինչպես հիմնավոր և համոզեցողիչ կերպով ապացուցում է պրոֆեսոր Կ. Ղաֆադարյանը, հորինել է գրի երեք տեսակները, երեք տարբեր նպատակներ համար՝ ներագույն կամ նոտագրի, որ ինչպես անունն է (գրագիր, արտագրող) չույց տալիս, առտեին գործածության համար է եղել, կարճ կամ ուղղագիծ երկարագիր՝ ձեռագիր մատյանների համար և վերջապես երկայն կամ բոլորածն երկարագիր՝ վիճական արձանագրությունների համար։ Այսպիսով, Մեսրոպը տառերի գծագրման մեջ էլ ունենում է մանկավարժական մոտեցում։ Սովորական գրության համար առաջարկվում է նոտագրի, որը արագագրության համար հարմարեցված մանր գիր է, հեշտությամբ է գրվում և դյուրընթեռնելի է։

Մեսրոպը՝ տառերը հորինելուց, դասավորելուց և գծագրելուց հետո այդ նոր տառերով երկու տարի իր աշակերտներին կարգալ է սովորեցնում։ Դրաճանաչության ուսուցման ժամանակ նա գործնականորեն պարզում է, թե հայոց լեզվի բոլոր վանկերն արտահայտելու համար ինչ հնչյունների նշաններ են պակասում, որոնք և լրացնում, վերջնականապես ամրոցացնում ու կատարելագործում է հայկական այբուբենը։

Այսպիսով, Մեսրոպը ոչ միայն հայերեն գրերի ստեղծողն է, այլև հայերենի առաջին ուսուցիչը, առաջին հայ գրուսույցը։ Առաջին անգամ նա է սովորեցրել հայերեն կարդալ և գրել։

Միանգամայն հասկանալի է, որ Մեսրոպը իր աշակերտներին գրաճանաչություն պիտի ուսուցաներ հուններից և ասորիներից փոխ առած հեգական մեթոդով, որ մեզ մոտ դանազան վարիանտներով գործածվել է 1500 տարվա ընթացքում։ Պարզ է, որ Մեսրոպը այդ մեթոդը վերցրեց ոչ նույնությամբ, այլ որոշ բարեփոխություններ կատարելով և հայոց լեզվի առանձնահատկություններին հարմարեցնելով։ Ամենայն հավանականությամբ մեր մեծ լեզվաբան-մանկավարժ Մեսրոպը երեխաներին կարդալ սովորեցնելուց առաջնություն է անցնել խոսքի մասերը և ոչ էլ անգիր ամել տար տառերի անունները՝ առանց տառերը յուրյ տալու, ինչպես անում էին Հունաստանում։ 9-րդ դարի 2-րդ տասնյակի շրջանից հետո հայոց լեզվի գրականությունը

Այսպիսով, Մեսրոպը հանդիսանում է հայերենի գրուսույցման հեղական մեթոդի

հիմնադիրը։ Մեսրոպը իր աշակերտներին հենց սկզբից կարդալ սովորեցրել է գրելով, ինչպիսիք շարունակվել է մինչև սպագիր գրքի տարածումը։ Այս կերպ էլ չէր կարող լինել, 9-րդ դարից հետո վրա գրված այբուբենարանը շատ թանկ էր, և ավագույն դեպքում այբբենարանը կարող էր ձեռք բերել ուսուցիչը որպես մեթոդական ուղեցույց և ղեկավարվել նրանով, իսկ աշակերտները պիտի գրեին տախտակի կամ պնակիտի վրա և կարդային։ Այսպես, օրինակ, Ժ9 դարում Եվդոկիայում գրված այբբենարանում² ուսուցիչներին հրահանգվում է աշակերտների տախտակների վրա գրել բառեր, որոնք պիտի կարդային նրանք և ապա ընդօրինակեին։

Այս նույն տախտակի մասին խոսվում է Մովսես Կաղանկատվացու «Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի»-ի մեջ (Թիֆլիս, 1912, էջ 61), որտեղ այն անվանվում է պնակիտ, որը դպրոց նոր ընդունվող աշակերտներին տալիս էր ուսուցիչը այբբենարանի փոխարեն և որի վրա ինքն էր գրած լինում տառերը։

Աշակերտները սովորում էին տառերը և ապա խմբովին կարդում։ Տառաճանաչությունն անցնելուց հետո անցնում էին զորկապությանը, ինչպես ի դարի հեղինակ Հովհան Մանդակունին է ասում՝ «Գիր զգրոյ կախելով անաշխատ բերելով զհեգեանս» (Համոզք, Վենետիկ, 1860, էջ 27)։ Այս անգամ ուսուցիչը պնակիտի վրա գրում էր վանկեր և աշակերտը տառերը գիրկապ անելով սկսում էր կարդալ այդ վանկերը և համար էր տալիս ուսուցիչին։ Վերջինս շնչում էր պնակիտի վրա գրած վանկերը և նորեքը գրում։ Դիրկապի մեջ լավ վարժվելուց հետո անցնում էին վանկակապության, ուսուցիչը գրում էր պնակիտի վրա բառեր, նույնը աշակերտներին էր գրել տալիս։

Պնակիտը, որ մենք վերցրել ենք հույներից և ասորիներից, քառակուսի փայտե փոքրիկ տախտակ է, որը ծածկված է լինում մեղրամոմի բարակ շերտով։ Մեսրոպ Մուսուցից սկսած 1200 տարվա ընթացքում նա փոխարինել է թե՛ այբբենարանին և թե՛ տառերին։

Պնակիտի վրա գրում էին երկաթե ձողիկով, գրվով՝ որի մի ծայրը սուր էր և գրելու համար էր գործածվում, իսկ մյուս ծայրը բութ էր, գրածը հարթեցնելու կամ շղթն-

² Եվդոկիայում 1580 թվականին գրված «Գիրոյ այս տղայ՝ կարգաբնելոյ» որ գտն ք յուսումս գրոցը այբբենարանը, որը գտնվում է Երևանի Մատենադարանի Մ 1280 ձեռագիր ժողովածուում և բռնում է երկու 388—398 թերթեր։

յնչու» համար, ժԹ դարում մոմապատ պնակիտին փոխարինում է ներկված պնակիտը, որի վրա գրում էին մի այլ գույնով և հետո դրածը ցրով մաքրում և նորը գրում: Ներսես Շնորհալին դրում է, որ պնակիտը (ստախտակ) կոթ ուներ բռնելու համար: Այս կոթը ուներ անցք, Աշակերտները պնակիտը կախում էին իրենց կողքին վզից դցած հաստ թելով, որպեսզի գետին չգցնին կամ չվնասեն և միշտ իրենց հետ ունենալին:

Պնակիտի վրա գրում էին ոչ միայն բաներ, այլև նախադասություններ Սաղմոսի առաջին կանոնից, ինչպես տեսնում ենք ժԻ դարում գրված հայերեն ձեռագրի նկարում (Երեանի Մատենադարան, ձեռագիր № 3714, թերթ 14ր, գրված 1419 թվականին Գրիգոր զրչի կողմից):



ՈՒՍՈՒՑՈՒՄ ՊՆԱԿԻՏԻ ՎՐԱ

Ձնայած Մեսրոպը 406 թվականին (ըստ ակադեմիկոս Մ. Արեղյանի՝ 403—405 թ.թ., իսկ ըստ ակադ. Հ. Մանանդյանի և պրոֆ. Ն. Աղունցի՝ 390-ական թվականներին) առաջին հերթին թարգմանեց Սողոմոնի կրոնաբարոյախոսական առակները և նրանցով էլ առաջին հերթին սովորեցրեց իր Հովհան և Հովսեփ աշակերտներին, բայց Սաղմոսին էլ վիճակված առաջին ընթերցարանը լինելու: Բայտը և Մեսրոպը իր աշակերտներին պնակիտով գրաճանաչ դարձնելուց հետո, ամենայն հավանականությամբ, նրանց կարդալ է տվել «Փոքր Սաղմոսը» (սաղմոսների առաջին կանոնը): Այդ են ցույց տալիս ծ դարի հայ պատմագիրների հետևյալ վկայությունները:

Ղ. Փարպեցին ասում է, թե բոլոր ամեծամեծք և տղայք սաղմոսներն անգիր գիտեին և դրանք նրանցում էին ամեն տեղ՝ Թի հրապարակ և ի փողոցս և առտներին:

Եղիշեն ասում է, որ ձերբակալված և արտոգլած նախարարները, ինչպես չափահասները, այնպես և պատանիները միասին երգած սաղմոսներով ամոքում էին իրենց պանդխտությունը, որ Վարդանանք Աղվանիչ կովից առաջ և հետո սաղմոսներ էին հնչեցնում:

Այդ մասին հիշատակում է նաև ժ դարի պատմիչ Թովմա Արծրունին, որ սասունցիները «հանապազ ի բերան ունեին» սաղմոսները: Նույնպիսի քաղմաթիվ հիշատակություններ կան ժ-Ժ դարերի պատմագիրների մոտ:

ԺԷ-ԺԹ դարերում ալբերտարանից հետո հիմնականում դարձյալ որպես առաջին ընթերցարան ծառայում է Սաղմոսը, սակայն դպրոցական գործածության համար հարմարեցրած՝ վանկերի բաժանած, հեղելու դիրք՝ հատուկ հեգարան, ինչպես տեսնում ենք Թեոդոսիայում 1863 թվականին հրատարակված «Հեգարան հայ լեզուի ի վարժությունը ընթերցանության» դրքի առաջին էջից, որտեղ բառերը հորիզոնական գծիկներով վանկերի են բաժանված, ինչպես և Թուրքիայի Նիկոմիդիա քաղաքում 1885 թվականին լույս տեսած «Հեգարան մանկանց» գրքից, որտեղ բառերն են իրարից բաժանված ուղղանկյուն գծերով, իսկ բառերի վանկերը իրարից հեռու են տպված առանց բաժանման գծիկների:

Այսպիսի հեգարաններ կամ հեգերեններ (սկզբին կարգալու գիրք նոր կարգալ սկսողներուն համար) լույս են տեսնում Նոր-Նախիջևանի Մ. Խաչ վանքում 1790, Վենետիկում 1804 և 1809, Վիեննայում 1815, 1839, 1849 և 1893, Զմյուռնիայում 1832, 1836, 1840 և 1842, Թրիփսիում 1842, Մոսկվայում 1842, Կոստանդնուպոլսում 1837, Էյմիածնում 1865, Ռուսումլում 1873, Երուսաղեմում 1875, 1881 թվականներին՝ 48-ից մինչև 96 էջ ծավալով:

Որ իսկապես Սաղմոսագիրքը ամենասիրված քնթերցությունն է եղել, այդ երևում է նաև նրանից, որ հիմնականում ժԹ դարի առաջին կեսում հայկական բոլոր դպրոցներում և դրանից հետո Նույնիսկ ժԹ դարի երկրորդ կեսում խալիֆայական դպրոցներում որպես առաջին ընթերցարաններ մնում են հեգարան-սաղմոսները, ինչպես այդ երևում է մեր մի շարք պատգրքների տառադրաններից, մեր գրողների ինքնակենսագրություններից և հին դպրոցին վերաբերող նկարագրություններից:

3 Նույնիսկ 1920 թվականին Կոստանդնուպոլսում Զարգարյանի գրախանութը ձախել է «Հեգարան մանկանց հին ոճով», 5 դրուլով:

նախապական դպրոցներում Փոքր Սաղմոսը գիրկապ անելով էին հեգում, իսկ Մեծ Սաղմոսի մյուս կանոնները առանց գիրկապ անելու էին հեգում, այսինքն վանկ-վանկ էին կարդում, Առանց տառանդաներն ու վանկերն ասելու կապակցված կարդալ էին սկսում, ասելու կամ ժամագիրքը կարդալուն։ Այդ բանը կամ ժամագիրքը կարդալուն։ Այդ գրքերը կարդում էին շատ բարձր և երգելով՝ այնպես, ինչպես կկարդային եկեղեցում ժամերգության ժամանակ։ Ոչ մի երեխա չպիտի լուեր, այլ շարունակ պիտի բարձրաձայն կրկներ և այնքան սերտոր, որ անգիր աներ։ Այդ գրքերը նույնիսկ տանը կիսաներգելով էին կարդում։

Ա	Բ	Գ	Դ	Ե	Ձ
Է	Ը	Թ	Փ	Ի	Լ
Խ	Ֆ	Կ	Հ	Ջ	Ղ
Ճ	Մ	Ս	Ն	Շ	Ո
Չ	Պ	Ջ	Բ	Ս	Վ
Տ	Ր	Ծ	Ի	Փ	Ք
Ս	Ֆ				

+					
Յայ օգնեա ինչ					
աբ	դգ	էըթ	մել		
խծկ	հւգ	մմ	նշո		
լղլ	աւգ	աբ	փք		
հօք. Մծ իմ.					
աա	բբ	գգ	դդ	էէ	ըը
թթ	իի	խխ	ծծ	կկ	չչ
ճճ	մմ	յյ	նն	շշ	ռռ
աա	աա	գգ	աա	բբ	գգ
հա ա փք. Մծ իմ.					
աբ	դգ	էըթ	մել	դգ	
էմ	ըմ	թմ	մն	իմ	լմ
հօք. Մծ իմ.					
աճն	բճն	գլլ	դին		
նն	դդ	էէ	ըը	թթ	
նղլ. հօք. Մծ իմ.					

«ՅԱՐԱՐԱՐՆԱԼ Ի ՎԱՂ ԺԱՄԱՆԱԿԱՆ ՔԵՐԱԿԱՆ ԿԱՄ ԱՅԲԲԵՆԱՐԱՆ»-Ի ԱՌԱՋԻՆ ԵՎ ԵՐԿՐՈՐԴ ԵԶԱՐԸ

Ահա այս նկարագրած ձևերով էլ պետք է պնակիրտով և Սաղմոսով կարդալ սովորեցնել իր աշակերտներին մեր մեծ լուսավորչը, Գրաճանաչության ուսուցման երկու տարվա փորձի հիման վրա նա տառերը, ինչպես Կորյունն է ասում, «հորինում է սիղոբաներով — կապերով», այսինքն, դրանք դասավորում է վանկերով՝ «կապերով» կարդալու, «գիրկապ» կարդալու համար։ Ուրիշ խոսքով Մեսրոպը հորինում է դրաճանաչության ուսուցման դասագիրք՝ այրենարան, որով պիտի ղեկավարվեին իր գրագետ դարձած աշակերտները և նորարաց հայկական գրպրոցներում հայերեն կարդալ սովորեցնելն պնակիրտի վրա գրելով այրենարանի դասերը։

Այսպիսով, Մեսրոպը առաջին հայ այրենարանի, ուրիշ խոսքով առաջին հայ դասագրքի հեղինակն է։ Մի դասագիրք, որ բացառիկ կարևոր դեր է խաղացել հայ այրենարանի 1500-ամյա փառավոր պատմության

մեջ։ Մեր հնագույն կուլտուրային լավատեղյակ, ահանավոր քանասեր Բարձր վարդապետ Կյուլեսերյանը (հետագայում Կիրիկիայի կաթողիկոս), նկնելով 1891 թվականին Կոստանդնուպոլսում Հակոբյանի տպարանում տպագրված «Քերական կամ այրենարան»-ի առաջին էջերում տրված տառախմբերի թվաքանական հաշիվներին վրա հիմնելով 5 ձևերի դասավորությունից (ինչպես օրինակ, 5-րդ ձևի ա, ծ, 6, ո, ք, ի, մ, ս...), այսինքն՝ 1, 10, 100, 1000, 2, 20, 200, 2000..., որոնք ներկայացնում են միավորի, տասնավորի, հարյուրավորի և հազարավորի թվաքանական պրոպրեսիան)։ «յարմարեալ ի վաղ ժամանակաց» հնաձև քերական

կանի հեղինակ ընդունում է է դարի հայ հուշակավոր մաթեմատիկոս Անանիա Շիրակացուն հետևյալ վերապահությամբ. «Երանի կարող ըլլայինք քերականին հնագույն, այսինքն՝ նախնայաց ձևերն ելած հարադատ օրինակները ունենալու, ավելի հետաքրքրական եզրակացություններու հանգելու համար, վասնզի այս թի վաղ փամանակաց» հորինված քերականը ենթարկված է փոփոխություններու և աղավաղումներու... (Շալ տղու առաջին դասագիրքը, «Անահիտ», 1911, № 3—4, էջ 73)։

Եվ իսկապես հնաձև այրենարանների 1699, 1781, 1842, 1865 թվականների հրատարակությունների մեջ պակասում են հիշյալ այրենարանի 2-րդ էջի Ա, Բ, Գ ձևերը, իսկ այլ բազմաթիվ հնաձև այրենարանների մեջ Ա ձևը, Հետևաբար կարող ենք որոշակի ասել, որ եթե փոփոխություններու և աղավաղումներու շնորհիվ բազմաթիվ

այլ հնաձև այրբենարաններ լինեին Բարգեշ վարդապետ Կյուպեսերյանի ձեռքին, նա այդպիսի եզրակացություն չէր հանգիստ և հնաձև այրբենարանի հեղինակ կհամարեր Մեսրոպ Մաշտոցին և ոչ Անանիա Շիրակացուն և չէր պնդի, թե տառերի դասավորումը հին այրբենարաններում խիստ համաձայնեցված էր, միատեսակ էր և կրկնվում անփոփոխ:

Մինչև 1920 թվականը հայ մատենագրությանը հայտնի էր 68 անուն այրբենարան: Հայ այրբենարանի պատմությունը գրելու համար Եղութեր հավաքելիս ինձ 1939 թվականին հաջողվեց հայկական այրբենարանների մատենագրական ցուցակը հասցնել 206 անունի, որից 101-ը կազմված է հեզական մեթոդով, Այս վերջին մեթոդով կազմված այրբենարաններից ես կարողացա ձեռք բերել 62-ը և մանրամասն ուսումնասիրել: Պարզվեց, որ դրանցից 13-ը հնաձև են, իսկ 49-ը՝ նորաձև:

Հնաձև (արևմտահայերը անվանում են հին ոճով) ես անվանում եմ այսօրմարեայ ի վաղ ժամանակացու 30—32 էջանոց փոքրագիր տետր-այրբենարանները, որոնք հրատարակվել են 1567—1920 թվականներին «Քերական կամ այրբենարան», «Քերական և առ և այրբենարան», «Տետրակ այրբենական», «Համառոտ այրբենարան», «Այբբենարան համառոտ», «Տետր այրբենական» և այլ անուններով 10 երկրների 26 քաղաքներում: Դրանք սուանց հեզարանի և առանց առաջին ընթերցարանի բաժինների այբբենարաններ են: Առաջին և երկրորդ էջերում դանադան դասավորությամբ տրված են այբուբեններ: Մյուս էջերում տրված են միայն վանկեր և մեկից մինչև վեցավանկ առանձին բառերի սյունակներ առանց հեղինակների անունների հիշատակման: Դրանք իրարից տարբերվում են միայն տեխնիկական ձևավորմամբ և տառաճանաչությամբ առաջին 2 էջերի շնչին փոփոխություններով:

Վերահիշյալ հնաձև այրբենարաններից մի քանիսը (1772 թվականից) կոչվել են նաև «Տետրակ այրբենական» կամ «Տետր այրբենական», որովհետև այրբենարանը փոքրագիր տետրի ձևով է լույս տեսել, որի պատճառով 1860-ական թվականներին այրբենարանի փոխարեն գործածվել է նաև «տետր» բառը:

Հնաձև այրբենարանը (1851 թվականից) լույս է տեսել նաև «Քերական» անունով: «Քերական» նշանակում է քերականության հմուտ մարդ, քերականագետ: Անցյալում Ռուսական նշանակում էր նաև քերականություն, ճիշտ մեր հասկացած իմաստով: Այրբենարանը ծառայել է մի տեսակ հիմք ապագա քերականության, այդ պատճառով

էլ կոչվել է քերական կամ «Փոքր քերականություն», ինչպես Արգար Գալիբ անվանել է հայ առաջին տպագիր այրբենարանը, որ նա լույս է ընծայել 1567 թվականին Կոստանդնուպոլսում իր հիմնած տպարանում: Ափսոս, այդ այրբենարանից ոչ մի օրինակ չի մնացել:

Ահա այս հնաձև այրբենարաններն են, որոնց նախատիպը եղել է Մեսրոպ Մաշտոցի «սիղոբայից կապոց» հորինած նշանագրերը, այսինքն՝ առաջին հայ այրբենարանը, ուստի լույս կրկնելը դրանք անվանել Մեսրոպյան:

Սակայն հեզական մեթոդով կազմված նորաձև (սնոր ոճով) այրբենարանների նախատիպը նույնպես Մեսրոպյան այրբենարանն է: Ես նորաձև եմ անվանում այդ այդպիսի կազմված այրբենարանները, որոնց մեջ կարգավորվելու գործը հեշտացնելու նպատակով ժն դարից մտցված են բարեփոխություններ, իսկ դրանք կատարել են այնպիսի կարող և հայտնի դեմքեր, ինչպիսիք են՝ Թովմա Մեծոփեցին, Արգար Նվզդեցին, Ոսկան Նրեանցին, Գուկաս և Մատթեոս Վանանդեցիները, Մխիթար Սեբաստացին, Գրիգոր Փեշտիմալյանը, Մինաս վարդապետ Բժշկյանը, Աղեքսանդր Խուրաթաշյանը, Արսեն վարդապետ Բաղրատունին, Ստեփանոս Նազարյանը, Զարմայր Մանրյանը, Ներսես Մեղավորյանը, Ռաֆայել Պատկանյանը, Ամբրոսիոս վարդապետ Գալֆայանը, Գարեգին վարդապետ Սրվանձույանը և շատ ուրիշներ:

Արդ, հեզական մեթոդով կազմված հնաձև այրբենարաններին մանրամասն ծանոթությունը մեզ իրավունք է տալիս անելու հետևյալ միանգամայն հավանական ենթադրությունը: Մեսրոպ Մաշտոցը մեր առաջին գրուսույցն է, առաջին հայ այրբենարանի հեղինակը, հայերենի գրուսույցման հեզական մեթոդի հիմնադիրը, ուրիշ խոսքով՝ հայոց լեզվի առաջին մեթոդիստը: Նրա կազմած այրբենարանը 1500-ից ավելի տարիների ընթացքում հրատարակվել է առանց հեղինակի անունը հիշատակելու: Դրանք լույս են տեսել «Քերական», «Տետրակ այրբենական», «Գիրք այբուբենից» և այլ անուններով, երբեմն այսօրմարեայ ի վաղ ժամանակացու ենթադրվում:

Դասադրժայիս համաշխարհային պրակտիկայի մեջ եզակի երևույթ է սա, որ կարող էր ստեղծվել, ինչպես Աղայանն է ուսում՝ Մասիսի պես բարձր, մեծ դիտական-մեթոդիստ Մեսրոպ Մաշտոցը: Միայն մեթոդային լավ մշակված, հեշտից դեպի ղեկավար սկզբունք պահպանած, միանգամայն պարզագույն կոոցվածք ունեցող և մատչելի

այբրենարանը կարող էր այդքան երկատակյաց լինել և դառնալ ամենամասնայական դասագիրքը:

Մինչև այժմ Մեսրոպ Մաշտոցի գործունեության ուսումնասիրությանը զբաղվել են բանասերները: Մանկավարժներից զբաղվել է միայն Խորեն վարդապետ Ստեփանեն (Հետազայում եպիսկոպոս), որը 1881 թվակա-

նին Թբիլիսիում Հնագիտական ընկերության համար գեկուցում է կարդացել «Մեսրոպ Մաշտոցը որպես մանկավարժ» թեմայով, որը, դժբախտաբար, չի տպագրվել և չի մնացել դիվաններում, ուստի այս հոգվածը պիտի համարել առաջին և նախնական զբաղվող փորձ՝ վեր հանելու անմահ լուսավորիչ Մեսրոպ Մաշտոցի մանկավարժական գործունեության մի բնագավառը:





Վ. ԱՌԱՔԱՆԱԾՆ

(Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի
Լեզվի ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող, դոցենտ)

ԵԶՆԻԿ ԿՈՂԲԱՑՈՒ «ԵՂԾ ԱՂԱՆԴՈՑ» ԳՐՔԻ ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հեռավոր Իուինոս-Ալբես քաղաքում 1951 թվականին լույս է տեսել նղնիկ Կողբացու «Սղծ աղանդոց» գրքի արևմտահայ թարգմանությունը, որ նվիրված է «Արքոց Վարդանանց դյուցազնամարտին 1500-ամյակի լուրջատակի»։ Գիրքը գրաբարից թարգմանել է Կարենգին Եպիսկոպոս Տրապիզոնին, Կոստանդնուպոլսի հայոց ներկա պատրիարքը, որը հայ հին գրականության ծանոթ մարդկանց հայտնի է հանճարեղ նարեկացու «Մատենան ողբերգության» գրքի իր հմուտ թարգմանությամբ և այլ ուսումնասիրություններով։ Ինչպես խնդրո առարկա հանդիսացող «Սղծ աղանդոց»-ի, այնպես էլ «Մատենան ողբերգության»-ի թարգմանությունը ողջունելի է և արժանի ամեն գովասանքի։

Նղնիկի «Սղծ աղանդոց» գիրքը հայ բանասիրությանը հայտնի դարձավ 1762 թվականին և հենց այդ ժամանակից էլ արժանացավ մեծ ուշադրության։ Այսօր նղնիկի գրքերովանդակությունը մեզ համար միայն պատմական արժեք ունի, ուստի այն հանգամանքը, թե Նղնիկը իր գիրքը գրելիս ձեռքի տակ է ունեցել հունական կամ ասորական աղբյուրներ և կամ այդ աղբյուրներից բառացի քաղվածներ է արել, բնավ էլ չի փոխում մեր ակնածանքն ու գնահատականը նրա անձի ու գործի նկատմամբ։ Դասական այն ոճը, որ մշակել է նա, մեր հին գրական լեզվի զարգացման այն բարձրակետն է, որին չհասավ ոչ ոք նրա հետնորդներին։ Իսկ ինչ վերաբերում է նախորդներին, ապա նա սրանց մեջ առաջիններից էր և գուցե ամենից շատ զարգացած ու կատարելագործվածը։

Ավելի պարզ ասենք, մեզ հայերիս համար անգնահատելի ու անմեծ նշանակություն ունի այն լեզվի գրավոր կենդանագրությունը,

իրացումը, որով գրված է հիշյալ երկու Բահրի ընտրությունը, տեղին ու ոճական արվեստով կիրառությունը հոմանիշների նուրբ փոփոխություններով ցույց է տալիս, որ մենք գործ ունենք դասական կրթություն ստացած, լեզվական մշակույթի արվեստը տիրապետած մի մարդու հետ, որի մեջ ամեն զգացողություններից բարձրը հայոց լեզվի ներթափանցունքը ընկալելու զգացողությունն է։ Սվ արդարև Նղնիկ Կողբացու գրքույկը կարյալ մարդ զարմանում է, թե ինչպես մի քսանամյակում գրական լեզուն կարող էր բարձրանալ զարգացման այդպիսի աստիճանի։

Սեր ոսկեդարյան լեզվի քերականության ույշ մակարդակը իր օրինակելի կատարելությամբ կարելի է ուսումնասիրել Սղնիկի այս փոքրիկ երկով։ Արարատյան հայության ստեղծած լեզվի նյութական ու ոճական գանձերը Նղնիկը օգտագործել է աննախընթաց հարտարությամբ՝ մշակելով բանավիճելու, երևույթների էական կողմերը ամենասեղմ կերպով ներկայացնելու պատմողական ու քննադատական ոճ՝ յուրահատուկ հակադրություններով, շարահյուսական նուրբ կապակցություններով ու փոփոխություններով։ Մեր ոսկեդարյան լեզուն երկու հիմնական հասկանիչ ունի. որոշ թարգմանություններ կամ ինքնուրույն գործեր պարզունակ են. աչքի է զարնում լեզվի խոսակցական անկապակցությունը, շարույթների միմյանց հետ ունեցած տրամաբանական անհետևողությունը, Յուրաքանչյուր նախադասություն կամ կապակցություն մի առանձին միավոր է ներկայացնում, առանց մյուս միավորի հետ լեզվական, ուստի նաև տրամաբանական կապակցության. հիմն նույնիսկ այս վերջինը առկա է, սակայն լեզվի շարահյուսական

Անավորումը բացակայում է Այս գիտողությանը բացարձակորեն չպետք է հասկանալ: Համեմատելով Ս. Գրոց և Բյուզանդի լեզվի շարահյուսական իրողությունները:

Մի այլ խումբ գրքեր գրված կամ թարգմանված են հունարենի հետևողությամբ և շարահյուսորեն հարազատ չեն մեր լեզվի ոգուն: Դրանք լեզուն կամ արհեստականորեն խրթնացվել է և կամ թարգմանիչները հմուտ չլինելով հայերենին, կուրորեն թարգմանել են հունարենի շարահյուսությամբ. երկու դեպքում էլ այդ կարգի գրականության մեջ անցել են հայերենին խորթ անկանոնություններ, անվերծանելի նախադասություններ և արտահայտություններ, հայերենին խորթ շարահյուսական ձևեր:

Եզրիկի լեզուն բացարձակորեն զերծ է հիշյալ երկու թերություններից: Շարահյուսական միավորները իրար հետ կապված են տրամաբանական հետևողությամբ, քնական ու կենդանի թաղմադանությամբ, դրական լեզվին հատուկ վայելուչ շարահյուսությամբ, Եզրիկը գրելիս նկատի է ունեցել մինչև անգամ հայերենի բարենչությունը, կշռույթը և հնչերանգության համակարգը: Եզրիկի գիրքը շնչում է հայերենի վրա, Ժողովրդի կենդանի, հարազատ ու հարուստ խոսքը գրական մշակությամբ ու կազմակերպվածությամբ տվել է լեզվական մշակույթի զուլ-գործոց: Այս տեսանկյունով Եզրիկի գիրքը բացարձակորեն ինքնուրույն է և հայ հարուստ ու ծաղկած լեզվի անմեծ ու հավիտյան խոսույն վկան:

Երեք տարի է մնացել, որ լրանա հիշյալ դրքի հայտնարբման երկու հարյուր տարին. երկու հարյուր տարվա ընթացքում փորձ չի արվել այն աշխարհարար թարգմանելու: Պատմական զարմանալի պատահականությամբ է փրկվել այդ գիրքը. Էդատահականություն ենք ասում, որովհետև մինչև այժմ էլ միայն մի ձեռագիր կա աշխարհում, իսկ այդ ձեռագիրն էլ 1845 թվականից մինչև 1902 թիվը կորած էր համարվում: Այժմ այդ ձեռագիրը 1111 համարի տակ գտնվում է Երևանի Մատենադարանում: Եզրիկը ոչ միայն մինչև այժմ չէր թարգմանվել աշխարհարար, այլև չկա գիտական հրատարակություն: Առաջին հրատարակությունը լափազանց սխալաշատ է, մյուս հրատարակություններից լավագույնը Վենետիկի հրատարակությունն է, որը սակայն նույնպես զերծ չէ սխալներից:

Ներկա թարգմանությունը հրատարակված է բնագրի ղուգադրությամբ, ծանկալի կլինեք, եթե տողատակ բերվեին ձեռագրի բոլոր տարբերակները: Այս հրատարակությունը առաջին հրատարակության հետևողությամբ ներկայացված է հատուկ վերնագրե-

րով, որ ոգնում է բնագրական առանձին նյութերի զանազանմանը:

Դեռ ուսանողության առաջին տարիներից հատուկ սեր տածելով Եզրիկի այս գործի հանդեպ և նախանձախնդիր լինելով նրա անթերի հրատարակության գործին ու մանավանդ թարգմանությանը, կուզենեք այս թարգմանության առթիվ հաղորդել մեր մի շարք գիտողություններ, որոնք գուցե ապագայում օգտակար կլինեն կամ այս թարգմանության վերահրատարակության և կամ նոր թարգմանության համար: Եթե մեր արած մի շարք գիտողություններից միայն մի քանիսը ճիշտ լինեն և նպաստեն Եզրիկի այս սրբամատյանի ուղիղ հասկացմանը, մենք բարոյապես վարձատրված կլինենք: Չմոռանանք նաև, որ բարձր ենք դնահատում թարգմանի աշխատանքն ու հմտությունը: Այժմ բերինք մեր գիտողությունները:

Էջ 10. «Բազում արքա առաջ վասն նորին խնդիրս մեծամեծս արարին» նախադասության մեջ առաջ բառը պետք է թարգմանել իմաստուն, զիտուն, այլապես մնում է անհասկանալի: Համեմատելով 115 էջում գրված հետևյալ հատվածը. «Քանզի և ոչ տղայոյ ոք հաստատուն կերակուր տայ, և ոչ մեծամեծ խորհուրդս յայտնէ, և ոչ առաջ րանս խօսի, մինչև ի կատարեալ շափ հասակին հասանիցէ»: Առաջին օրինակի մեջ առաջ մնացել է նույնությամբ, ուստի պետք է հասկանանք՝ տարիքով մեծ, ոչ կրտսեր. իսկ երկրորդ օրինակի մեջ հետաքրքրող կապակցությունը թարգմանված է առաջ ալ մեծ խոսքեր կրենս, ուր մեծ խոսքեր կապակցությունը անհասկանալի է. պետք էր թարգմանել՝ ոչ էլ խորիմաստ (իմաստուն) խոսքեր է խոսում:

Էջ 11. Եզրիկի սրտ նմին օրինակի պարտ էր խնդրել որպէս զատ ինչ ի նմանէ, որպէս զանասունս ի մէջ օգոյ՝ որք ի նմա են և զատուցեալք ի նմանէ, թէ իբրև ի տեղուդ՝ որպէս ջուրք յերկրի» նախադասության մեջ զատ ինչ կապակցությունը փոխված է զատիչ բառով, որով և ամբողջ նախադասությունը աղավաղվել է: Եզրիկը ասում է. «Եթե հյուսն Աստծու մեջ էր, նրանից ինչ որ կերպով զատ էր, ինչպես անասունները օդի մեջ, որոնք նրա (օդի) մեջ են, բայց և զատ են նրանից, թե այնպիսի մի տեղում էր, ինչպես ջրերը հողի մեջ. այսինքն ջրերը հողի մեջ են, բայց զատված չեն նրանից, այլ ներծծված են նրա մեջ, ի դեպ նշենք, որ երկիր բառը այստեղ պետք է թարգմանվեր հող:

Էջ 12. «Որ անհնարին անօրինութեանն է» նախադասությունը բնագրում փոխված է սոր անհնարին անօրենութիւնն է. այսպիսի փոփոխությունը չի պատճառաբանված: Համեմատելով հետևյալ նախադասությունը՝ «Որ

անհնարին յիմարութեանն է» (էջ 111)։ Այսպիսի դարձվածքը գրաբարին հարազատ շքրաբանութիւն է և նշանակում է «միւր չեղած անօրէնութեանն է հատուկ» և այլն։ Պետք է նշել նաեւ, որ մեր բերած և թարգմանչի բերած ձևերի մեջ ու հարաբերականը ավելորդ է։ Իսկ այդ նույն տեղում ինչ-որ թյուրիմացութեան պատճառով բաժանելի բառը թարգմանութեան մեջ դարձել է անբաժանելի։

էջ 15. «Եւ զկէսն նորա լծող նոյնպիսի՝ յապականութիւն լինելոյ՝ բարւոք արարածոցն»։ Այս նախադասութեան վերջին մասը թարգմանված է «որպէսզի ապականեւ բարի արարածները», ստացվում է այնպէս, որ Աստված է ոչնչացնում բարի արարածները, մինչդեռ հեղինակի միտքն այն է, թէ ամբարխառնելու թողնել նույնութեամբ՝ ապականել լինելու բարի արարածներին համար։

էջ 18. «Նոյնպէս և յաստուածապաշտութեան յօրինակէ անտի ցուցանի չարութիւնն»։ Նախադասութեան մեջ յաստուածապաշտութեան փոխված է աստուածապաշտութեան ձևով և ամբողջ նախադասութիւնը թարգմանված է՝ «Աստվածապաշտութեան մեջ ալ անոր կերպէն երևան կուգա չարութիւնը»։ յաստուածապաշտութեան ձևը սեռական է և ոչ ներգոյական։ Ներգոյականով թարգմանութիւնը նախադասութիւնը դարձրել է անհասկանալի։ Ժիշտ թարգմանութիւնն է. «Աստվածապաշտութեան օրինակից (օրինակով) էլ երևում է չարութիւնը»։

էջ 20. «Պահանջէ դուստմն, յոր աւանդեցաւ նախադասութիւնը թարգմանված է. «կպահանջն այն ուսումը որ ավանդվեցավ իրեն»։ Եղևիկը բոլորովին հակառակ ձևով է արտահայտել իր միտքը. պահանջում է այն ուսումը, որին (տղան) հանձնվեց։

էջ 21. Եղևիկը գրում է. «Եթէ վերա ինչ հանեալ էր և մարդոյն շնորհեալ»։ Թարգմանիչը ներդրածական սեռի ստորոգյալը կրավորական է հասկացել և թարգմանել է կրավորական ձևով. «Եթէ անկե (նախանձորդեն) բան մը հափշտակված ըլլար և մարդուն շնորհված...», իսկ այս կրավորականն էլ հասկացվում է ընդոք նշանակութեամբ, որովհետեւ հափշտակողը մեղսեղում չկա, ուստի ամբողջ նախադասութեան նշանակութիւնը դժգոհանքով ամբողջ խոսքի առարկան անհայտացել է։ Հիշյալ նախադասութիւնը պետք է լինէր այսպէս. «Եթէ Աստուծոյ ղեռա ինչ հանեալ էր և մարդոյն շնորհեալ...»։ Այս կարգի նախադասութիւնների մեջ ենթակայի սղումը սովորական երևույթ է։ Այստեղ Աստված ենթակա է և անպայման պետք է հիշատակվի, որովհետեւ ամբողջ խոսքը վերարկում է նրան։

էջ 30. «Զինչ շար քան զօժ կապէ և ի նմանէ Բնորիակէ և ի սպանող զեղոց, որք ի նենգութենէ մարդկան կազմեցան, շն հասուցեալ և անդէն բուժէ»։ Այս նախադասութեան վերջին մասը թարգմանված է այսպէս. «...Եվ անկե կհանեն թյուրակե, որ կրումն, Լրբ մարդոց նենգութեամբ կազմված սպանող զեղերը ղեռ իրենց ղերը չեն կատարած»։ Եղևիկի այս նախադասութիւնը այդ միտքը չունի։ Պետք է թարգմանել հետևյալ ձևով. «... Նրանից (սօժից) թյուրակե է դուրս գալիս և մարդկանց հնարամտութեամբ կազմված մահացու զեղերից բուժում է անմիջապէս՝ ղեռ չհանցրած»։

Միևնույն էջի առաջին տողում գտնուել չարագործութեան պետք է թարգմանել չարագործ անուն կամ չարագործի անուն։

էջ 40. Նույնպէս և այլոց սակաւուց տանջանք՝ ածէ յերկիր և ի խրատ զբազումս, յորժամ գիպիցէ անմեղօք, և յորժամ գիպիցէ մեղաւորօք, որպէս ինքն միայն ճարտար գիտէ»։ Նախադասութեան վերջին մասը թարգմանութեան մեջ մնացել է անհասկանալի. օրինակ... «Այդ պատահի անմեղներուն, թե մեղավորներուն, ինչպէս ինքն միայն գիտէ»։ Պարզ թարգմանութիւնը վիճելի կտորի հետեւյալն է. «Երբեմն պատահում է (խրատում է) անմեղներով և երբեմն մեղավորներով, թե ինչպէս, ինքն է միայն ճարտարուն իմանում»։

էջ 42. «... Զի հանապաղ խեղդ ընդ անձն հոգւոց մարդոյն ղեն լինիցի։ Եւ արդ քան անդէն կապել կախարդացն զղեն, որպէս ասենն, և խեղդ ընդ անձն միշտ ոգւոց մարդոյն առնել...»։ Առաջին նախադասութիւնը թարգմանված է. «վասնզի ղեր միշտ խեղդելու աստիճան կենդն մարդուն հոգին»։ Երկրորդ նախադասութեան վերջին մեղ հետարքերով մասը գրեթէ նախորդի նման է. «և խեղդելու աստիճան կենդն մարդուն հոգին»։ Այստեղ անհասկանալին և թյուրիմացութեան տեղիք տվողը խեղդ ընդ անձն կապակցութիւնն է, որ նշանակում է պարանանձից (կապված), ապելի ճիշտ՝ օձիբից պարան, վզից կապ։ Հետ այդմ վերի նախադասութիւնը պետք է թարգմանել. «Միւսկողի ղեր միշտ մարդու հոգու օձիբին կապ լինի»։ Համեմատի՝ հետեւյալ նախադասութիւնը. «Բայց քանզի այսու իմն մեծարոյ երևի, ասայնորդք քչիւն իրեանց հնազանդեցելոցն, և խեղդ ընդ անձն արկեալ, ձղեն՝ ղեռսա ի խորխորատ» (էջ 57)։

էջ 54. «Զհիւզայն կարծիս, որովք յոյնք մոլորեցան, քաւական համարեցոցք առայնոց քանիցն յանդիմանութեամբ վճարել»։ Բերված նախադասութիւնը թարգմանված է՝ «Հշուլի մասին կարծիքը, որով հոյները մո-

որեցան, բավական համարենք նախնայաց խոսքերու քննությամբ հերքելու: Նախադասութեան սկզբի մասը ճիշտ է, անմեկնելի է մնացել վերջին մասը, որ պետք է թարգմանել այսպես. «Բավական ենք համարում ենք նախնիների խոսքերի հակադրությամբ վերջացնել»: Այդ երևում է ոչ միայն նրանից, որ գլուխը վերջանում է, այլև հաջորդող նախադասութեանից. «Իսկ պարսից կրոնը գտնողների դեմ պայքարի կմտնենք» Աստուծո շնորհներին ապավինելով:

Է 57. Այսու իմեք թարգմանված է այսպիսի վերաբերմունքով, այնինչ նշանակում է այստեղից հանել: Նույն էլում ծեխնողը ընդ անձն արկնել ձգեն...», վերևում արդեն բացատրեցինք, նշանակում է վիզնեբը պարան ձգած քաշում են և ոչ թե՛ սաստիկ ենդելով կենտեն:

Է 72. Անթարգմանելի է մնացել նաև ծղնիկի հետևյալ նախադասութիւնը. «Ձի է ի նոցանէ, որ զմեզ աշխատ առնէ, և է ինչ, որ մերումն վնասակար լինի», որ պետք է թարգմանել. «Նրանցից կան այնպիսիները, որ մեզ են վնասում (տանջում) և կան այնպիսիները, որ մեր ունեցվածքի համար են վնասակար լինում», մինչդեռ թարգմանված է. «Ձի առնոց մեջ կան, որ կենդեն և կան, որ կվնասեն»:

Հաջորդ 73 էլում ծղնիկը թվում է ընտանի և ապա վայրի կենդանիներին. վայրի կենդանիների թվում հիշված է նաև զառիմս բառը որ առն (վայրի ուխտար) բառի հոգնակի հայցականն է. չգիտենք, թե ինչ թյուրիմացութեամբ զառիմս ձևը դարձել է զառենք:

Է 85. «Որպէս ձիոյն՝ ի սմբակէն վարելոյն նշանակում է՝ ձիու սմբակով դռնիւնց կամ ձիու սմբակով քանդելոյ: «Ձիին՝ սմբակի քանդվածին» թարգմանութիւնը անիմաստ է: Այդպես էլ անհասկանալի է մնացել հաջորդ 86 էրի «Յորժամ ոտն կծիցէ կամ ձեռն», նշանակում է՝ երբ ոտքի տակը կամ ձեռքի տակը քոր է գալիս: Այս ըմբռնումը մինչև այժմ էլ կենդանի է հայ գլուղերում: Գոնե մենք առաջարկված թարգմանութիւնը շենք հասկանում. երբ ոտքը կծում կունենա կամ ձեռքը:

Է 88. «Դաս ինչ է դիւաց, որ ըստ լուսնոյ յայտնին»: Ըստ լուսնոյ յայտնին բաղադրված է՝ լուսնի նման կեայտնվին: Մենք ըստ լուսնոյ հասկանում ենք ոչ թե լուսնի նման, այլ՝ լուսնի երևալով, լուսնի հայտնվելով, իսկ յայտնին պետք է եղակի համարել. վերջին 6-ն հոգ է:

Է 89. «Եւ դայն ոչ գիտեն, թէ զօղոյն, որ ցայգ ուննու ի խոնաութենէ շուրջ, հասնալ շերմութեան ճառագայթից արեգականն, շթեցուցանէ ի բաց զտամկութիւնն»: Այս

նախադասութեան թարգմանութիւնը նույնպէս պակասավոր է. «Եւ չեն գիտեր, որ արեգակի ճառագայթներու շերմութիւնը հասնելով, շուրջը խոնաութենէն ուռած օղորդու կցայտեցնեն»: Ժիշտ թարգմանութիւնը հետեւյալն է. «Եւ այն չեն իմանում, որ արեգակի ճառագայթների շերմութիւնը հասնելով գիշերը շրերի խոնաութիւնից առած օդի տամկութիւնը հեռու է ցնդեցնում»: Այս նախադասութեան դժվար հասկանալիութիւնը կապված է հատկացուցիչի (զօղոյն) և հատկացալի (զտամկութիւն) շարադասութեան հետ, որոնք իրարից բաժանված են ամբողջ նախադասութեամբ:

Է 91. Եղնիկի պատճառաւորաց բառաձևը. «Եւ եթէ երկինք շրջիցին, զիա՞րզ զվառնայն և զայլոց աստեղաց պատճառաւորաց ասիցեն յաստեղատունսն մտանել»: Նախադասութեան մեջ պետք է հասկանալ պատճառ եղող, պատճառ հանդիսացող: Եղնիկը միտում է այն ըմբռնումը, ըստ որի «Յորժամ առիժն իցէ յաստեղատանն, թագաւոր ծնանելոց է... Եւ եթէ առիժն էր՝ պատճառ ծննդեանն թագաւորաց, ապա ոչ թագաւորի որդի թագաւոր լինէր, այլ ոչ ուրուք և դիպէր ծնունդ մտանելով առիժուն յաստեղատունն»: Հենց այս վերջին պատճառ բառից եղնիկը կաղմբել է պատճառաւոր, որ թարգմանված է ստեղծված:

Է 101. «Իսկ պղատունեանքն Աստուած և հիւզ և իդոս, որ առաջինն՝ նիւթ է, երկրորդն՝ առանձինն ինչ ուրուք»: Թարգմանութիւնը հետևյալն է. «Իսկ պղատունեանները Աստված նկատեցին և հյուսեն և իդոսը. առաջինը նյութ է, և երկրորդը՝ առանձնահատուկ բան մը: Նախադասութեան սկզբում ստորոգյալը պակասում է, և դա թյուրիմացութեան տեղիք է տվել. ոչ թե պղատունեանները հյուսեն ու իդոսը Աստված են նկատում, այլ երեք բան են ընդունում (դենն)՝ Աստված, հյուսն և իդոս: Պղատունի մոտ իդոս նշանակում է ձև, ուրեմն Պղատունը ընդունում է Աստված, նյութ և ձև, Հոնարենի Տեմոն (ձև) բառը եղնիկը շփոթել է Եմոն (հատուկ, սեփական) բառի հետ, ուրեմն առանձինն ինչ ուրուք=սեփական որևէ մեկին. սեփական՝ հատուկ և ոչ թե առանձնահատուկ բան մը:

Մեր անցողակի դիտումները ցույց են տալիս, որ կան նաև մասնակի բացթողումներ. օրինակ՝ Տայ ամենայնի կենդանութիւն և ինքն կայ լի և յանսպառ կենդանութեան ամբողջ տող ու կեն բաց է թողնված (էջ 3): Այդպես 47 էլում պակասում է բացահայտի զերեշտակաց, զգիւաց, զմարդկան բառերի թարգմանութիւնը: Զի թարգմանված նաև «Զի բանն ի յոյն լիզու յերկասին հարկանէ» (էջ 130):

Թարգմանիչը որոշ դեպքերում հերթել է ձեռագրի ընթերցվածները և պետք է ասել, որ միանգամայն ճիշտ է վարվել ու ճիշտ է թարգմանել բնագիրը: Ցանկալի էր, որ ամենուրեք հետևողական լիներ Այսպես՝ Բիսկեթ Կրաչի այն գործ է՝ զբոսարկուն առնել և ոչ արդյս և զարդս և կերպարան...», տպագիրը այս նախադասության և ոչ դարձրել է և ոչ միայն ու ազավաղել է Եզնիկի նախադասության իմաստը: Վերևում Եզնիկը հակադրվելու համար ասում է. «Ձի տեսանեմք զաշխարհս ի պէսպէս կերպարանս և ի դարդս և ի յարդս, ապա ուրեմն կերպարանաց և զարդուց արարիչ է Աստուած և ոչ բնութեանց: Իսկ ներքևում իբրև հակադրություն բերում է վերևի նախադասությունը. Եզնիկը հակադրում է և ոչ թն զուգադրում. ուրեմն միայն քաղաքականացնելով և պետք է հանվեր բնագրից (տե՛ս էջ 12): Մի ուրիշ օրինակ ևս. Եզնիկի ձեռագիրն ունի «Եթէ ասիցեն, եթէ ի լաւ (արար զանկերպարանս), զյարիսն որ լինին, պարտին խնդրել, թէ

ուստի՝ լինին, արդասիքն ոչ նույնպիսի մնացին, որպէս և էին, այլ ի լաւն դարձեալ, լաւք ևնթ նրենացին»: Արգասիքն բառից առաջ ավելացրած է ուրեմն, իսկ այլ բառից հետո՝ զի, Գտնում ենք, որ երկու լրացումներն էլ ավելորդ են. ոչ այդտեղ նշանակում է չէ, չէ՝ արգասիքը նույնպիսին լմնաց, այլ լավ դառնալով միայն լավ պետք է երեւալ: Ի դեպ թարգմանիչը երեւել քայի ժամանակը խախտել է, ուստի իմաստը ճիշտ չէ արտահայտվել (էջ 14): Բազմաթիվ են այսպիսի կամայական հավելումները, որոնք մի առ մի այտուեղ հիշատակելը դուրս է մեր նպատակից:

Այս թուուցիկ քննությունը մի ավելորդ անգամ ևս ապացուցում է, որ Եզնիկի բնագիրը սպասում է իր քննական հրատարակությանը, և որ եղած հրատարակությունները սրանից հետո չեն կարող մեր բանասիրության պահանջները զոհառնել: Իսկ ինչ վերաբերում է նոր թարգմանությանը, ապա այդ պետք է կատարել քննական հրատարակությունից հետո կամ զուգընթացաբար:





Ս Տ Ե Փ Ե Ն Ո Ս Պ Ե Լ Ը Ս Ե Ն Յ Ը Ն

(1837—1889)

(Մտնված 70-ամյակի տարիվ)



Ստեփանոս Պալասանյանը ժԹ դարի հայ հասարակական առաջավոր գործիչներից մեկն է։ Հայ նոր մատենագրության և մանկավարժության առաջին մշակների պայծառ խմբի լավագույն ներկայացուցիչներից մեկը՝ մեր ազգային մշակույթի անդաստանի ժիր մշակներ հալատուր Արուստանի, Ստեփանոս Նազարյանցի, Միքայել Նալբանդ-

յանի, Գարրիել արքեպիսկոպոս Այվազյանի, Վահան վարդապետ Բաստամյանցի, Սմբատ Շահադիզի, Բաֆֆու և ուրիշների կողքին։ Սրանք և իրենց առաջադեմ գործակիցներն էին, որ հերկեցին մեր մանկավարժության խոսքի հոգը, պատմագիտությունը դրին գիտական հիմքերի վրա, մշակեցին և արդիական ապրող լեզվի քոլոր տվյալներով օժտեցին մեր նոր գրական լեզուն և ցանեցին սաղմերը մեր արդի մանկավարժության, հայագիտության, գրականության, մի խոսքով ամբողջ հայ մշակույթի։

Ստեփանոս Պալասանյանը եղել է մեծ մանկավարժ ու վաստակավոր դաստիարակ։ Նա, տարիներ շարունակ, մեր մտավորական գործիչներից շատերի պես, ցուպը ձեռին թափառել է երկրից երկիր և վերապես հաստատվել Ս. էջմածնում։ Նա իր աստանդական կյանքի պայմաններում իսկ կարողացել է արտադրել մի շարք արժեքավոր աշխատություններ։ Բազմակողմանի է եղել նրա գրական գործունեությունը. նրա քեղմնավոր գրչին են պատկանում մի շարք հրապարակախոսական, քննադատական, լեզվական և պատմաբանական գործեր։

Ստեփանոս Պալասանյանը ծնվել է 1837 թվականին Մուղավիայում, Ռումիսիայի այժմյան Բոտոշան քաղաքում։ Այդ քաղաքը ժամանակին եղել է հայաշատ, ունեցել է մի շարք հայկական եկեղեցիներ, որոնցից դեռ կանգուն են Ս. Երուրդություն (Ժժ դար) և Ս. Աստվածածին (ԺԴ դար) եկեղեցիները։ Այժմ այդ քաղաքում ապրում են մի քանի տասնյակ ռումինախոս հայ ընտանիքներ միայն։ Եկեղեցիներին կից եղել են հայկական վարժարաններ։ ԵԺԹ դարուն Մուղավիո մեջ գրեթե ամեն հայ եկեղեցական համայնք ուներ նաև հայկական վարժարան։ Հայտնի էր, որ են այսպես Ռաշի Գարադաշ վար-

ծարանը, Ռոմանի Սողոմոնյան վարժարանը, Ֆոքշանի, Սուշկայի, Բոտոշանի, Տերկու-Օքնայի, Բուքրեշի և այլ դպրոցները, որոնց շենքերը այսօր ալ տակավին կանան» (Վազգեն ժայռագույն վարդապետ Պալեյան, «Էքսթրանս», 1948 թ., № 1—2, էջ 67)։

Ահա այդ շրջանում, Բոտոշան քաղաքի վարժարանում, իր սկզբնական կրթությունն է ստացել Ստեփանոս Պալասանյանը մինչև 15 տարեկան հասակը։ 1852 թվականին հորը՝ Հովհաննեսի մահից հետո, պատանի Ստեփանոսը այլևս չի կարողանում շարունակել իր ուսումը։ Սակայն ուսման ծախսվել բորբոքում է իր հոգին։ Նույն տարին, Բոտոշանի ազգային հոգաբարձության միջնորդությամբ, որպես անվճար աշակերտ, ընդունվում է Փարիզի Մուրադյան վարժարանը։ Այդ շրջանին Մուրադյան վարժարանի ղեկավարներն էին Սարգիս վարդապետ Թեոդորյանը և Գաբրիել վարդապետ Այվազյանը, որոնք որոշ տարակարծություններ ունեին վենետիկի Միսիթարյան միաբանության հետ։ Այդ տարակարծությունների հետևանքով, վերոհիշյալ վարդապետները, իրենց համակիր ուսուցիչների և աշակերտների հետ, թողնում են վարժարանը և հեռանում։ Դրանց մեջ էր և Ստեփանոս Պալասանյանը։

1855 թվականին Պալասանյանի ուսման վարձքի համար Գաբրիել վարդապետ Այվազյանը իր ընկերների հետ դիմում է Բոտոշանի ազգային հոգաբարձության, որպեսզի ազգային գանձարանից 3000 ֆրանկ վճարվի նրա երկու տարվա ուսման և ապրուստի համար։ Հետագայում Պալասանյանը վերադարձնում է այս գումարը։

1858 թվականին Պալասանյանը իր ուսումն ավարտելով վերադառնում է իր ծննդավայր Բոտոշան քաղաքը։

Գաբրիել վարդապետ Այվազյանը, Ֆրանսիայից գնալով Ռուսաստան, 1857 թվականին Թեոդոսիայում հիմնում է հայկական վարժարանը։ Նորաբաց այս դպրոցի համար ուսյալ մանկավարժներ էին հաղկավոր և Գաբրիել վարդապետ Այվազյանը իր շուրջն է համախմբում իր նախկին աշակերտներին։

1858 թվականին Պալասանյանը Գաբրիել վարդապետ Այվազյանի կողմից հրավիրվում է հայկական վարժարանի ուսուցչության։ Այդ օրվանից էլ սկսվում է Պալասանյանի մանկավարժական բազմաբնույթ գործունեությունը։ Նա այդ վարժարանում ուսուցչություն անելիս միաժամանակ զբաղվում է գրականությամբ և աշխատակցում ռեֆասյաղ աղավինի թերթին։

1861 թվականին Պալասանյանը տեղափոխվում է Նոր-Նախիջևան, որն այդ ժամանակ խոշոր հայաշատ կենտրոն էր։ Այդ տեղ Պալասանյանը իր երկու ընկերների հետ բացում է մի նոր ազգային վարժարան։ 1863 թվականին Պալասանյանը տեղափոխվում է Թիֆլիս, իր հետ տանելով գիտություն մեծ պաշար և աշխատանքային փորձառություն։ «Քաջ հայկաբան Այվազյան արքեպիսկոպոսի աշակերտներից մինը լինելով, Պալասանյանն յուր անմոռաց վարժապետից ժողանգել էր մի վառ սեր ղեպի ազգային լեզուն, պատմությունն ու գրականությունը, մի զեղեցիկ ոճ ու նուր ճաշակ» («Արձագանք», 1889 թ., № 7, էջ 102)։

Թիֆլիս տեղափոխվելով, սկզբում երիտասարդ մանկավարժ վարժապետը մասնավոր դասեր է վերցնում տեղի հայ ընտանիքներում։ Սակայն իր համեստության, գիտության և նվիրված աշխատանքի շնորհիվ շատ շուտով նա ճանաչվել է դատնում ամբողջ քաղաքին։ Նույն թվականին նա հրավիրվում է ներսիյան ճեմարան և նշանակվում հայոց լեզվի, ֆրանսերենի, հայոց պատմության և գրականության ուսուցիչ։ Այդ օրվանից Պալասանյանի առջև բացվում է գործունեության լայն ասպարեզ։ Պալասանյանը, իբրև հուշակավոր հայկաբանների աշակերտ, շուտով հայտնի է դառնում ազգային-հասարակական խնդիրներով զբաղվող շրջանակներին։

Հայտնի դերասան Գևորգ Զմշկյանը, որ միաժամանակ զբաղվում էր գրականությամբ և հասարակական գործունեությամբ, իր ձեռն հիշատակարանը գրքում գրում է, թե ինչպես մի խումբ հասարակական գործիչներ հիմնում են «Մշակ»-ը և աշխատանքը բաժանում իրենց մեջ. «Աշխատությունը բաժանեցինք մեր մեջ այսպես՝ առաջնորդող հոգվածները զխաղաղապես վերաբերում էին Գրիգոր Արծրունու աշխատության, որ պիտի կոչվեր խմբագրապետ, քաղաքականը՝ Իլմալիլյանին, ներքին տեսությունը՝ Շահվերդյանին, ֆեյետոնը՝ Ամերիկյանին, բանասիրականը՝ Պոռյանին և դատաստանականը՝ ինձ։ Բացի այդ, մենք միաձայն որոշեցինք հրավիրել Պալասանյանին լեզվի վերա հսկելու համար...» (Գ. Զմշկյան, «Իմ հիշատակարան», էջ 110)։

Կարճ ժամանակում Պալասանյանը տիրապետում է արեւելահայերենին։ Արարատյան լեզվի քաղցրությունը, համն ու հոտը առաջին անգամ Պալասանյանը առնում է հալատուր Արուսյանի «Վերջ Հայաստանի» անմահ ստեղծագործությունից։ Արուսյանը առաջինն էր, որ Արարատյան քաղաքին

քաղաքացիություն տվեց, այդ լեզվի քաղցրությամբ համակեց բոլորին և Քանաքեռի արարատահայաց բարձունքից հայրենասիրական հրաքորքով խոսքերով, իր հասկանալի պարզ ու քաղցր ոճով հրդեհեց մարդկանց սրտերը: Ահա այդ մարդկանցից մեկն էր Ստեփանոս Պալասանյանը: Նա ոչ միայն տիրապետեց արևելահայերենին, այլև սկսեց մշակել և կատարելագործել այն: Նա Վրաստանից աշխարհաբար լեզվի մի ճեքականություն, որ առաջին անգամ հրատարակվեցավ պր. Արզար Հովհաննիսյանի ծախքով և մեծ օգուտ տվավ մեր դպրոցներին: Այն ժամանակ Պալասանյանի հայոց քերականությունը գրեթե միակն էր ուսարանակ հայերիս մեջ և հայ երիտասարդները միայն դրանով էին ծանոթանում աշխարհաբարի կազմության և ոգուն (Արժապան, Թիֆլիս, 1889 թ., № 7, էջ 102): Պալասանյանի աշխատության վերնագիրն է Շվեդհանուր տեսությունն արևելյան նոր գրուր լեզուի հայոց, հրատարակված 1878 թվականին: Այդ աշխատության առաջաբանում հեղինակը հայտնում է, որ ինքը օգտվել է նաև Հ. Արսեն Այտրեյանի «Քննական քերականություն»-ից և համեստաբար ասում է. «...Մեր միտքը չէ ամենեին քերականություն գրել. այդ հանդգնությունը հեռու է մեզանից, միտ դնելով այն դրություն, որի մեջ գտնվում է մեր մանուկ լեզուն: Մեր դիտավորությունը եղել է միայն լեզվի գլխավոր ու ամենասովորական ձևերը մեկտեղ հավաքել. գուցե այս փոքրիկ աշխատությունը հորդոր լինի ավելի մանրամասն դիտողություններ գրելու նոցա՝ որոնց քաղցր ու սիրելի է մայրենի լեզվի հառաջադիմությունը»:

Պալասանյանը հրատարակել է նաև «Գործնական քերականություն»:

Ստեփանոս Պալասանյանը 18 տարի ներսիսյան դպրոցում ուսուցչություն է անում, դասավանդելով հայերեն, ֆրանսերեն, հայոց պատմություն, ընդհանուր ազգաց պատմություն, հայ գրականություն: Միևնույն ժամանակ Թիֆլիսի Գալանյան օրիորդաց դպրոցում հինգ տարի ծրի դասավանդում է, 1869—1874 թվականներին, որի «Հիմնադիր» անունն էին տալիս նրան: Թիֆլիսում օրիորդաց այդ դպրոցը բացում են Ստեփանոս Պալասանյանը և մի խումբ այլ երիտասարդներ, առաջնորդ Մակար արքեպիսկոպոսի հաճությամբ, 1869 թվականի հունիսի 17-ին:

Պալասանյանը հարգված էր հայ մտավորականների շրջանում, որպես լուսամիտ, եռանդոտ, ներդրամիտ, աշխատասեր, համեստ և պարտաճանաչ մի անձնավորու-

թյուն: Երևանի Գրականության և արվեստի թանգարանում Մ. Բարխուդարյանի ֆոնդում պահվում է մի անտիպ բովանդակալից հոդված, որը գրել է մեծանուն քանաստեղծ և Գեորգյան ճեմարանի երկարամյա ուսուցիչ Հովհաննես Հովհաննիսյանը: Այդ հոդվածը քանաստեղծը գրել էր Մոսկվայի մի ուսանական թերթում հրատարակելու համար, սակայն մնացել է անտիպ: Հոգվածը մեծ լույս է սփռում Ստեփանոս Պալասանյանի կյանքի ու գործունեության վրա: Հովհաննիսյանը, նկարագրելով Պալասանյանի բնավորությունը, գրում է. «Հանգուցյալ Պալասանյանը մի լուրջ և մտախոհ անձնավորություն էր, որ սակայն մինչև յուր կյանքի վերջը պահպանում էր հազվագյուտ հոգու պարզություն, մի տեսակ մանկական միալրտություն, դյուրահավատություն, որ հաճախ նորա պաշտոնակիցներին բազմատեսակ քարեսիրտ կատակների տեղիք էր տալիս հանգուցյալի վերաբերությամբ: Այսպես, օրինակ, շատ հեշտ էր Պալասանյանին հավատալ տալ: ամենաանակնկալ իրողությանց և նորա հավատալուց հետո քավականին դժվար էր լինում համոզել, որ նորան խաբել են: Երբեմն էլ, կարծես թե անցած փորձերից խրատված, չէր կամենում հավատալ այն լուրերին, որ նրա ընկերները հաղորդում էին կատարված իրողությանց վերաբերությամբ: Ահա ձեզ մի այլ հատկություն (բացի նորա համեստությունը), որ նույնպես հազվագյուտ էր մեր մեջ» (Գրականության և արվեստի թանգարանի արխիվ, Մ. Բարխուդարյանի ֆոնդ, № 614):

1881 թվականին Գեորգ Գ. կաթողիկոսը, Գեորգյան ճեմարանի դասախոսական կազմը համալրելու համար մտավորական հմուտ մանկավարժներով, Ստեփանոս Պալասանյանին հրավիրում է Ս. էջմիածին: Պալասանյանը 8 տարի Գեորգյան ճեմարանում դասավանդում է հայոց պատմություն, ֆրանսերեն, 1883 թվականին, ճեմարանի ուսուցչական կազմը և երախտագետ աշակերտները, ճեմարանի դահլիճում տոնում են Պալասանյանի մանկավարժական գործունեության 25-ամյա հոբելյանը և այդ առթիվ Գամառ-Փաթիպան նրան նվիրում է «Հայ վարժապետ» վերնագրով մի քանաստեղծություն: Հինգ տարի հետո, 1888 թվականին, Գեորգյան ճեմարանը այս անգամ տոնում է Պալասանյանի մանկավարժական գործունեության 30-ամյա հոբելյանը: Կարճատև հիվանդությունից հետո, Պալասանյանը 1889 թվականի փետրվարի 19-ին, մեր գրի ու գրականության հանճարեղ ստեղծիչ Մեսրոպ Մաշտոցի վախճանման տարեդարձի օրը, խորհրդավոր զուգահեռությամբ, կնքում է

իր մահկանացուն, Հայ մանկավարժական և գրական աշխարհը կորցնում է իր անխոնջ մշակին, Մի պայծառ աստղ է թռչում դեպի հավիտենականություն հայ գրականության երկնակամարից, թողնելով նրա վրա իր անաղարա և ինքնուրույն հետքը:

«Արարատ» ամսագիրը նկարագրում է Պալասանյանի թաղումը: Մեջ ենք բերում մի փոքրիկ հատված, ցույց տալու համար, թե ինչքան սիրված ու ժողովրդական մարդ էր Պալասանյանը, ինչքան հարգված մանկավարժ. «Ամսիս 20-ին, ժամը 4 կեսին, հանգուցյալի մարմինը բերվեցավ իր բնակարանից Ս. Գայանեի վանքը՝ հանգուցյալի սգավոր այրիի, դստեր, բաղմամբիվ հոգևորականության, ճամարանի տեսչի, ուսուցչական խմբի և խոռոն բաղմության ուղեկցությամբ: Ծանապարհը, որով բերում էին հանգուցյալի մարմինը, անցնում էր ճամարանի բակով: Այդտեղ կանգ առավ հանդիսավոր զնացքը և հանգուցյալի նախկին աշակերտ, այժմ ճամարանի վերակացու՝ Կ. Տեր-Մկրտչյանը մի քանի սրտարուխ խոսքեր ուղղեց դեպի սիրելի վարժապետի դիակը: Հետևյալ օրը՝ ամսիս 21-ին, առավոտյան 11 ժամին հանգուցյալի մարմինը նույնպիսի հանդիսով հանձնվեցավ հողին Ս. Գայանեի վանքի բակի՝ Տուտիս-արևելյան կողմում: Դագաղի վրա՝ Տաճարում մի պատշաճավոր ճառ արտասանեց Սինոդի անգամ գերաշնորհ Սարգիս սրբազանը, իսկ գերեզմանի վրա՝ ճամարանի կողմից՝ պատկանելի ուսուցիչ պր. Մ. Պալասանը: Սրտաշարժ էր տեսնել ինչպես հանգուցյալի աշակերտներից մի քանիսը իրենց ձեռքով ի պատիվ վարժապետի գրած դամբանական ճառերը թաղեցին նրա գերեզմանում: Հանգուցյալի վրա դրվեցին մի քանի պսակներ՝ որոնցից աչքի էին ընկնում մանավանդ երկուսը հետևյալ մակագրություններով. «Ծնված արանք յուր բազմերախտ մշակին՝ Ստեփանոս Պալասանյանին և «Գևորգյան ճամարանի ուսանողները իրենց սիրելի վարժապետին» (Ե. Մ., «Արարատ», 1889 թ., էջ 125—128):

Ստեփանոս Պալասանյանը վախճանվեց մի այնպիսի հասակում, երբ դեռ նա ստեղծագործական վերելքի մեջ էր: Սակայն, չնայած նրա կյանքը երկարատև չեղավ, բայց եղավ արդյունաշատ ու բեղունավոր, ևս մեծ արդյունք տվեց թե՛ գրականական և թե՛ մանկավարժական այն ժամանակի համար փշալի ասպարեզում: Մանկավարժական ասպարեզում նա հայտնի էր որպես մուտ, բարեխիղճ և փորձառու ուսուցիչ, որ եղ որպես արուեստ ուսուցանէր, այլ իրեն զհոգի առաքելաբար աշակերտելոցն տալիս: Իր գրական գործունեությամբ Պալասանյանը

յանը մեծ ազդեցություն թողեց հայ աշխարհիկ լեզվի զարգացման գործում:

Պալասանյանի սրտին մոտիկ էին բոլոր այն շարժումները, որոնք ուղղված էին իր ժողովրդի բարօրությանը, հոգևոր և նյութական վերելքին: Հերիք էր, որ համոզվեր որևէ ձեռնարկի նպատակահարմարության այդ ուղղությամբ, նա այնտեղ էր իր կարելիություններով: Պրա համար էլ իր ժամանակի հայ կյանքի բոլոր դրական էջերում կա Պալասանյանի անուշը:

Որպես հասարակական գործիչ, Պալասանյանը իր նպատակն է բերել Թիֆլիսի հայ թատերական գործին, հմրագրում և անձամբ թարգմանում էր պիեսներ, նրա թարգմանած պիեսներից մեկն էր Վ. Հյուգոյի «Էռնանիս»-ն, որը երկար ժամանակ ներկայացվում էր Թիֆլիսի հայկական թատրոնում:

Պալասանյանը գրել է սկսել դեռ ուսանողական շրջանից, երբ թղթակցում էր «Մասսաց աղավին» հանդեսին: Թիֆլիս գալով եռանդով աշխատակցում է «Կոռնկ»-ին, «Մեղու» Հայաստանի»-ին, իսկ «Մշակ»-ի մեջ բանասիրական բաժնի ունեցող Սակայն նա իր այդ գրական գործունեության մեծագույն մասը նվիրեց Արգար Հովհաննիսյանի «Փորձ» ամսագրին, որի ամեն մի համարը զարդարված էր նրա գրչի գեղեցիկ արդյունքներով, «Գրիչ» կնիքներով կամ անստորագրի: Ոչ մի հոգվածում ընթերցողը չի կարող գտնել գեթ մի տող, որտեղ Պալասանյանը իր մասին խոսած լիներ: «Նա, զգալով յուր ուժը, համեստ էր: Այդպես է լինում ամեն մատենագիր, որի միտքը զարգացած, գրիչը բեղմնավոր է և նպատակն աղնիվ: Պալասանյանը միտ ուներ հայ ընթերցողին տալու հարուստ պաշար, և նա յուր գրիչը գործ էր ածում ժողովրդի միտքը լուսավորելու համար...» («Արձագանք», 1889 թ., № 7, էջ 102):

Զենք սխալվի եթե ասենք, որ այն ժամանակ նայրանգյանից հետո ոչ մեկ ազգային հեղինակ արևելահայերենը չհասցրեց ճշմարտության, վախճանության ու սահունության այն աստիճանին, որին հասել էր այն Պալասանյանի գրչի տակ:

Ահա թե ինչ է գրում Հ. Հովհաննիսյանը իր ուսանողության շրջանից կադարյան ճամարանում. «Մենք կարգում էինք «Փորձ»-ը ազահույթամբ. մեր սիրելիներն էին Պողոսյանց, Գ. Բարխուդարյանց և Պալասանյան, մանավանդ Պալասանյան: Առաջինը ոգեորում էր մեզ իրեն հայ վիպասան, իրեն մի երկրորդ Արտավազ, որ այդ ժամանակ իմ կուռքն էր. երկրորդը բորբոքում էր մեր երևակայությունը հայ գրականության եվրո-



ԴԵՐԵՆԻԿ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ «ՀԱՅԱՍՏԱՆ» ԱԼՖՈՄԵՐԸ

Դերենիկ եպիսկոպոսի հրատարակած ալբոմների շարքը յոթի է հասած, որն զգալի ավանդ է հայագիտական-գեղարվեստական հրատարակության շարքում։ Այս շարքը չի էլ ամբողջանալու, որովհետև մեր Հայրենիքը հարուստ է հնություններով, իսկ մեր վերածաղկող Մայր Հայրենիքը գեղեցկանում է որավոր սիրալի նվաճումներով։

«Հայաստան» ալբոմների շարքը քաջվում է «Ուղեորական» ալբոմով (1954 թ.), Այն կազմված է սրբազանի 1953 թվականին Հայաստանում կատարած ուղևորության ժամանակ առնված լուսանկարներից և Հայաստանի հնությունները ներկայացնող թանգարանային նկարներից։ Ալբոմը 24X16 սմ. ծավալով է, ինչպես են իր բոլոր հաջորդները, բայց բովանդակությամբ այլազան, նկարները տպված են մի էջում, հաճախ՝ մեկ էջում երկուսը։ Դրանց շարքը քաջվում է Մասիսների շատ հաջող մեկ լուսանկարով, կենտրոնում խորհրդանշական բարդիները, լայնացող Արարատյան դաշտը, որի մշուշոտ հեռուն փակվում է զույգ Արարատների վեհափառ սպիտակությամբ։ Հաջորդում է Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարի նկարը՝ առնված հարավ-արևելքից։ Ալբոմում տեղ են գտել նաև եկեղեցական ու աշխարհական աչքառու դործիչների նկարները, թանգարանային իրեր, ճարտարապետական կոթողներ, բնության տեսարաններ, Հայրենիքում ապրող հայ ժողովրդի մտավոր ու նյութական նվաճումները հատկանշող տեսարաններ։ Ալբոմի կազմության և նկարների ընտրության մեջ դիտելի է հայրենասիրություն, եկեղեցասիրություն, նուրբ ճաշակ և գեղագիտական հասկացողություն։ Սրբազանը այդ բոլոր տեսնել է իր աչքով, բարախուն սրտով ապրել դրանց հեռավոր ու մոտավոր կերտողների հույզն ու հեքը և փափագել է դրանք լույս ճանաչման հանել՝ իր զգացումներին՝ մասնակից դարձնելու համար տարագիր սփյուռքահայերին։

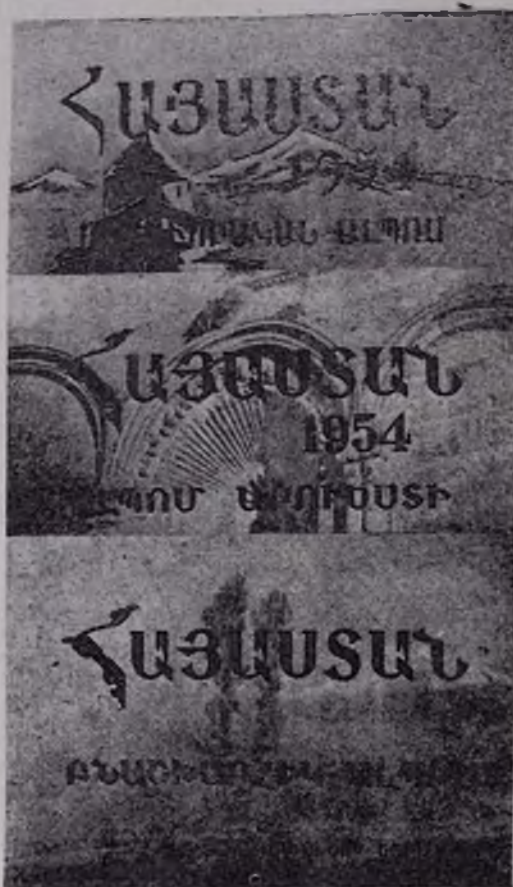
Նրանց փոխանցելու համար այդ տեսարաններից քաղված իր յոթը հուզումը և անպատում հրճվանքը։

Նույն ժամանակներում է մարմին առնում նաև «Արվեստ» ալբոմը։ Սա էլ ծնունդն է նույն մտքին՝ խանդավառել արտասահմանի հայությանը Մայր Հայրենիքում կատարված արվեստի նվաճումներով։ Ալբոմում տեղ են գտել Երևանի Պետական թանգարանի և Պատկերասրահի որոշ լուսանկարներ, որոնք պատմական հնություն ունեն։ Այս ալբոմը տասնպատիկ ավելի ճոխ կլինի, եթե այսօր կազմվեր, որովհետև Պետական թանգարանը և Պատկերասրահը վերջին տարիներին հարստացել են հնագիտական, գեղարվեստական և նկարչական արժեք ներկայացնող նոր նյութերով։

Ալբոմի առաջին մասում տեղ են գտել քանդակագործության, ոսկերչության, ասեղնագործության, դրամագիտության, կավարվեստի ընտրված նմուշներ, որոնք տարածվում են ավելի քան երկու հազարամյակի վրա և հավաքվել են Սովետական Հայաստանի ալեալ պատմական վայրերից։

Պատկերասրահի նմուշները գալիս են հայ մեծագույն քանդակագործների և նկարիչների շնորհալի մատեններից և հանճարեղ ուղեղից։ «Արվեստ» ալբոմում տեղ ունեն Ա. Սարգսյանի, Ս. Ստեփանյանի, Ն. Նիկողոսյանի, Հ. Ալվազովսկու, Վ. Սուրենյանի, Գ. Բաշինջադյանի, Հ. Զարգարյանի, Գ. Գյուրջյանի, Դ. Նալբանդյանի, Մ. Սարյանի և ուրիշների կտավներից նմուշներ իրենց լավագույն արտադրություններով։ Նկարները տպված են փայլուն թղթի վրա և միազույն են, ինչ որ որոշ մի պակաս է գեղարվեստական նկարի վերատպման գործում։

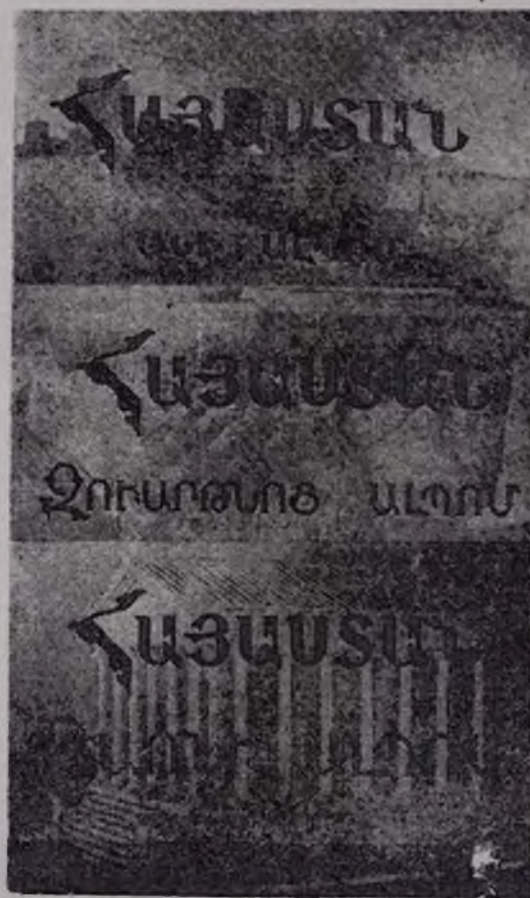
Երրորդ «Նշանշանաբեր» ալբոմն է, որի բովանդակությունը կազմված է 1955 թվականին կրկին Հայաստան տրված այցելության առթիվ առնված և ձեռք բերված լուսանկար-



ներից, ինչպես այլո՞ւմի տիտղոսն էլ ցույց է տալիս, այս անգամ շեշտը դրված է առհասարակ հայրենի բնության վրա և այդ հարգատ րնության գրկում ապրող ժողովրդի երջանիկ առօրյային, ինչպես նաև այդ բոլորից վեր մենավոր բարձունքներին, անտառախիտ հովիտներին աղոթքի պես բացված մեր ավերակ կամ կանգուն վանքերին:

Ընդ որ նկարների ներքևում կան դիպուկ բացատրություններ, որոնց մեջ զգացվում է հայրենասերը և արվեստը սիրող եկեղեցականը: «Արարատը՝ Հայոց աշխարհի դաշտերուն հսկող», «Արարատը՝ իր մենության մեջ Աստուծո նալոդ», «Հայաստան՝ իր լեռներու խնկարույր խորհուրդի մեջ», «Սևանը՝ հսկումի մեջ», «Սևանը՝ խոռվքի մեջ», «Հայոց աշխարհի ժայռերը՝ ապաստան հայ ժողովուրդին», «Ծորենի արդունարներության վկայություն մը», «Հուլիսի այգեկույթը», «Արենույները Սաղկաձորի մեջ. պիտի հասնենք կատարիդ», «Իրենցն է ուրախությունը, երջանկությունը, վայելքը հայրենի բնությունն» և այլն:

Զորրորդը «Անի» ալբոմն է՝ ամբողջությամբ նվիրված միջնադարյան Հայաստանի ծաղկուն մայրաքաղաքի ավերակներին: Տիտղոսաթերթի ֆոնը ներկայացնում է Անիի պարիսպներից մի տեսարան: Այլո՞ւմը ծրագրված է նախորդի հետ միասին, իհարկե, այդ ալբոմը լի սպառում պատմական Անին իր բոլոր երեսներով, բայց տալիս է բավական ընդարձակ մի գաղափար այնտեղ ծաղկած ճարտարապետության, արվեստների և միջնադարյան հայ քաղաքների կյանքին վերաբերյալ, ինչպես սրբազան հրատարակողն է նշում, այլո՞ւմի նկարները առնված են «1905—1915 տարիներուն պրոֆ. Ն. Մառի կատարած պեղումներու ժամանակ ճարտարապետ Թորոս Թորամանյանի և լուսանկարիչ Արամ Վրույրի կողմից: Պատկերները իրենց բնատիպով կգտնվին Երևանի Պետական պատմագիտական թանգարանին մեջ, Մասնավոր խնամքով անոնց ներկա վերաբրտարությունները աղնվորեն տրամադրեց մեզի թանգարանի տնօրեն և Երևանի համալսարանի դասախոս պրոֆ. Կարո Ղաֆադարյանը»:



«Անի» արքայի հրատարակության մեկնանալն են հանդիսացել հալեպաքանակ տեր և տիկին Սուտեն Գալենտերյանները:

Ուշ ստացանք «Հայաստան» արքայների հինգերորդը՝ «Ձեռագրաց արքում»-ը: Այն ունի նույն լափերը, ինչ որ իր նախորդները: Հրատարակված է Սիդնեյում բնակվող Հարություն Ակինյանի ծախքովը, սփյուռքահայությունը հաղորդակից դարձնելու «անասելի» գրկանքով ու տառապանքով գրված մեր պատմության ու արվեստի թանկարժեք գանձերին:

Պատկերազգրքն ունի 3 էջանոց խիստ համառոտ մի բացատրագիր, որը խոսում է Երևանի Պետական մատենադարանի կազմավորման, տարված աշխատանքների և մատուցած ծառայությունների մասին: Պատկերազգրքում տեղ գտած նմուշների բնագրերը բոլորն էլ պահվում են Երևանի Պետական մատենադարանում: Պատկերները դասավորված են ժամանակագրական կարգով:

Թուղթը ընտիր է: Խնամքով տպագրված են նկարները, բոլորն էլ սև: Այդտեղ են «էջմիածնի Ավետարան»-ի կազմի նկարները, այսպես կոչված Լազարյան ձեռագրանի 887 թվականին գրված Ավետարանի ձեռագրի նմուշները, Մուղնիի Ավետարանի մանրանկարները (ԺԱ գար), Նարեկի հնագույն ձեռագրի մի նմուշ (1173 թ.), Մշո ձառերտիրից (1205 թ.), Հաղբատի Ավետարանից (1211 թ.), Թարգմանչաց Ավետարանից (1232 թ.), Սկեռալի Ավետարանից (1288 թ.), Կեռան թագուհու Ավետարանից (1287 թ.), Հեթում Բ-ի ձառնցից և Աստվածաշնչից (1288, 1295 թ. թ.), Ծառի Նշեցու Ավետարանից (1318 թ.) ընտիր էջեր:

Այլուր հայկական տառածների, տարադների, զարդագրերի, տեսալի և դաշտալի տեսարանների գողտրիկ նմուշների մի հավաքածու է և ներկայացնում է մի մասը արվեստի այն անսպառ գանձերի, որոնք խնամքով ամբարված են Երևանի Պետական մատենադարանում: Պատկերազգրքը իսկապես որ ծառայում է իր նպատակին՝ արտասահմանի գորշ առօրյայում զորավիգ և մխիթարություն հանդիսանալու նժգեհ հայուն և նրան հպարտություն, ապրելու և տեսնելու կորով ներշնչելու՝ ի տես իր փառավոր անցյալի և պայծառ ներկայի:

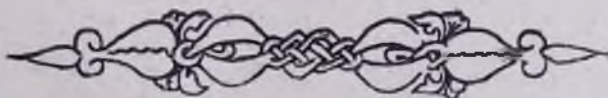
Վեցերորդ այլուր ամբողջապես նվիրված է Զվարթնոցին, Կազմի առաջին երեսը

Զվարթնոցի արծիվն է, որն իրեն ֆուն է ծառայում տիտղոսին: Այլուր կազմված է 1957 թվականին պրոֆ. Կարո Ղաֆադարյանի հրատարակչին տրամադրած լուսանկարներով, Բուն նկարներին անցնելուց առաջ սրբազանը շարադրում է համառոտ մի բացատրագիր Տաճարի, նրա կառուցողի, տեղի, ճարտարապետական ոճի և նրա գործած աղ-դեցություն, պեղումների և ավերակների այսօրվա դրությամբ մասին, Վերջում հայտնվում է «ամեն հայի սրտից ըխած» մաղթանքը՝ մի օր վերակառուցված տեսնելու հրաշակերտ Զվարթնոցը, մեր ճարտարապետության գոհարը:

Յոթերորդ այլուր նվիրված է Գառնիի բերդին ու հեթանոսական տաճարին, նկարները տրամադրված են պրոֆ. Կարո Ղաֆադարյանի և պրոֆ. Բարդեն Առաքելյանի կողմից: Այս այլումն էլ ունի համառոտ մի բացատրագիր բերդի տեղի և դիրքի, կառուցման թվականի ու բնույթի, կատարած դերի և մեր մշակույթին մատուցած ծառայության, այլուր մյան վիճակին ու կատարված պեղումների մասին: Գրություն վերջում կա համառոտ մի տեղեկություն «Հայաստան» պատկերազգրքի շարքի հրատարակության բնույթի և նպատակի մասին:

Այլումների նպատակն է հայերին և օտարներին ծանոթացնել պատմական Հայաստանի հնությունները, Սովետական Մայր Հայաստանը իր պայծառ ներկայով: Փափագելի էր, որ այլումների բացատրական մասը լիներ էլ ավելի ընդարձակ (այդ պահանջին մասամբ գոհացում տրված է վերջին երկու այլումների սկզբում միայն)՝ համապատասխան նյութի բնույթին ու կարևորության: Այլումները այնպես, ինչպես որ կան, իրենցից ներկայացնում են հույս նյութի մեծ պաշար, որը կարող է ատաղձ ծառայել հետազայում ավելի լայնաշունչ աշխատությունների ծիշտ է, դրանք որոշ չափով բավարարում են հրատարակիչ սրբազանի նպատակը՝ արթնացնել սեր, հարգանք ու հետաքրքրություն Հայաստանի և հայության հանդեպ, և Գերենիկ սրբազանը հարողվել է իր այդ ազնիվ առաջադրանքի մեջ: Բայց մեր իրավունքն է սրբազանից սպասել ավելի ծավալուն ու գիտական աշխատություններ, որոնց վերջերս ձեռնարկել է նա, ինչպիսին է հատկապես Հեռավոր Արևելքի հայ գաղութների պատմության հրատարակությունը:

Ա. Խ.





Ս Փ Յ Ո Ւ Ռ Ք Ո Ւ Մ

ՀԵՌԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔԻ ՀԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ՂԱՏԱՊԱՐՏՈՒՄ Է ԱՆԹԻԼԻԱՍԻ
ՈՏՆԶԳՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՓՈՐՁԸ ԻՐԱՆՈՒՄ*

ՊԱՏԱՐԱՐԱՆ ԱՆՊԱՐՈՑ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԳԻ ՆՈՐ-ՋՈՒՂԱՅԻ

ՆՈՐ-ՋՈՒՂԱ, ՍՊԱՀԱՆ

Սիրելի՛ քահանա եղբարք ի Քրիստոս.

Մտադիր էինք գրելու ձեզի, հորմեհետե որ թեմեդ խումբ մը մարդիկ, իբրև պատգամավորներ հավաքվելով Ամենափրկչան պատմական ու նվիրական վանքիդ կամարներուն տակ, որոշեցին անորոշելին, ջանալով բաժնել որդիները իրենց մորմեն, այսինքն՝ Նոր-Ջուղայի հույժ բարեպաշտ և էջմիածինը պաշտելու աստիճան սիրող մեր ժողովուրդը՝ Ս. Գրիգոր Լուսավորչի ազգա-

* Գոհունակությամբ և քաղվածքար հրատարակում ենք Հեղկատուների և հեռավոր Արևելքի թեմի Հայրապետական պատվիրակ և ժողովուրդ գերաշնորհ Ս. Ասողիկ եպիսկոպոս Ղազարյանի սեպտեմբեր 2 թվակնի պաշտոնական կոչ-նամակը՝ ուղղված Նոր-Ջուղայի Կրոնական խորհրդին, որտեղ Հեղկատուների հայություն և Հեռավոր Արևելքի համայն հայ կրոնական դասի, հավատացյալ ժողովրդի և ազգային-նկեղեցական մարմինների անունից դատապարտվում է Անթիլիասի աջայայելի և ազգակործան հռեմքունությունների փորձը Իրանի էջմիածնական թեմերում և օրասացին քանկություն է հայտնվում վերջ տալու առհասարակ թեմերին քաղաքական հեղձան տակ առնողին՝ նկեղեցական պառակաման, որը ոչ մի շինարար և օգտակար բան չի խոստանում նույնիքն Անթիլիասին, արված լինելով Բռաբի, Հեղկատուների և Հեռավոր Արևելքի թեմերի հայ հավատացյալ ժողովրդի հավատարմությունն ու սերը դեպի Ս. էջմիածինը, դեպի Ամենայն Հայոց Հայրապետ և Մայր Եկեղեցին:

հավաք, աստվածահիմն ու պանծալի Աթոռն:

Արդարև, Ազգիս վեհափառ Հայրապետ՝ Ս. Ս. Վազգեն Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը և Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը, մին իր սրբատառ Կոնգակովը և մյուսը՝ նամակներով դատապարտեցին այդ ոչ օրինական քայլը, որ անախորնթաց է Հայաստանյայց Եկեղեցվո պատմության մեջ: Սակայն քաղաքական մարդիկ, անաստելով բարձրագույն հրամանին, բաժանյալ հայտարարեցին անխղճորեն Նոր-Ջուղայի և համայն պարսկահայ թեմերու ժողովուրդները, իբրև մայր հորդվոց:

Մենք շատ լավ գիտենք, որ ոչ թեմիդ կրոնական դասը և ոչ ալ բարեպաշտ հայ ժողովուրդի զանգվածը համամիտ էր սկսված այդ անօրականի որոշումին, բայց քաղաքական ներկա ճնշող աննպաստ պայմաններու և պարագաներու տակ, մանավանդ հայ խրմբակի մը ապերասան ու անխորհուրդ գործունեության հետևանքով, պարտադրվեցավ ձեզի առժամապես այդ գլխովին խորթ դրույթունը, ինչպես մի քանի այլ տեղեր ևս:

Համարումքյամք սպասեցինք և տակավին կսպասենք, որ այդ մարդիկը անդրադառնալին իրենց քայլայիլ ու ազգակործան գործունեության հետևանքներու վրա: Բայց ընդհակառակը, անոնք տակավ առ տակավ կաշխատին այդ անդատման վիճիդ ավելի խորացնել ու մեր սուրբ և պատկառելի նկեղեցիին տնջադնել ու տկալադնել, իրենք փոք-

րիկ քաղաքական հաշիվներուն թատերա-
վայր դարձնելով զայն:

Պիտի գովեինք իրենց այս անխոնջ եռան-
դը, որ կսպառեն ուղղութիւն մը, եթէ ար-
դար ու օգտակար դատի մը համար եղած քյ-
լար, բայց ամեն մի խոհական ու անկեղծ
ազգասէր մարդ կարող է անսել ու հասկը-
նալ անոնց այդ գործունեութեան վտանգա-
վոր ու աղիտալի լինելը, Եթէ Մովսես Խո-
րենացին ապրեւր մեր ժամանակներուն և
տեսներ արտասահմանի այս մեր եկեղեցի-
ներուն վիճակը, արդյոք որպիսի՞ ողբ պի-
տի կարգար...

Այս դրութեամբ, իրեն Հեռավոր Արևելքի
Հայաստանայց եկեղեցւոյ Կաթողիկոսական
պատմիրակ, կուզեի զգուշացնել զիրենք, որ
իրենց քայքայիչ գործունեութիւնը մինչև մեր
սահմանները շտաբածին և Հեռավոր Արևել-
քի խաղաղ ու բարեպաշտ հայ ժողովուրդին
անդորրութիւնը չվրդովեին և զեթ իրենց
սահմաններու մեջ պահեն իրենց չքնաղ
գաղափարներն ու նույնչափ չքնաղ գործելու
կերպերը:

Շիտակ է, Հեռավոր Արևելքի հայ ժողո-
վուրդը, շատ սերտ զգացական կապերով
կապված է Նոր-Ջուղայի և Ս. Ամենափրկ-
չան վանքին և այդ նվիրական կապը մենք
կուզենք, որ միշտ մնա, բայց գլխովին հա-
կառակ ենք վերջերս առնված այն անի-
մաստ որոշումներուն, որոնցմով մեր եկե-
ղեցիին նվիրապետական դարավոր կարգերն
ու կանոնները կխախտվին, այս կերպով
ճշուդերը կկտրվին բուն արմատեն, տարվե-
լու պատվաստվելու համար անհաստատ ու
տարաշխարհիկ ծառի մը վրա, որ արգեն
կորուցեցուցած է իր պատմական բուն ար-
մատները և միշտ ենթակա շրջալուս Հեռա-
վոր Արևելքի պատմական այս գաղութնե-
րը, որոնք դարերով կապված լինելով բա-
ցառիկ սերտ կապերով Մայր Աթոռ Ս. Էջ-
միածնին և անոր լուսավորչաւովի գահա-
կալներուն հետ, տրամաբանական և լուրջ
պատճառ մը չեն գտներ այսօր, իրենց նվի-
րական ու սուրբ վապերը խզելու համար
անկե. այս է միահամուռ կամքը հնդկահա-
յութեան և ողջ Հեռավոր Արևելքի գաղութ-
ներուն. շատ պիտի փափագեինք, որ դուք ևս
հարգեցիք իրենց այս զգացումները և բաժ-
նե՛ք նոյն տեսակետը, ի սեր մեր եկեղեցիի
միասնականութեան և հօգտու մեր քնդար-
ձակ թեմի անբաժանելիութեան: Այս տողե-
րով կուզենք մենք այս ժողովուրդին սրտին
ու զգացումներուն անկեղծ ու հարազատ
թարգմանք հանդիսանալ, զիրենք ավելի
մոտեն ճանչնալով իրեն իրենց հոգևոր
առաջնորդը և հաղորդ լինելով անոնց առօր-
յա ապրումներուն և զգացումներուն:

Նոր-Ջուղայի ժողովուրդին և Հեռավոր
Արևելքի իրենց արեւակիցներուն մի: և եզոդ
սիրտ կամուրջը անգութ կերպով խզված է
այժմ, այս կողմեն երկարված սիրտ ու եղ-
բայրութեան ձեռքերը դեպի իրենց, առկա
կման մինչև այն օրը, երբ կարողանան
անդրադառնալ իրենց տխուր գործունեու-
թեան հետևանքներուն վրա և վերականգնեն
այդ դարավոր ոսկյա կամուրջը, որ կմիաց-
ներ այս ժողովուրդին երկու մասերը գա-
րեբով, էջմիածնի հոգևոր շունչով շաղախ-
ված:

Մեզի համար հրաման է Ազգիս Ընդհա-
րական Հայրապետին կամքը ու Անոր եկե-
ղեցաշէն ու աղագահված պատգամները, լու-
սավորչի բարձրագույն Աթոռն եկած, ամեն
ժամանակի համար. մենք երկուց տերանց
չենք կարող ծառայել, մեր եկեղեցիին տները
մի է և անմեկին:

Այս առթիվ ստիպված ենք խոնարհաբար
հանձնարարելու Անթիխասի աթոռակալին,
որ փոխանակ իր փնտեկտայ ու պար-
պատյալ հովվապետական հովանին երկա-
րելու ծովերով ու ցամաքներով հեռու ցրված
խաղաղ Մայր Աթոռի թեմուրուն վրա, թող
ջանա պահել զայն իր իսկ անմիջական թե-
մերու և ժողովուրդներու վերև, որոնք
որեւէ ժամանակ ավելի պետք ունին այսօր
և որուն հարազատ զավակները ծով արշու-
ն կրնան, սեր ու խաղաղութիւն կհայցեն:

... Որո՞ւ ոգով կծառայեն ձեր ջանքերը,
երբ այդ սանձակոտոր խոյական արշավա-
նի կրքոտ ալիքները կուղեք տարածել նաև
խաղաղ մեր սահմաններն ներս, այս ժողո-
վուրդին մեջ, որ ի խնդիր օրվան հացին,
կքաշեն իր գոյութիւնը այս երկիրներուն մեջ:

Շրջան մը կար, որ Նոր-Ջուղայի կրօնա-
կան խորհուրդը քար լուսթեան դատա-
պարտված էր: Հեռավոր Արևելքի այս մեր
եկեղեցիներն հղված նամակները, գրու-
թիւնները ու հեռագիրները անպատասխա-
նի կմնային: Սակայն անցյալ հոկտեմբերին
սկսալ, Նոր-Ջուղայի մեջ, այսպես կոչված
օթեմական-պատգամավորական ժողովո-
ւն հետո սկսան իրարու ետեւ հասնիլ նամակ-
ներ, դանազան գրութիւններ, հրահանգներ
և որոշումներ, ժողովներ, թեմական խոր-
հուրդ-ի մը կողմէ, ապա անոր հետեւեցան
կոնգրեսներ և շնորհաբարշխութեան գրեթէ
թեմի եկեղեցական խորհուրդներուն և վի-
ճակավոր քահանայից ուղղալ, Անթիխասի
աթոռակալին կողմէ:

Այսու պաշտոնապէս կհայտարարենք բո-
լոր անոնց, որ այս տեսակ տխուր գործու-
նեութեամբ կուզեն ոտքի կովան մի շինել այս
գաղութներու մեջ, պառակտում հառաջ քե-
րելու համար, և վստահ ենք, որ իզուր են



Մ Ա Յ Ր Գ Ա Յ Ր Ե Ն Ի Ք Ո Ւ Մ

ՀԱՄԱՌՈՏ ԼՈՒՐԵՐ ՄԱՅՐ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՑ

ժողովուրդների Միջով ԲԱՐԵԿԱՄՈՒԹՅԱՆ ՆՇԱՆԱՆՈՎ.— Մշակութային կապերի, գիտական փոփոխանակման, հասարակական գործիչների անձամբ տված այցելություններով օրեցօր ավելի ամրապնդվում է բարեկամությունը ժողովուրդների միջև, Երևանի Պետական համալսարանն ընդարձակում է իր կապերը արտասահմանյան քույր հիմնարկների հետ փոխայցելություններով:

Փոխհարաբերությունները առանձնապես մտերմական են Զինոսյովական Ռեսպուբլիկայի մայրաքաղաք Պրագայի համալսարանի հետ:

Պրագայի համալսարանը ունի հայագիտական ամբիոն, որի վարիչը՝ պրոֆեսոր Յզիշկան, անցյալ տարի յուր էր Երևանում: Զինոսյովական Ռեսպուբլիկայից ուսանողները նրա ղեկավարությամբ ուսումնասիրում են մեր հնադարյան լեզուն, կատարում թարգմանություններ հայ մեծանուն հեղինակներից: Նրանք Հայաստանի Պետական համալսարանից ցրած իրենց նամակներում հիացմունքով են խոսում մեր բազմադարյան մշակույթի և պատմության մասին: Հայաստանի Պետական համալսարանը, ի պատասխան այդ հետաքրքրության, Պրագա է ուղարկում նրանց հետաքրքրող բազմաթիվ գիտական հրատարակություններ:

Վերջերս Երևանում հյուր էր եկել ընդհանուր լեզվաբանության գծով Պրագայի համալսարանի դասախոս պրոֆեսոր Վլադիսլավ Սկալիշկան: Նա միջազգային համաժողով տեղ գիտական է և հեղինակ բազմաթիվ հայտնի լեզվագիտական աշխատությունների: Նա համալսարանի հայկական բանասիրական ֆակուլտետի 4-րդ և 5-րդ կուրսերի ուսանողության համար կարդաց երկու շահեկան դասախոսություն՝ լեզուների տնտեսագիտական թեմայով:

ԿՈՄՏԱՍՍ ՎԼԻԴԻՊԵՏՈՒ ՇՆԻԴՅԱՆ 90-ԱՄՅԱԿԻՆ ՆՎԻՐՎԱԾ ԵՐԵՎԱՆ ԵՐԵՎԱՆԻՄ.— Կոմիտասի անունը Սովետական Հայաստանում ամենից շատ սիրված անուններից մեկն է: Այդ անունով է կոչվում մայրաքաղաքի լավագույն զրուսայիններից մեկը, որտեղ կա անմահ Կոմիտասի դամբարանը, նրա անունով է կոչվում Երևանի գեղեցկագույն փողոցներից մեկը, երաժշտական դպրոցը, կվարտետը և այլն:

Երեանում, Հայֆիլհարմոնիայի փոքր դահլիճում, մայրաքաղաքի հասարակայնությունը հանդիսավորապես նշեց Կոմիտաս վարդապետի ծննդյան 90-ամյակը: Զինոսյովական Ռեսպուբլիկայի ղեկուցումով հանդես եկավ Ս. Բրուսյանը: Զեկուցումից հետո կատարվեցին Կոմիտասի ստեղծագործությունների լավագույն նմուշներից, Հարզանթի նման մի երեկո էլ կազմակերպվել էր Մայր Աթոռում, որտեղ հանգես եկավ Պետական երգեցիկ խումբը՝ Ն. Սնգրյանի ղեկավարությամբ: Հանդիսականներին ղեկուցեց Ս. Բրուսյանը՝ Կոմիտաս վարդապետի անձի ու գործի մասին:

ԶԻԿ ԴԱՄԻԿԱՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՄ.— Ռումինիայից հյուրարար Հայաստան էր ժամանել ծագրանկարիչ Զիկ Դամադյանը: Նա հայտնի է որպես քաղաքական ուժեղ ծագրանկարիչ, ի պատիվ վարպետ ծագրանկարիչ, Կերպարվեստագետների միությունը կազմակերպել էր երեկո Արվեստի աշխատողների տանը: Երեկոն բացեց Կերպարվեստագետների միության նախագահ Ռ. Պարոնյանը: Այնուհետև նկարիչ Մհեր Արեղյանը ներկայացրեց հյուր արվեստագետի կյանքն ու գործունեությունը: Պատասխան շնորհակալության խոսքով հանդես եկավ ծագրանկարիչ Դամադյանը և ասաց, «Եթե շարավա ընթացքում ես հնարավորություն ունեցա ծանոթանալու հիանալի Հայաստանին, եզանրա տեսարան վայրերում, մարտիրոս մարտի, Արա Սարգսյանի, Մհեր Արեղյանի, Խաչատուր Եսայանի արվեստանոցներում: Տեսա, թե ինչպես է ստեղծվում հայ կերպարվեստը, ինչպես է զարգանում: Ինչոք զրաֆիկ եմ, քայց նրանց աշխատանքները տեսնելուց հետո, էթե մի ամիս մնամ, այնտեղ նկարիչ դառնամ, որովհետև այդ աշխատանքներում Հայաստանի արեք է, Հայաստանի ստան ոգը, այդտեղ նրա խաղաղ աշխատանքով ու վիթխարի նվաճումներով ազդող մարդիկ են: Խորապես զգացված եմ այս ցերեկ ընդունելության համար և հուզված: Ոչ մի խոսք չի կարող բովանդակել հուզումի վայրկյանները, ես բառեր չեմ գտնում սահուն...»:

ԿԻՐԱՌԱԿԱՆ ԱՐՎԵՍՏԻ ՑՈՒՑԱՀԱՆՐԱՅ ԵՐԵՎԱՆԻՄ.— Երեանում մի ասարի է, ինչ գործում է Արվեստի ինստիտուտի կերպարական արվեստի բաժան-

ողջույնի և գեղատեսիլի ջերմ խոսքերը հոբելյարի տներն ու գործին ուղղված: Եղբայրական մասնակց ծառայանին նվիրվեց Հայկական ՍՍՌ Կուլտուրայի մի- նիստերի ման զանազանները:

ԱԿՍԵՆ ԲԱԿՈՒՆԻԱՆ ԵՆՆԵՐԱՆ ԿԱՅԱՐԱՆԱՄԱՐՆԵՐ.— Հոկտեմբերի 24-ին ռեպուբլիկայի ժողովարանները սերտ ու շարժառիթներով նշեցին սովետական արձակուրդի տոները: Հիմնադրողների մեկն՝ վաղաժամ ընկալող Բակունի Բալասանյանը 60-ամյակը, Մայրաքաղաքի հասարակայնությանը այդ հիշատակն անհրաժեշտ էր հանդիսավորությամբ ու ջերմությամբ:

Հետքայլ մի հասարակության ծախքի ծախքը էր Հայֆիլմերի մեծ դահլիճը, ուր բացման խոսքով հանգեց եկավ Լ. Ստեփանյանը, Հայաստանի և հեղափոխական ռեպուբլիկաների ներկայացուցիչները զբոսական հուշի խոսքերը ժամանակն անմահ գրողի կյանքի, ստեղծագործության, նրա թողած գրական մասնագիտության մասին:

Բակունի արձակուրդի սովետական արձակուրդի նմանությունը է: Նա այն վարպետ գրողներից է, որի կազմը հարազատ ժողովրդի հետ անխզելի է: Գեղարվեստական խոսքը Բակունիի մոտ հասել է դասական կատարելության: Սովետական արձակուրդներից շատերը միշտ էլ ենթարկվել են Բակունիի արձակուրդի արժեքների:

Բակունիի տաղանդավոր կերպով արտացոլել է աշխատավոր մարդու ցանկերն ու խնդիրները, պայքարն ու ըմբռնությունը, հաղթանակն ու նվաճումը, հեղափոխումը ու նրա անհրաժեշտ հաղթանակներն հաղթող նորը: Նրա հերոսները իրավ մարդիկ են, միա ուսկոր ունեն, շնչում, տառապում, պայքարում, առողջագործում են այնքան բնականորեն, որ կարգավոր կարծում են, որ տեսնում են միջավայրը ու ազդում այնտեղ պատկերվող մարդկանց հետ:

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՀՈՎՀԱՆՆԻԱՆՍԻԱՆԻ ԿԻՍՏԵՆՆԵՐՈՒ ԲԱՑՈՒՄԸ ԷՔՄԱՍԵՆԻ ՔԱՂԱՓՈՒՄ.— Հիմնադրում է զբոսը նվաճում հայ նոր բանաստեղծության ուսուցիչը Հ. Հով-

հաննիսյանի տուն-թանգարանը, որտեղ բանաստեղծը ծնվել է 1864 թվի մայիսի 8-ին ու մինչև 1929 թվականը ապրել, երբ առհասարակ լույս է հանվել զգացմունքի և երգի այդ լինող ստեղծողը:

Մեր արժեքներում կոռուպցիայի որոշումով 1946 թվականին բանաստեղծի տունը վերածվել է տուն-թանգարանի: 1951 թվականից մինչև այսօր այդ թանգարանի վարիչն է բանաստեղծի դուստր Նվա Հովհաննիսյանը: Այս տարի հիմնովին վերանորոգվել է տուն-թանգարանը, Հոկտեմբերի 2-ին մեծածուխ բանաստեղծի տուն-թանգարանի բակում հովանավոր էին զարդացվաններ, բանվորներ, կուլտեստաններ, մտավորականներ և արվեստի զանազան բանավորների ներկայացուցիչներ, որոնք տեղին սիրով եկել էին մասնակցելու բանաստեղծի կիսամյակի բացմանը:

Կիսամյակի բացման արարողության ներկա էին կուլտեստանի ներկայացուցիչներ, գրողներ Ս. Զորյանը, Գ. Բորյանը, Ս. Խանգույանը, Աղբյուրյանական ՍՍՌ Կուլտուրայի միևնույն, Կուլտեստանի, բանաստեղծի ժառանգությունը, Հանգիստավոր միտքի գործակալն է անում էջմիածնի քաղաքային Սովետի գործակալն է Խաչատուր Վ. Զարգարյանը, Այնուհետև, նվաճողների հեղինակները, գեղարվեստի կյանքում է կիսամյակին ծանկնդ զարգացում:

Ելույթ են ունենում Հ. Հովհաննիսյանը, էջմիածնի Խ. Արսլանյանի անվան միջնակարգ դպրոցի ուսուցիչ Հ. Գևորգյանը և ուրիշներ:

Կիսամյակի հանդիսակն է Գ. Զորյանը:

ԵՐԵՎԱՆԻ ԵՎԻՐՎԱՆԻ ՈՒՐՈՇԻ ԶԱՐԴԱՆԻՆ.— Վերջինս նշվեց Հայաստանի սիրված և հանրաժանող գրականագետ և թատերագետ Ռուբեն Զարյանի ծննդյան 60-ամյակը: Հոբելյարի կյանքին ու գործունեության նվիրված երեկոն բացեց Մարտիրոս Մարյանը, իսկ արվեստագետի մասին զեկուցեց Ս. Հախումյանը՝ վեր հանելով գրականագետ, թատերագետ և ուսումնասիրող Զարյանի կառուցած գերը:

Երեկոյի վերջում շնորհակալական ջերմ խոսքով հանդես եկավ հոբելյարը:

